HENRICI NORISII

VERONENSIS AUGUSTINIANI

TIT. S. AUGUSTINI S. R. E. PRESBYTERI CARDINALIS ET S. SEDIS APOSTOLICÆ BIBLIOTHECARII

CENOTAPHIA PISANA

CAII ET LUCII CAESARUM

DISSERTATIONIBUS ILLUSTRATA

PARS SECUNDA

TERTIA ET QUARTA CONTINENS

DISSERTATIONES.

PISIS MDCCLXIV.

APUD IO. PAULUM GIOVANELLI ET FIL.
LUCÆ APUD JACOBUM GIUSTI.

CENSORUM PERMISSU

Digitized by Google

DISSERTATIO
TERTIA.
INFERIÆ CAIO ET LUCIO CÆSARIBUS
A PISANA COLONIA DECRETÆ EXPLICANTUR.

CAPUT I.

Veſtes in calamitate ac luctu mutatæ. Qualis Senatorum & Equitum habitus in luctu publico. Sententia V. C. de ſagis a plebe in luctu ſumptis expenditur. Plebs in funere atrata. Magiſtratus nomine Duumviri in coloniis deſignati. Duumviri Piſani togis pullis amicti, annua parentalia peragere juſſi. Toga pulla in epulo funebri vetita. Mulieres, ſtante Republica, in luctu atratæ. Sub Imperatoribus ea in re variatum. Inſigne Lactantii teſtimonium. Gutherius funebre iuſtitium in obitu Auguſti primitus Romæ actum ſcribens, ex Piſano cenotaphio ac veterum teſtimoniis confutatur. In funere indictivo nulla veſtium publica mutatio fiebat.

SI libri pontificum Livio, Plinio, ac Macrobio memorati ſupereſſent, annuæ inferiæ a Piſana colonia Manibus Caii ac Lucii Cæſarum quotannis decretæ inſtaurari, paucis quibuſdam inde petitis teſtimoniis, illuſtrari poſſent. Verum cum primi Chriſtianæ religionis propagatores idola ac ſuperſtitioſas Gentilium cærimonias antiquaſſent, libros etiam, in quibus impia ſacra deſcripta legebantur, flammis abſumpſere, quo nulla apud poſteros vetuſti erroris veſtigia remanerent. Cum non ſemel heroum funera, vel datæ eiſdem inferiæ, poetis memorentur, hinc factum eſt, ut quædam veterum rituum monumenta vatum carminibus inſerta, ſuperſint. Extant etiam inſcripta antiquitus ſaxa, ſed ex quibus vix unum aut alterum funerum ritum doceamur. At in Pi-

Digitized by Google

Piſanis tabulis funebres ritus adeo diffuſe ac perſpicue deſcribuntur, ut vel inde ingens eiſdem pretium accedat, ac plane inter præcipua P. R. monumenta reponantur. Ceterum haud animum induxi hac occaſione prolixiores de veterum exequiis, ac inferiis commentarios adornare, cum neque is ſim qui hanc Spartam aggrediar, neque tantum otii ad id peragendum ſuperſit. Quare eos tantum funebres ritus, qui in Piſanis tabulis recitantur, adductis veterum teſtimoniis, explicabo. Et quidem, ut hinc exordiar, veſtem in calamitate ac luctu ſeu publico ſeu privato mutari ſolitam notius plane eſt, quam ut denſatis veterum teſtimoniis, demonſtrandum videatur. Servius in XI. Æneid. auctor eſt hunc ab Ægyptiis morem derivaſſe: *Eoſque*, inquit, *primos Liberum, quem Oſirim appellant, a fratre Typhone interemptum, atra veſte luxiſſe*, inde cæteris gentibus traditum, ut poſt interitum ſuorum affinium, vel in graviſſima calamitate, veſte mutata, lugerent. Cum Ciceroni a Clodio dies indicta eſſet, Ninnius tribunus plebis, *ut veſtem tamquam in publica calamitate mutarent*, *hortatus eſt*, Dio lib. 38. Quod ſummo ſibi poſtea honori deputans Cicero, ab exilio reverſus, in Seſtiana dicebat: *Quid enim quiſquam poteſt ex omni memoria ſumere exemplum illuſtrius, quam pro uno cive & bonos omnes privato conſenſu, & univerſum Senatum publico conſilio mutaſſe veſtem? quæ quidem mutatio non deprecationis facta eſt, ſed luctus; quem enim deprecarentur, cum omnes eſſent ſordidati?* Et paulo poſt: *Erat igitur in luctu Senatus, ſqualebat civitas publico conſilio mutata veſte*. Quod vero Gabinius ac Piſo conſules ipſius adverſarii edixerant, *ut ad ſuum veſtitum Senatores redirent*, contra eoſdem invectus ſcribit: *Etiamne edicere audeas, ne mærerent homines meam, ſuam, Reipualicæ calamitatem, neve hunc ſuum dolorem veſte mutata ſignificarent?* In funere etiam Principum Romanorum veſtem mutatam conſtat ex Dione lib. 56. qui deſcribens funus Auguſti, ait: *Poſtridie Senatus habitus eſt: in eum reliqui Senatores equeſtri habitu, magiſtratus ſenatorio, demptis prætextis, venerunt, Tiberius, filiuſque ejus Druſus pullam de more paratam amicti veſtem*. Ita magiſtratus depoſitis togis purpura prætextis, togam puram ac latum clavum induti,

in

in Senatum venerunt. Senatores vero in tunica, more equitum, anguſtos clavos aſſutos amiciebant; ut enim propria erat Senatorum tunica laticlavia, ita equitum anguſticlavia, ubi ſuo tempore curiam ingredi aut non poterant ob expenſas magiſtratuum, aut amore otii privati nolebant; quos inter Ovidius lib.4. Triſtium eleg. 10. dicebat:

Curia reſtabat, clavi menſura coacta eſt;
Maius erat noſtris viribus illud onus.

Equites in luctu anguſtos clavos atque annulos deponebant, quæ propria ipſorum inſignia erant. Et quidem in luctu Senatores equeſtri habitu indui ſolitos alibi etiam tradit Dio, cum lib. 38. ait Ciceronem adverſus Clodii furorem, *Senatoria veſte abiecta, equitis habitu ſumpto*, Pompeii, aliorumque auxilium imploraſſe. Appianus ſcribit lib. 2. Bell. civil. Ciceronem tunc adeo abiecti animi fuiſſe, *ut ſordidatus pullatuſque obvios ſuppliciter in auxilium ſollicitans, non veritus ſit ignotis quoque hac de cauſa negotium faceſſere*. At perperam *pullatus* interpreti deſcribitur; græce enim inquit Appianus γέμων αὐχμȣ̃ καὶ ῥύπȣ, *obſitus ſqualore ac ſordibus*; nempe, ut dixit Dio, *equeſtri habitu ſumpto*, non vero pulla veſte indutus. Ita idem Cicero in laudata Seſtiana *omnes ſordidatos* appellavit, non quod pullam veſtem ſumpſiſſent, ſed quod ſolitam, luctus cauſa, mutaſſent. Valerius Maximus de P. Rutilio Senatore lib. 6. cap.4. ait: *Reus factus nec obſoletam veſtem induit, nec inſignia Senatoris depoſuit*. Cum Senatores obſoletam veſtem induebant, inſignis ſenatoriis depoſitis, ſordidati dicebantur. Quæ in publico luctu veſtis mutatio in plebe fuerit, haud ita facile exponitur. Vir eruditiſſimus ſcribit ex Cicerone nullum dubitandi locum relinqui, cum ex eodem conſtet mutationem veſtis a plebe factam, poſitis togis, ſumendo ſaga militaria. Nam in Philippica XIV. ait *Brutum egreſſum jam Mutina cognoviſſem, propter eius periculum ad ſaga iſſemus.* Dio etiam lib. 49. bello contra Antonium decreto, *ſaga*, inquit, *Romani omnes etiam ii, qui non proficiſcebantur ad bellum, ſumpſerunt*. Non poſſum ad hanc ſententiam accedere. Nam quando depoſita toga, ſaga a populo ſumebantur, ea veſtis mutatio non luctus, ſed belli indicium erat. Cicero initio Philippicæ VI. ait: *Tumultum decerni, iu-*

Digitized by Google

ſtitium indici , ſaga ſumi , dixi placere , quo omnes acrius graviuſque incumberent ad ulciſcendas Reipublicæ injurias, ſi omnia graviſſimi belli inſignia ſuſcepta a Senatu viderent. Itaque ſagum ſumi indicium belli erat. Hinc idem orator in Philippica XII. oſtendit fruſtra ſuſcipi conſilium legationis de pace ad Antonium mittendæ, quod jam ſaga ſumpſerant, nec poſſe ſe de pace legatum deſtinari, qui *ſagorum princeps* fuiſſet. Dio loco laudato ſcribit populum ſumpſiſſe χλαμύδας ϛρατιωτικὰς, *chlamydes militares*, hoc eſt ſaga, non quidem ut luctus, ſed ut belli inſtantis periculum ſignificaretur. Livius in epitome libro 72. ait: *Italico bello, ſagum populus ſumpſit*. Oroſius tamen lib. 5. cap. 18. ſcribit: *Senatus ſagum, hoc eſt veſtem mœroris, quam exorto bello ſociali ſumpſerat, hac ſpe arridente depoſuit, atque antiquum togæ decorem recuperavit*. In quibus verbis errat, tum quod ſagum Senatoribus ſumptum dicit, cum Livius palam ſcribat: *ſaga populus ſumpſit* (& certe Senatores conſulares *togatos eſſe ſolere, cum civitas eſſet in ſagis*, teſtatur in laudatis Philippicis Cicero) tum quod ſagum ſignum mœroris dicit, cum ſit belli impendentis indicium, ut cum ſagati ad bellum milites pro defendenda patria, Urbe egrederentur, pares ſe habere animos qui remanebant, ea militari veſte monſtrarent, ac eo pacto domi foriſque maximi belli ſpecies appareret, ut *omnes*, inquit laudatus Cicero, *acrius graviuſque* non ad dolendas, *ſed ad ulciſcendas Reip. injurias incumberent*. Hinc recte doctiſſimus Ferrarius libro 1. de Re veſtiaria in fine cap. 32. ſcribit: *Bellum ſago notari quis neſcit?* Plebem in publico luctu atratam fuiſſe tradit initio libri 3. qui cum cineres Germanici Romam deferrentur, ait: *Ubi colonias tranſgrederentur, atrata plebs, trabeati equites, pro opibus loci, veſtem, odores, aliaque funerum ſolemnia cremabant*. Extat inſcriptio Gruteri pag. 544. 4. & 5. ubi C. Hoſtilio, & P. Egnatio tribunis quintædecimæ legionis in acie occiſis,

CILINENSES. XXL. DIES. ATRATI. LVCSERVNT
HOREENSES. XXI. DIES. ATRATI. LVXERVNT

Cum Auguſtus funebre munus demortuo ante quinquennium Agrip-

Digitized by Google

Agrippæ daret, univerſos id in pulla veſte ſpectaſſe tradit Dio lib. 55. A. V. 747. Φαιὰν ἐσθῆτα τῶν τε ἄλλων πλὴν τοῦ Αὐγούστου, καὶ αὐτῶν τῶν υἱῶν αὐτοῦ λαβόντων: *Aliis omnibus ſpectantibus in pulla veſte, & filiis Auguſti, ipſo excepto.* Omnes ergo pullati muneri funebri adfuerunt. Itaque & plebs atrata ſeu pullata erat in publico funere, uti ſagata in magno belli diſcrimine. Tunc Senatores & equites togam pullam induerunt, plebs vero nigras lacernas; quamvis quidam etiam e plebe togam pullam ſumpſere, qui eamdem domi habebant. Cum Romam allatus eſſet nuntius, M. Aurelium Antonium univerſis carum Principem diem extremum clauſiſſe, confuſa, ex Herodiano, luctu publico Urbe, Senatus in curia, veſte atra amictus, lacrymans convenit. Hæc veſtis non alia, quam quæ Senatores decebat, toga pulla. Lacernas vero nigras plebi etiam extra luctum familiares fuiſſe tradit Svetonius in Auguſto cap. 40. *Etiam habitum*, inquit, *veſtitumque priſtinum reducere ſtuduit, ac viſa quondam pro concione pullatorum turba, indignabundus & clamitans, en, ait,*

Romanos rerum dominos gentemque togatam!

Negotiumque ædilibus dedit, ne quem poſthac paterentur in foro circove, niſi poſitis lacernis, togatum conſiſtere. Ex his habemus lacernas nigras plebeiorum, qui & inde pullati dicebantur. Quintilianus etiam lib. 6. cap. 5. *pullatæ turbæ* meminit. Extat apud Martialem lib. 2. epigramma II.

Spectabat modo ſolus inter omnes
Nigris munus Horatius lacernis,
Cum plebs, minor ordo, maximuſque
Sancto cum duce candidus ſederet.

In Caii Cæſaris cenotaphio iubent CVNCTOS VESTE MVTATA a die accepti nuntii de morte Caii uſque ad diem, quo iuſta eius Manibus perſoluta eſſent, convictibus ſeſe abſtinere &c. Itaque intra id ſpatium temporis iuſſi ſunt magiſtratum Piſis gerentes, ſine prætextis, puras togas gerere, equites veſtem ſine anguſtis clavis induere, decuriones cretatis ac candidis togis depoſitis, obſoletas aſſumere, plebem vero atratam, hoc eſt pullis vel obſoletis lacernis amiciri. Etenim tempore luctus veſtium ſpecies in plebe a nemine veterum ſcriptorum proditur, quod ea res vulgo erat,

erat notiſſima; cum vero ex Tacito ac laudatis inſcriptionibus conſtet populum in luctu atratum fuiſſe, hoc ipſum de Piſanis colonis iudicandum videtur. Forte etiam veſtes mutarunt, non atratas ſumendo, ſed obſoletas & ſqualidas ſibi imponendo, ut univerſus populus eo ſordido amictu publicum coloniæ mœrorem exprimeret.

In decreto de ſacris funebribus quotannis ſtata die Lucio Cæſari inſtaurandis, hæc leguntur: *Per Magiſtratus, eoſque qui ibi iuri dicendo prærunt* TOGIS PVLLIS AMICTOS, *quibus eorum ius, faſque erit eo die* EIVS VESTIS *habendæ, inferiæ mittantur*. Hic magiſtratus nomine Duumviri deſignantur, quamvis proquæſtores ac ædiles magiſtratum etiam gerebant. De Africæ Duumviris ſcribitur in fragmento de geſtis in purgatione Felicis epiſcopi Aptungitani tomo 1. Conc. Labbeæ edit. pag. 1451. *Magiſtratus, ſuppleto anno, omnes actus ſuos domum ſuam tulit*. In ſynodo Eliberitana can. 56. *Magiſtratum uno anno, quo agit duumviratum, prohibendum placuit, ut ſe ab Eccleſia cohibeat*. Idem patet, ex *L.* 8. 16. 28. *de Decurionibus* Cod. Theod. & *L.* 1. & 2. *de Magiſtrat. Municip.* Cod. Iuſt. Tertullianus capite 12. de Spectaculis: *Quæſturas dico, & magiſtratus, & flaminia, & ſacerdotia*. Magiſtratus ſoli Duumviri ſimpliciter dicebantur. Ita cap. 16. Actorum Apoſtol. legitur: *Miſerunt magiſtratus lictores*; quod nomen ſæpius repetitur cum Paulus in colonia Philippenſi in Macedonia in carcerem detruſus fuiſſet, ac Duumviri tantum eo nomine indicantur. Initio etiam decreti Piſani de augendis Caii demortui honoribus, dicitur: *Cum in colonia noſtra propter contentiones candidatorum magiſtratus non eſſent*. Et poſtea inferius: *Cum primum per legem coloniæ Duoviros creare & habere potuerimus &c.* Magiſtratus qui iuri dicendo præerat in coloniis, erant tantum Duumviri, ſeu Quatuorviri, ubi plures creabantur, uti diſſertatione prima dictum eſt. Hinc ubi dicitur: *Per magiſtratus eoſque qui ibi iuri dicendo prærunt*, illa voce *eoſque* mox appellati magiſtratus Piſani, hoc eſt Duumvirorum munus ac poteſtas exprimitur, non vero alii ab ipſi diſtincti magiſtratus nominantur. Porro decretum fuit Duumviros Piſanæ coloniæ, quo die Lucii Manibus iuſta funebria qnotannis perſolvebant,

eſſe

Digitized by Google

eſſe *togis pullis amictos*; quibus etiam eo tantum die ad feralia ſacra peragenda, ius datum *eius veſtis habendæ*. Etenim Duumviri togas purpura prætextas, & quidem de more candidas induebant; quo tamen die funebre anniverſarium ſacrificium facturi eſſent, albis prætextis depoſitis, iuſſi ſunt pullas togas induere. Qui munus gladiatorium dabant, pullis togis amicti præſidebant. Ita Commodus cum munus gladiatorum daret, dicitur Lampridio cap. 16. *in pullis veſtimentis præſidens*; quamvis Auguſtus, uti ſuperius ex Dione notabam, in munere gladiatorio quod in honorem Agrippæ dabatur, *ſpectantibus omnibus in pulla veſte*, eamdem non ſumpſerit. In epulo funebri toga pulla uti nemini licebat. Hinc tot clamores Cicero in Vatinium extulit, quod is ſecus egiſſet. *Quis umquam*, inquit, *in luctu domeſtico, quis in funere familiari cœnavit cum toga pulla? Cui de balneis exeunti, præter te, toga pulla umquam data eſt? cum tot millia accumberent, cum ipſe epuli dominus albatus eſſet* &c. *te cum C. Fidulo atrato, cæteriſque tuis furiis intuliſti*. Additque cetera inter quæ in Vatiniana laudata fuſe exaggerat: *Ita enim illud epulum eſt funebre, ut munus ſit funeris; epulæ quidem ipſæ dignitatis*. Ex Piſano tamen lapide colligimus eos, qui annua religione Manibus defunctorum inferias mittebant, *togis pullis amictos* fuiſſe. Num vero togæ pullæ Duumvirorum fuerint prætextæ? Paulus apud Feſtum ſcribit: *Prætexta pulla nulli alii licebat uti, quam ei qui funus faciebat*. Cum vero Duumviri prætextas tamquam magiſtratus inſignia, induerent, quo eadem ipſorum dignitas in ſacris peragendis itidem conſpicua eſset, prætexta pulla uſos exiſtimo.

Verum non modo viros, verum etiam mulieres durante iuſtitio, ob mortem Caii, veſtes mutaſſe colligitur ex eodem decreto, in quo legimus iuſſas *MATRONAS quæ in Colonia noſtra ſunt*, *SVBLVGERE*. Equidem mulieres in luctu, depoſita purpura & auro, atras veſtes ſumpſiſſe certum eſt, nec vacat veterum iamdiu eruditis prænotata teſtimonia exſcribere. Dionyſius libro 8. ait: *Romanorum matronæ, ut mos eſt illis in luctu domeſtico & neceſſariorum funeribus, depoſito auro & purpura ceteroque ornatu, atratæ ipſum per annum integrum luxerunt*. Ovidius feminas

in

in luctu atratas paſſim inducit. Libro 6. Met. V. 289.

—— ſtabant cum veſtibus atris
Ante toros fratrum, demiſſo crine, ſorores.

Et V. 566.

—— velamina Progne
Deripit ex humeris auro fulgentia lato;
Induiturque atras veſtes, & inane ſepulcrum
Conſtituit, falſiſque piacula Manibus infert.

Libro 8. V. 447.

Cum videt extinctos fratres Althæa referri,
Quæ, plangore dato, mæſtis clamoribus urbem,
Implet, & auratas mutavit veſtibus atris.

Et V. 784.

Omnes germanæ Cererem cum veſtibus atris
Mærentes adeunt.

Servius in III. Æneid. *Cato ait depoſita veſte purpurea, feminas uſas cærulea, cum lugerent. Veteres ſane cæruleum nigrum accipiebant.* Lipſius in excurſibus ad librum 2. Taciti ſuſpicatur mulieres Romanas non quidem atras veſtes in luctu ſumpſiſſe, ſed mundum tantum muliebrem poſuiſſe, quod Valerius tribunus apud Livium lib. 34. dicat: *Mulieres quid aliud in luctu, quam purpuram & aurum deponunt? quod cum eluxerunt, ſumunt.* Verum eo loci Valerius M. Catonis orationi reſpondet, qui feminarum luxum ex præſcripto legis Oppiæ reprimendum contendebat, auro ac purpura feminis interdicens. At Valerius eadem illis pro maiori mundi muliebris ornatu concedenda eſſe contendebat, quod ipſæ nullis magiſtratibus, nullis ſacerdotibus, nullis denique triumphis decorabantur, ſed in veſtium tantum ſplendore unicum earumdem inſigne repoſitum erat. Itaque ea ſolum commemorat, quæ pretioſa in luctu a matronis deponebantur, non autem ea, quæ in ſignum mœſtitiæ aſſumebant. Præter purpuram tamen ac aurum depoſitum, atras in luctu veſtes induiſſe laudatus Dionyſius teſtatur. Valerius Maximus libro 1. cap. 1. ſcribit: *Itaque matres ac filiæ coniugeſque nuper interfectorum, abſterſis lacrymis, depoſitiſque doloris inſignibus, candidam induere veſtem, & aris dare thura coactæ ſunt.* En depoſita doloris inſignia, nempe atras veſtes, quarum loco *candidas* reſume-

re

Digitized by Google

re publico edicto coactæ ſunt. At ſub Cæſaribus atras veſtes antiquatas, ac candidas in luctu a feminis geſtatas erudite obſervant Lipſius citato loco, Kirchmannus libro 2. de Funer. Rom. cap. 17. ac ætatis noſtræ decus Octavius Ferrarius par. 1. lib. 1. de Re veſtiaria cap. 23. quod poſt tot coloratarum veſtium uſum invectum, candidæ eviluerant, luctui tantum funebri reſervatæ. Herodianus in funere Severi ſcribit: *Feminæ veſtibus albis, iiſque vulgaribus indutæ, mœrentium ſpeciem præbent*. Cauſas aſſignat albarum veſtium in funere Plutarchus in Problematibus. Cæterum atras rurſus veſtes a feminis in luctu reſumptas colligo ex aureo opuſculo Lactantii de Morte perſecutorum, quod hoc anno maximo Eccleſiaſticæ hiſtoriæ incremento, eruditiſſimus Stephanus Baluzius e bibliotheca Illuſtriſſimi Colberti in publicam lucem eduxit. Etenim cap. 39. ſcribit Maximinum Imperatorem Valeriam Auguſtam demortuum paucos ante dies virum lugentem, ad nuptias ſecum contrahendas per legatos ſollicitaſſe. *Adhuc*, inquit, *in atris veſtibus erat mulier, nondum luctus tempore impleto*. Cui illa reſpondit: *Non poſſe de nuptiis in illo ferali habitu agere*. Ita ſequiore ætate atras iterum veſtes viduæ induebant.

Gutherius libro 3. de Iure Manium cap. 29. opinatur in publicis tantum calamitatibus, ſtante Republica, veſtem mutatam, non vero in morte cuiuſquam privati; at re Romana ad Cæſares delata, publicum iuſtitium *primum in funere Auguſti introductum*. Hæc tamen ex Piſanis tabulis refelluntur. Nam in morte Caii Cæſaris Piſis *cunctos veſtes mutaſſe* diximus, publico iuſtitio indicto, quod in ſequentibus exponemus; illud etiam Romæ antea ſervatum non uno exemplo colligimus. Pedo Albinovanus in elegia ad Liviam morte Druſi A. V. 745. canebat:

Urbs gemit, & vultum miſerabilis induit unum:
Gentibus adverſis forma ſit illa precor.
Incerti clauduntque domus, ſtrepitantque per Urbem,
Hic illic pavidi clamque palamque dolent.
Iura ſilent, mutæque jacent ſine vindice leges,
Adſpicitur toto purpura nulla foro.

Itaque iuſtitio in morte Druſi indicto, magiſtratus prætextas depoſuerant, ac univerſi, clauſis tribunalibus, forum

Digitized by Google

deſeruerant. Nec tamen ille tum primus publicus luctus fuit, cum A. V. 731. in morte Marcelli nepotis Auguſti publicum luctum contigiſſe idem poeta teſtetur:

Vidimus erepta mærentem ſtirpe ſororis;
Luctus, ut in Druſo, publicus ille fuit.

Octaviæ ſorori *defunctæ honores maximos* Auguſtæ tribuiſſe ſcribit Svetonius cap. 61. Dio vero in fine lib. 54. narrat eamdem Octaviam pro roſtris a Druſo laudatam, additque: *Qui in publico videlicet luctu, veſtem Senatoriam permutavit*. Toties ante obitum Auguſti, iuſtitium S. C. indictum fuit in morte affinium ac propinquorum eiuſdem. Idem iuſtitium in obitu Lucii ac Caii Cæſarum repetitum fuit. Hinc quod inhonor filiis Principum defunctis darì conſueverat, factum eſt, ut audita morte Germanici, *ante edictum magiſtratuum, ante Senatus conſultum, ſumpto iuſtitio, deſererentur fora, clauderentur domus, paſſim ſilentia & gemitus, nihil compoſitum in oſtentationem. Et quamquam neque inſignibus lugentium abſtinerent &c.* ex Tacito lib. 2. Annal. Quibus poſtremis verbis veſtium mutationem deſignat; illa enim erat inſigne lugentium in funere. Idem Dio lib. 47. ſcribit Atiam Cæſaris Auguſti matrem *publica ſepultura honoratam*, A. V. C. 711. quo pariter Velleius lib. 2. ait: *Panſæ atque Hirtii corpora publica ſepultura honorata*, cum ambo pari fato bello Mutinenſi contra Antonium cecidiſſent. Maximus defuncti honor habebatur publico funere efferri. Scribit de Tiberio Tacitus lib. 3. *Ut mors Sulpicii Quirinii publicis exequiis frequentaretur, petivit a Senatu*. Et lib. 6. L. Piſo præfectus Urbis eidem dicitur *publico funere celebratus*. Hæc publica funera S. C. vel ab Imperatoribus decreta, paſſim Romanis ſcriptoribus memorantur. Verum in iis nec publica veſtium mutatio, neque iuſtitium per præconem indicebatur, ſed tantum ſumptus funeris publica pecunia fiebat. Et quidem cum Auguſtus Atiam matrem amiſit, nondum Senatus uni Principi ſervire didicerat, ut in morte feminæ publicum luctum univerſis indiceret. Cicero in fine Philippicæ IX. de ſupremis honoribus Servio Sulpicio in legatione defuncto ſtatuendis a Senatu, decretum præformans ait: *Eum quam ampliſſime ſupremo die ſuo efferri*. Et ſtatim: *Senatum cenſere,*

atque

atque e re publica exiſtimare ædiles curules edictum quod de funeribus haberent, *Servii Sulpicii Q. F. Lemonia Rufi funeri mittere*, *utique locum ſepulcro in campo Eſquilino C. Panſa conſul*, *ſeu quo in loco videbitur pedes triginta quoque verſus aſſignet*, *quo Servius Sulpicius inferatur &c.* Hæc Cicero de alieno funere ac ſepulcro dicebat eo anno, quo tum Panſam, tum etiam ipſum oratorem poſtremum fatum manebat. Itaque ad ædiles curules ſpectabat funus publicum per præconem edicere, populum ad exequias evocantes. Hinc Ovidius lib. 6. Faſtorum.

Adde quod ædilis, pompa qui funeris irent,
Artifices ſolos iuſſerat eſſe decem.

Hoc funus publicum inductivum dicebatur, *ad quod*, ut ait Feſtus, *per præconem populus evocabatur*. Syllæ funus deſcribit Appianus lib. 1. Bel. civ. pag. 417. ubi cum dixiſſet *publicas exequias* eidem decretas, in ordine funebris pompæ deſcribitur eidem *Senatus univerſus & magiſtratus cum ſuis inſigniis*. Quare nulla veſtium mutatio ab ædilibus tum indicta, quamvis publicum funus duceretur; ſiquidem Senatus in veſte laticlavia, magiſtratus in prætextis, quæ erant ipſorum inſignia, funeri interfuere.

Digitized by Google

CAPUT II.

Iuſtitium coloniæ Piſanæ in morte Caii Cæſaris ex eiuſdem cenotaphio deſcribitur. Templa Deorum occluſa. Hujuſce ritus cauſæ producuntur. Ludis ac votis publicis inſtantibus, iuſtitium exutum. Ædes Cereri Piſis Actes Neronis libertæ nomine dicata. Balneæ quoque publicæ eodem in luctu clauſæ. De Thermis vetuſtis Piſarum. Earumdem hypocauſton adhuc ſuperſtes deſcribitur. De illius feneſtris Robortelli opinio refellitur. Vera de iiſdem doctiſſimi Equitis Fr. Mariæ Ceſſinii ſententia Senecæ, Statii, ac Martialis teſtimoniis confirmatur. Balneæ antiquiorum obſcuræ: Cæſarum ætate feneſtris ac ſpecularibus illuſtratæ. Tabernæ, durante iuſtitio, clauſæ. Plura ea de re exempla ex Livio denſata. Convictus in colonia inhibiti. Matronæ iuſſæ ſublugere. Quædam de earumdem luctu notata. Quid elugere, prolugere, & ſublugere *ſignificent. Finis iuſtitio Piſano quando ſtatutus? Oſſa Caii Cæſaris Romam relata ac condita. Gutherius negans mortuos cum imperio in provinciis potuiſſe in Urbem deferri, confutatur. Quædam Valerii Maximi a Tacito diſcrepantia indicantur.*

PIſani quo conceptum ex morte Caii Cæſaris dolorem teſtatum facerent, publico decreto univerſa maximi mœroris ſigna complexi, edixere: *Cunctos veſte mutata, templiſque Deorum immortalium, balneiſque publicis, & tabernis omnibus clauſis, convictibus ſeſe abſtinere, matronas quæ in colonia noſtra ſunt, ſublugere.* Et hæc quidem *ex ea die qua eius deceſſus nuntiatus eſſet, uſque ad eam diem, qua oſſa relata atque condita, iuſtaque eius Manibus perfecta eſſent.* Nuſquam in liberatis ſaxis, unico hoc Piſano excepto, publici luctus ac ſumpti iuſtitii ſpecies deſcribitur. Extat apud Gruterum pagina 493. 2. inſcriptio Romana, ſed omni ex parte adeo lacerata, ut iuſtitium, ac publicus tantum luctus nominatus appareat. Hocce eſt fragmentum quod reſtitui ac ſuppleri non poteſt.

CON-

Digitized by Google

CONSILIIS . PVBLICIS . CON . .
ANNVM . EXPLETVRVS
MORTEM . EIVS . IVSTITIO . PER . CON
OMNES . LVXERVNT . CENSV . .

At in Caiano cenotaphio totius iuſtitii forma deſcribitur, ut vel inde maximum eidem pretium accedat, quod veteres victoris gentium populi ritus in luctu publico manifeſtat. De veſtium mutatione in proximo capitulo dictum eſt; iam cætera ordine proſequar. Illi quidem quo ſuperos in partem doloris vocarent, eorumdem templa de morte claudi iuſſeruut: TEMPLISQ. DEORVM IMMORTALIVM CLAVSIS. Romani, uti etiam cæteri mortales, cum Reſpublica ob peſtem, vel cladem in diſcrimine verſari videretur, ſupplicationes ad omnia pulvinaria deorum inſtituebant, ac votis nuncupatis, numina ſibi propitiare conabantur, cuius religioſi moris in Livio aliiſque exempla paſſim occurrunt. Recte Silius Italicus lib. 6.

Tanta adeo, cum res trepidæ, reverentia divum
Naſcicur, & raræ fumant felicibus aræ.

At iuſtitio indicto, in publico luctu Deorum templa claudebantur. Ovidius lib. 5. Faſtorum Lemuria deſcribens, ait:

Fana tamen veteres illis clauſere diebus,
Ut nunc ferali tempore operta vides.

Nempe tempore publici luctus in morte Cæſarum; veteres enim quæcumque ad funus ſpectabant *feralia* dixere. Ita Tacitus initio lib. 3. *feralem urnam*; Virgilius laudat *ferales cupreſſus*, quod eius arboris ramis pyræ cingebantur; Lucanus lib. 8. *feralem pompam*, cum funus Pompeii deſcribit; Plinius *ferales epulas*, quæ in funere fiebant, vocavere. Hinc diem 18. Februarii *Feralia* dixerunt, de qua Ovidius lib. 2. Faſtorum:

Hanc, quia iuſta ferunt, dixere Feralia lucem;
Ultima placandis Manibus illa dies.

Pedo Albinovanus in elegia de Conſolatione ad Liviam in morte Druſi iuſtitium deſcribens, templa deorum id temporis clauſa teſtatur, cuius etiam ritus cauſas aſſignans, canit;

Iura

Iura ſilent, mutæque iacent ſine vindice leges,
Adſpicitur toto purpura nulla foro.
Dique latent templis, neque iniqua ad funera vultus
Præbent, nec poſcunt thura ferenda rogo.
Obſcuros delubra tenent; pudet ora colentum
Adſpicere, invidiæ quam meruere, metu.
Atque aliquis de plebe pius pro paupere nato
Suſtulerat timidas ſidera ad alta manus.
Iamque precaturus, quid ego iam credulus, inquit,
Suſpiciam in nullos irrita vota Deos?
Livia non illos pro Druſo, Livia movit;
Nos erimus magno maxima cura Iovi?
Dixit & iratus vota inſuſcepta reliquit,
Duravitque animum, deſtituitque preces.

Et ſane in morte affinium dii paſſim ab ethnicis in invidiam vocabantur. Quintilianus in prooemio libri 6. filiorum acerbiſſimum fatum deplorans, ait: *Quis enim mihi bonus parens ignoſcat, ſi ſtudere amplius poſſum? ac non oderit hanc animi mei firmitatem, ſi quis in me eſt alius uſus vocis, quam ut incuſem Deos, ſuperſtes omnium meorum?* Statius lib.6. Thebaidos.

Primævique ſenes, & longo examine matres
Invidiam planxere Deis, miſeroque tumultu
Bina per ingentes ſtipabant funera portas.

Et rurſus:

—— alio tibi, perfide, pacto
Iuppiter, hunc crinem voti reus ante dicaram,
Si pariter virides nati libare dediſſes
Ad tua templa genas, ſed non ratus ore ſacerdos,
Damnatæque preces; ferat hæc quæ dignior umbra eſt.

Virgilius Ecl.5. in funere Daphnidis:

Cum complexa ſui corpus miſerabile nati,
Atque Deos atque aſtra vocat crudelia mater.

Silius lib. 13. Scipionem ſuorum cædem deplorantem, cætera inter hæc dicentem inducit:

—— pietas irata ſiniſtris
Cælicolis furit, atque odit ſolatia luctus.

Statius in epicedio patris lib.5. Sylvarum:

Maior certe aliis ſuperos & tartara pulſem
Invidia.

Sve-

Svetonius in Caligula cap. 5. de eiuſdem patre Germanico Cæſare ſcribens, ait: *Quo defunctus eſt die, lapidata ſunt templa, ſubverſæ deum aræ, lares a quibuſdam familiares in publicum abiecti, partus coniugum expoſiti*. Hinc Pedo dicebat in funere Druſi deos in clauſis templis occultari *metu invidiæ*, quam meruerunt, optimum ducem ac rei Romanæ augendæ neceſſarium, acerbo fato rapientes. Haud tamen colonis Piſanis eius ætatis in deorum templis claudendis, impiæ licet ſimulacrorum ſuperſtitioni mancipatis, maioris etiam impietatis crimen affingam. Itaque eo conſilio, iuſtitio durante, templa occluſerunt, ut vel dii ipſi in partem publicæ mœſtitiæ venire velle viderentur, ſeu ne lugubri ſpectaculo deorum oculos funeſtarent. Hinc cum feralia ſacra Manibus menſe Februario Romæ fiebant, deorum templa claudebantur. Ovidius lib. 2. Faſtorum.

Di quoque templorum foribus celentur opertis,
Thure vacent aræ, ſtentque ſine igne foci.
Nunc animæ tenues, & corpora functa ſepulcris
Errant, nunc poſito paſcitur umbra cibo.

Cur enim templa deorum patuiſſent, cum iuſtitio incumbente, nullus ad illorum aras accedere poſſet, quod mutata veſte omnes eſſent ſordidati, hoc eſt obſoletis ac ſqualidis veſtibus amicti? Etenim puras atque albas veſtes induti, templa ſacris operaturi, ſubibant. Sacerdos apud Plautum in Rudente act. I. cum videret feminas *mœſtiter veſtitas* ad templum accedere, inquit:

—— æquius vos erat
Candidatas venire, hoſtiataſque ad hoc
Fanum; ad iſtunc modum non veniri ſolet.

Horatius lib. 2. Sat. 2.

Ille repotia, natales, alioſque dierum
Feſtos albatus celebret.

Ovidius in exilio albatus natalem uxoris celebrabat lib. 5. Triſt. eleg. 5.

Quæque ſemel toto veſtis mihi ſumitur anno,
Sumatur fatis diſcolor alba meis.

Cum primum felix prælii exitus contra Antonium apud Mutinam Romæ nuntiatus eſſet, ac plures contenderent ſaga deponenda, ac publicas ſupplicationes decernendas, Cice-

ro

Digitized by Google

ro in Philippicæ XIV. initio *reditum ad veſtitum confectæ victoriæ* reſervandum dixit, addens: *Quæ eſt autem iſta ſententia, ut in hodiernum diem veſtitus mutetur, deinde cras ſagati prodeamus?* Quod tum turpe erat, *tum ne diis quidem immortalibus gratum, ab eorum aris, ad quas togati adierimus, ad ſaga ſumenda diſcedere*. Igitur albis togis amicti, non autem ob mutatas veſtes, ſordidati ad deorum aras accedebant. Quamvis autem in fine eiuſdem orationis dicat: *M. Cornutus prætor urbanas ſupplicationes per dies quinquaginta ad omnia pulvinaria conſtituat*, eas ſupplicationes dubio procul habendas diſtulere, quouſque a ſagis ad togas rediſſent. Etenim in Philippica XII. dicit cunctos Antonii *ſcelere in hac veſtitus fœditate*, nempe in ſagis conſtitutos; nec fas erat ſordidatos ad deorum templa adire. Immo nec licebat ludos, quod diis ſacri habebantur, a ſordidatis celebrari. Tiberius apud Tacitum lib.3. mœſta ob mortem Germanici Urbe, propoſito edicto hortatus eſt, *quia ludorum Megalenſium ſpectaculum ſuberat, etiam voluptates reſumerent. Tum exuto iuſtitio, reditum ad munia*. Scribit eadem de re Svetonius cap. 6. in Caligula: *Non edicto inhiberi luctus publicus potuit, duravitque etiam per feſtos Decembris menſis dies*, nempe Saturnalibus. Mortuo Ælio Cæſare Kal. Ianuariis, nullum iuſtitium indictum, ſed *ab Hadriano votorum cauſa lugeri eſt vetitum*, ex Spartiano de Vita Hadriani cap.23. hæc enim vota pro ſalute Imperatorum nuncupabantur tertio Nonas Ianuarias. De hiſce votis nuper ſcripſit Ioh. Petrus Bellorius de Romana antiquitate ultra omne præconium benemeritus, in doctiſſima diatriba de Nummo Antonini Pii. Hæc omnia illuſtrat Livius lib. 22. deſcribens luctum Romæ poſt Cannenſem cladem ſuſceptum: *Adeo*, inquit, *totam Urbem explevit luctus, ut ſacrum anniverſarium Cereris intermiſſum ſit; quia nec lugentibus id facere eſt fas, nec ulla in illa tempeſtate matrona expers luctus fuerat*. Itaque ne ob eamdem cauſam alia quoque ſacra publica aut privata deſererentur, Senatus conſulto diebus triginta luctus eſt finitus. Ex his altera cauſa colligitur clauſorum Piſis, durante publico luctu, templorum, quod nec ſupplicationes nec ſacrificia id temporis fieri poterant; unde nec opus erat templa reclude-

Digitized by Google

re, nullis ad eadem ſacrorum cauſa adeuntibus. Porro nulla veterum coloniæ Piſanæ templorum veſtigia ſuperſunt. Unicum extat ſaxi fragmentum in exteriori parte maioris baſilicæ ad meridiem, inſcriptum: RERI SAC. AVG. LIB. ACTE: *Cereri ſacrum Auguſti liberta Acte*. Hæc fortaſſis fuit famoſa Neronis amoribus liberta, de qua plura habet Tacitus lib.13. & Svetonius cap.28. in Nerone: *Actem libertam*, inquit, *paulum abfuit*, *quin iuſto matrimonio ſibi coniungeret*, *ſubmiſſis conſularibus viris*, *qui regio genere ortam peierarent*. Num ipſa Acte ſuis impenſis ædem Cereri Piſis extruendam curaverit, an quiſpiam Coloniæ civis ad demerendam ſibi libertæ apud Principem potentiſſimæ gratiam, eiuſdem nomen, quod probabilius videtur, inſcripſerit, nec ſcio, nec inquiro. Quod tamen eo nomine diverſorum Cæſarum libertæ nuncupatæ fuerint, non auſim affirmare uti certum, Neronis libertam ibidem deſignari. Præter templa, publicas etiam balneas, durante luctu, claudi iuſſerunt: BALNEISQVE PVBLICIS *clauſis*. Cum veteres ad valetudinem primum, dein ad delicias lavarentur, non modo Romæ, verum etiam in coloniis ceteriſque oppidis balneæ publicæ viſebantur, quarum aliquas Cæſares, vel ditiſſimi civium gratuitas populo extruebant, cum aliæ eſſent meritoriæ. Romæ quidem Diocletiani, Severi, aliorumque thermæ etiamnum viſuntur, quas inter Diocletianeæ ob magnitudinem oppidi inſtar ſunt. Balnearum in coloniis tituli proſtant apud Gruterum pagina 180. & ſequ. pagina 376. 5. 494. 5. Piſanæ in Caiano cenotaphio laudantur. Harum ruinæ adhuc Piſis viſuntur ad portam Lucenſem, ex quibus vaſta earumdem moles intelligitur; præſertim cum in vicinis hortis illarum fundamenta admirabilis artificii turrim maioris baſilicæ uſque ducantur. Hæc quidem ſubtus terram latent; verum unicum balnearum hypocauſton adhuc integrum ſupereſt, quod olim Franciſcus Robortellus litigiis contra celeberrimos ſuæ ætatis ſcriptores ultro ſuſceptis, famoſus, ac poſtea Franciſcus Maria Ceſſinius equeſtris ordinis vir, ac in Academia Piſana princeps iuris profeſſor veſpertinus, literarum eruditione ac morum elegantia domi foriſque celebratus, datis ad viros doctiſſimos literis, deſcripſerunt, quas Iohannes Rhodius

magnæ vir lectionis, ſuis in Scribonium Largum commentariis inſeruit. Porro hypocauſton octogona forma conſtructum viſitur, altum pedes Romanos XXXI. ac dimidium, longum vero P. XXXIV. itidem cum dimidio. Tubuli intra parietem ſurgunt, per quos igneus vapor e præfurnio receptus, parietem circumquaque calefaciens, ſurſum ad hemiſphærium aſcendebat. Loculamenta in modum ſtatuariæ thecæ intra parietem interiorem a pavimento ſurgentia viſuntur, in quibus conſiſtentes ſudabant. Hemiſphærium in ſummitate rotundam feneſtram habet, quæ æreo clypeo catena ſuſpenſo, obſtruebatur. Cuius rei cauſam aperit Vitruvius lib. 5. *Mediumque*, inquit; *lumen in hemiſphærio relinquatur, ex eoque clypeum æneum catenis pendeat, per cuius reductiones & demiſſiones perficietur ſudationis temperatura*. Plinius lib.2. Epiſt.17. Laurentinum ſuum deſcribens, ait: *Applicitum eſt cubiculo hypocauſtum perexiguum, quod anguſta feneſtra ſuppoſitum calorem, ut ratio exigit, aut effundit, aut retinet*. In medio vero fornicis ea feneſtra aperiebatur, ut æqualiter in hypocauſto calor temperaretur, nec cuilibet vento directe expoſita eſſet. In inferiori autem curvatura hemiſphærii octo feneſtræ, & quidem quadratæ panduntur, æqualiter in gyrum diſpoſitæ, eæque ſeſquipedales. Robortellus putavit haſce etiam feneſtras æneis clypeis tectas fuiſſe ad vim caloris temperandam. Verum orbiculatum in faſtigio foramen id commode præſtabat, nec tot feneſtræ eum in uſum multiplicandæ erant. Rectius Eques Ceffinius ad ornatum eaſdem factas cenſuit; nempe ut ſpecularibus conveſtitæ, calorem retinerent, ac maiorem lucem admitterent. Addit tamen eaſdem a vetuſtis ſcriptoribus omnino prætermiſſas, ſuamque de iiſdem opinionem *doctiorum coniecturis* remittere. Hanc ſane eruditiſſimi atque amiciſſimi viri ſententiam non equidem uti doctior, ſed tamquam curioſior paucis firmabo. Balneas antiquitus obſcuras fuiſſe teſtatur Seneca epiſt. 86. ſcribens de balneo Scipionis Africani: *Balneolum anguſtum, tenebricoſum ex conſuetudine antiqua. Non videbatur maioribus noſtris calidum, niſi obſcurum*. At poſteriori ætate cum univerſa Romæ luxus occupaſſet, intra balneas etiam admiſſus eſt. Hinc feneſtræ ac ſpecularia in eiſdem ad ædificii

ficii pulchritudinem multiplicata. Audiatur iterum Seneca: *In hoc balneo Scipionis minimæ ſunt rimæ magis, quam feneſtræ, muro lapideo exſectæ, ut ſine iniuria munimenti lumen admitterent. At nunc blattaria vocant balnea, ſi quæ non ita aptata ſunt, ut totius diei ſolem feneſtris ampliſſimis recipiant, niſi & lavantur, ſimul & colorantur, niſi ex ſolio agros & maria proſpiciant.* Hinc non tantum baptiſterium deſcribit, in quo lavabantur, ſed etiam hypocauſton, in quo & ſudabant, & ungebantur, unde laudato Plinio idem dicitur *unctuariuum hypocauſton*. At feneſtræ, quas Seneca appellat, non erant circa fornicem, ſed paulo ſupra pavimentum aperiebantur, cum e ſolio maria atque agri proſpicerentur. Statius tamen lib.1. Sylvarum deſcribens balneum Etruſci, feneſtras in ſuperiori concameratione ſitas, non obſcure indicat, ſcribens:

Multus ubique dies, radiis ubi culmina totis
Perforat, atque alio ſol improbus uritur æſtu.

Hic loquitur de hypocauſto, dum igneo æſtu ſolem uri dicit; illis vero verbis *multus ubique dies*, feneſtras in gyrum circumquaque diſpoſitas innuit, per quas ſol toto die in balneariam cellam admittebatur. Martialis lib.6.Epigr.42. eaſdem Etruſci balneas deſcribens, ait:

Lux ipſa eſt tibi longior, dieſque
Nullo tardius a loco recedit.

Quod ſolis radii per aliquas feneſtrarum quacumque hora diei in balneum admittebantur, ſeu uti dicebat de balneis Seneca, *totius diei ſolem feneſtris* recipiebant. Dum vero Statius ſcribit a ſole *culmina totis radiis perforata*, eaſdem feneſtras in curvatura hemiſphærii, uti in Piſano Laconico apparent, fuiſſe aperte ſignificat. Sane ſequiori ætate ſub imperio Cæſarum balneæ obſcuriores contemptui erant. Hinc Martialis tenebricoſas Grylli cuiuſpiam balneas irridet libro 1. Epigr. 60.

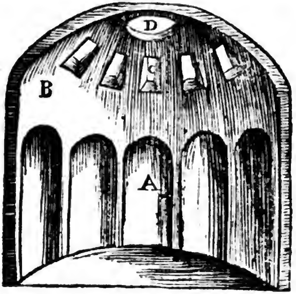
Redde Lupi nobis, tenebroſaque balnea Grylli.

Et rurſus lib.2. Epigr.14. de Selio ubique ſe lavante, ut ubique ad cœnam invitaretur, ſcribit:

Nec Fortunati ſpernit, nec balnea Fauſti,
Nec Grylli tenebras, Æoliamque Lupi.

Seneca laudatus: *Quantæ nunc*, inquit, *aliqui ruſticitatis*

damnant Scipionem, quod non in caldarium ſuum latis ſpeculatoribus diem admiſerit? quod non in multa luce decoqueretur. Hinc colligo Piſanas thermas poſt Auguſti imperium extructas, & ſi coniecturæ iudulgere liceat, Antonino Pio imperante. Nam plurium lapidum fragmenta in exteriori parte maioris baſilicæ viſuntur, eiuſdem Principis nomine inſcripta, quæ ex thermarum ruinis illuc deportata ſuſpicor, quod nulla alia vetuſtiora monumenta Piſis ſuperſint. Cum doctiſſimus Ceſſinius Piſanum Laconicum perluſtraret, a vicino piſtore ſarmentis ac virgultorum faſcibus oppletum locum offendit, ædilibus indignatus, qui unicum veterum Piſarum ædificium virorum illuſtrium ſcriptis commendatum, vilibus adeo uſibus deputaſſent. Verum in præſentia aſinorum ſtabulum evaſit. Tanta rerum vetuſtarum incuria cives manet. Ita ſumma imis longa dies miſcuit, ut gratuitum Piſanæ coloniæ balneum noſtra ætate in meritorium rudentium animalium ſtabulum verſum, vix præ fœtore venerandæ antiquitatis ſtudioſorum aſpectum admittat. Piſani hypocauſti figuram exhibeo.

Laconici Forma Interior.

Alt. Palm. Rom. $31\frac{1}{2}$. *Long. Palm.* $34\frac{1}{2}$.

A. *Loculamenta in quibus homines ad ſudandum conſiſtebant.*
B. *Fornix.* C. *Feneſtræ quadratæ.*
D. *Faſtigium ſubdivale & apertum, ex quo clypeus dependebat.*

Cete-

Ceterum, ut ad intermiſſam narrationem revertar, thermæ publicæ Piſis tempore iuſtitii clauſæ fuerunt; neque enim decebat, homines ſordidas ac ſqualentes veſtes indutos, interiores corporis maculas lavacris eluere. Caius Cæſar Druſilla ſorore, teſte Svetonio cap. 24. defuncta, *iuſtitium indixit, in quo riſiſſe, laviſſe, cœnaſſe cum parentibus, aut coniuge, liberiſve, capitale fuit*; ut univerſis non modo balneis publicis, verum etiam privatis interdictum fuerit. Mortuo Conſtantino, Euſebius lib. 4. cap. 69. de Vita eiuſdem ſcribit: *Balnea & fora rerum venalium clauſa*. Nullus ignorat in balneis odoratis unguentis corpora perungi ſolita, quæ inter lugubria ceſſabant. Regum 2. 14. *Lugere te ſimula, & induere veſte lugubri, & ne ungaris oleo, ut ſis quaſi mulier iam plurimo tempore lugens mortuum*. Præterea Eſther 14. 2. *Cumque depoſuiſset veſtes regias, fletibus & luctui apta indumenta ſuſcepit, & pro unguentis variis cinere & ſtercore implevit caput, & corpus ſuum humiliavit ieiuniis*. Quod vero Hebræi cum mœſti ac lugentes ieiunabant, unguentis abſtinebant, Martialis libro 4. epigr. 4. eoſdem inter peſſime olentia referens, ait:

Quod ieiunia Sabbatariorum,
Mœſtorum quod anelitus reorum.

Huc revoco illa Plinii ex libro 13. cap. 13. *Aquilæ certe ac ſigna pulverulenta illa, & cuſtodiis horrida unguntur feſtis diebus*, ut maiori lætitia dies feſti celebrarentur.

Non ſolum templa ac balneas, verum etiam & tabernas occludi iuſſerunt: ET TABERNIS OMNIBUS CLAVSIS. Tabernas in ſignum publici mœroris claudere Romani iam inde a primis ſæculis conditæ Urbis conſueverunt. Cum Sabini conſulem ac legiones intra caſtra obſiderent, L. Quintius Dictator *iuſtitium*, inquit Livius libro 3. *edicit, claudi tabernas tota Urbe iubet*. Cum primum intellexere legiones ad furcas Caudinas ſub iugum a Samnitibus miſſas, *extemplo ſine ulla publica auctoritate conceſſus in omnem formam lectus eſt. Tabernæ circa forum clauſæ, iuſtitiumque in foro ſualſponte cœptum prius quam indictum, laticavi, annuli aurei poſiti*, ex eodem lib. 9. Cum cæſi Poſthumii conſulis, ac fugatarum legionum nuntium accepiſſent, tabernas occluſere. Verum Senatus iniunxit ædilibus,

libus, *ut Urbem circuirent, aperirique tabernas, & mæſtitiæ ſpeciem publice Urbi demi iuberent*: idem lib. 23. Cum Caligula ob mortem ſororis Druſillæ iuſtitium indixiſſet, auctor eſt Philo in libro de Legatione ad Caium, Alexandriæ *officinas propter luctum in morte Druſillæ clauſas fuiſſe*. Hinc Piſani publicæ mœſtitiæ ſpeciem in acerba Caii morte oſtenſuri, tabernas omnes occluſerunt.

Inſuper quo luctus in omnem formam ſuſceptus videretur, iuſſi ſunt univerſi CONVICTIBVS SESE APSTINERE. Et hoc vel apud barbaros mœroris ſignum fuiſſe teſtatur Svetonius cap. 5. in Caligula, ſcribens maxima doloris indicia ob mortem Germanici Cæſaris barbaros ipſos ac Romano nomini alias infeſtos dediſſe: *Regum etiam regem & exercitatione venandi, &* CONVICTV *Megiſtanum abſtinuiſse, quod apud Parthos iuſtitii inſtar eſt*. Hic erat Arthabanus rex Parthorum, ex Tacito lib. 2. Annalium, ubi narrat Artabanum legatos ad Germanicum miſiſſe ſignificans ſe *cupere renovari dextras, daturumque honori Germanici, ut ripam Euphratis accederet*. Megiſtanes apud Parthos iidem qui primates ſeu ſummates a voce Græca μέγιςος *maximus*, Satrapæ vulgo a ſcriptoribus appellati. Tacitus lib. 15. de Corbulone ſcribit: *Megiſtanas Armenios, qui primi a nobis defecerant, pellit ſedibus, caſtella eorum exſcindit.* Cum Cicero poſt Pharſalicam cladem, ac bella in Africa & Hiſpania a Cæſare profligata, abiecta ſpe Reipublicæ reſtituendæ, rus ſeceſſiſſet, L. Luceius lib. 5. Famil. epiſtolam 14. ad eumdem ſcribens, cum dixiſſet: *Et lacrymis & triſtitiæ te tradidiſti*, addit: *Gratia contendimus & rogando, ſi quid noſtra cauſa vis, ut iſtis te moleſtiis laxes, & ad convictum noſtrum redeas, & ad conſuetudinem vel noſtram communem, vel tuam ſolius & propriam*. Octavia mortuo iuvene Marcello filio, perpetuo dolori ſe tradidit, ut fuſius narrat Seneca cap. 2. de Conſolatione ad Marciam: *A ſolemnibus officiis ſeducta, & ipſam magnitudinis fraternæ nimis circumlucentem fortunam exoſa defodit ſe & abdidit*. Ita convictu ſeſe abſtinuit. Cum Germanici cineres Romam deferrentur, conſules ac Senatus, ac magna pars populi viam complevere; *Tiberius atque Auguſta publico abſtinuere, inferius maieſtate ſua rati, ſi publice lamentarentur*-

Digitized by Google

rentur, ex Tacito initio lib. 3. Annalium. Caligula ob mortem Druſillæ ex Seneca cap. 36. de Conſolat. ad Polybium *conſpectum converſationemque civium ſuorum profugit*. Converſatio idem eſt ac convictus argenteæ ætatis ſcriptoribus uſitata vox, uti magnus verborum latinorum cenſor Scioppius in libro de Stylo hiſtorico notavit. Idem Seneca ad Helviam matrem capite 15. ait: *Adiicis iſtis loca ipſa gratulationum & convictuum, & ut neceſſe eſt, efficaciſſimas ad vexandos animos recentis converſationis notas*.

His autem mœſtitiæ publicæ ſignis additur MATRONAS *quæ in colonia noſtra ſunt*, SVBLVGERE. Matronis in funere clariſſimorum virorum diuturniorem fletum ſuſceptum frequenter in vetuſtis hiſtoriis legimus. Livius lib. 2. Bruti funeri dublica mœſtitia decus additum ſcribit, *quia matronæ annum ut parentem luxerunt*. Coriolano defuncto, teſte Plutarcho de vita eiuſdem, *poſtulantibus matronis, ut eum decem lugere menſes liceret, conceſſum: qui mos lugendi patrem, filium, ac fratrem erat*. Quæ vero mulieres matronæ dicerentur, tradit Gellius lib. 18. cap. 6. ubi reiecta Ælii Meliſſi opinione, ait: *Matronam dictam eſſe proprie, quæ in matrimonium cum viro conveniſſet*. Hoc autem nomine veniebant ex Paulo apud Feſtum, *quibus ſtolas habendi ius eſſet*. Hinc Valerius Maximus lib. 6. cap. 1. initio pudicitiam alloquens, ait: *Te cuſtode, matronalis ſtola cenſetur*. Et Vitruvius lib. 1. c. 1. *Itaque*, inquit, *oppido capto, viris interfectis, matronas eorum in ſervitutem adduxerunt. Nec ſunt paſſi ſtolas, neque ornatus matronales deponere*. Ovidius lib. 2. Triſtium:

Ecquid ab hac omnes rigida ſummovimus arte,
Quas ſtola contingi, vittaque ſumpta vetat?
At matrona poteſt alienis artibus uti,
Quodque trahat, quamvis non doceatur, habet.

Matronæ autem iuſſæ ſunt SVBLVGERE. Seneca epiſt. 63. *Annum feminis ad lugendum conſtituere maiores, non ut tamdiu lugerent, ſed ne diutius; viris nullum legitimum tempus eſt, quia nullum honeſtum*. Dio libro 56. cum Auguſti mortem, ac iuſta eidem perſoluta narraſſet, ait: *Luxerunt eum viri haud multos dies, mulieres autem integrum annum, quod decretum erat*. Ita in Piſano decreto non viris

ris ſed matronis tantum luctus iniungitur. Lege 3. *D. de his qui notantur infamia*, in edicto prætoris legitur: *Intra id tempus quo elugere virum moris eſt, antequam virum elugeret, in matrimonium collocaverit &c.* Cuiacius ad L. 2. *ſi qua ex feminis Cod. de ſecundis nuptiis*, recte notat *elugere* idem eſſe ac luctum perficere, ut *enavigare* navigationem perficere. Plinius lib.6. cap.17. ait: *Proditur Alexandrum Magnum nullo die minus ſtadia DC. navigaſſe in Indo, nec potuiſſe ante menſes quinque enavigare*. Livius lib. 34. de feminis ait: *Quid aliud in luctu, quam purpuram & aurum deponunt? quod cum eluxerunt, ſumunt. At prolugere* ex Feſto dicuntur, *qui ſolito diutius lugent*. Ita Octavia Auguſti ſoror Marcellum amiſſum proluxit. Verum *ſublugere* in noſtro cenotaphio non quidem ſignificat aliquantulum lugere, ſicut *ſubdubito*, *ſubluceo*, *ſubalbico* vim ſuæ ſignificationis ob illam particulam *ſub* aliquantiſper imminuunt, ut grammaticis notum; nam ut ibidem legitur: *pro magnitudine tantæ ac tam improviſæ calamitatis*, cum iuſtitio publico indicto, in omnem formam luctus in colonia eſſet, non aliquantulum, ſed plane iuſte lugere matronæ iuſſæ ſunt. Itaque ſublugere ſignificat, ſub recitatis publici mœroris inſignibus lugere.

Tempus iuſtitii ob mortem Caii Cæſaris in Piſana colonia obſervandi, hiſce terminis in eodem cenotaphio definitur: *Ex ea die qua eius deceſſus nuntiatus eſſet, uſqui ad eam diem qua oſſa relata atque condita, iuſtaque eius Manibus perfecta eſſent*. Igitur iuſtitium inceptum fuit IV. Non. Aprilis A. V. 757. a Parilibus, quo die nuntius de morte Caii Piſas allatus eſt. Tum primum templa deorum, balneæ publicæ ac tabernæ omnes occluſæ ſunt, ac matronæ Piſanæ luctum inchoarunt. Qua vero die iuſtitio exuto, ad munia reditum ſit, ignoratur, cum lateat dies, qua Caii Manibus iuſta Romæ perfecta fuerint. Mortuo Druſo Auguſti privigno ac Tiberii fratre in Germania, cum milites eiuſdem corpus ibidem cremare vellent, Tiberius cadaver ab eiſdem impetravit, ac eximia continuati funeris pompa, per Romana oppida Romam advexit. Pedo Albinovanus ad Liviam ait:

Quippe ducem arſuris exercitus omnis in armis,
Inter quæque ruit, ponere certus erat.
Abſtulit invitis corpus venerabile frater,
Et Druſum prunæ quod licuitque dedit.

Nempe inteſtina, quæ in Germania cremata fuere; corpus vero in campo Martio rogo impoſitum fuit, ac iuſta eidem facta eximia pompa, ex Livio lib. 145. At cum Germanicus in Syria obiiſſet: *Sane corpus ob longinquitatem iterum externis terris quoquo modo crematum*, teſtatur Tacitus lib. 3. Agrippina autem illius uxor ac noſtrorum Cæſarum ſoror, oſſa ac cineres Romam detulit. Ita in Caii Cæſaris funere factum fuiſſe eiuſdem Cenotaphium oſtendit; ſiquidem ob itineris longinquitatem in Lycia eiuſdem corpore cremato, cineres & oſſa Romam RELATA, in Mauſoleo Auguſti CONDITA ſunt. Ovidius lib. 3. Triſt. eleg. 3. utroque verbo in uno & altero verſu uſus eſt, quos iunctos exhibeo:

Oſſa tamen facito parva referantur *in urna*,
Inque ſuburbano condita *pone ſolo*.

Habes hic *oſſa relata atque condita*. Oſſa condere idem eſt, ac ſepulcro inferre. Ita *l. 3. D. de relig. & ſumpt. fun. Sepulcrum eſt ubi corpus oſſave hominis condita ſunt*. Et *L.29.* ibid. *iuſtæ ſepulturæ, id eſt terra conditum corpus*. Et *L. 5. D. de mortuo infer.* dicuntur *Reliquiæ hominis conditæ*. Tacitus lib. 1. *Trium legionum oſſa &c. condebant*. Cicero lib. 2. de Legibus recitans illud Ennii de Africano: *Hic ſitus eſt*; addit: *Vere*; *nam ſiti dicuntur ii*, *qui conditi ſunt*. Virgilius V. Æneid. v. 46.

Annuus exactis completur menſibus orbis,
Ex quo reliquias, divinique oſſa parentis
Condidimus terra.

Lucanus lib. 8.

Condita laudabit magni ſocer impius oſſa.

Silius lib. 4.

—— *tellusque hoſtilis conderet oſſa.*

In vetuſtis Inſcriptionibus pagina 696. 5. hæ literæ in fine epitaphii viſuntur: O. E. B. Q. C. quæ Scaliger interpretatur: *Oſſa eius bene quieſcant condita*. Additur in cenotaphio Caii: *Iuſtaque eius Manibus perfecta eſſent*; videlicet quouſque cremato cadavere, ſolemnia funebria perfi-

cerentur. Nam putabant animas defunctorum vagari, donec earum corpora inſepulta iacebant. Virgilius lib. 6.

Nec ripas datur horrendas, nec rauca fluenta
Tranſportare prius, quam ſedibus oſſa quierunt.

Tertullianus in libro de Anima cap. 56. Gentilium opinionem exponens, ait: *Creditum eſt inſepultos non ante ad inferos redigi, quam iuſta perceperint.* Cicero lib. 2. de Leg. *Nec tamen*, inquit, *eorum ante ſepulcrum eſt, quum iuſta facta.* Et *leg.* 3. *D. de in ius vocando*, cavetur ne quis *iuſta mortuo facientem* in iudicium vocet.

Hic Gutherii quædam opinio refellenda eſt. Is libro 1. de iure Manium capite 6. ſcribit, conſule, ſeu quocumque cum imperio proconſulari in acie, vel in caſtris defuncto, non potuiſſe eiuſdem cadaver intra Urbem inferri, quod Dio de mortuo Druſo ſcribat lib. 55. ſub initium: *Quoniam qui cum exercitu ab Urbe profectus eſſet, fas non fuit intra pomœrium intrare, cum ea quæ ante perfici maiorum inſtituta iuberent, non adimpleſſet.* At vir eruditus infeliciter hallucinatur. Nam Dio de Auguſto ea ſcribit, non de Druſi cadavere, quod reapſe in Urbem advectum, ac in ipſo foro expoſitum idem auctor teſtatur, ſcribens: *Cadavere eius in foro propoſito, duplex Druſi laudatio; una a Tiberio in ipſo foro, altera in Flaminio Circo ab Auguſto habita eſt, qui cum exercitu Urbe profectus, nequè fas ei erat intra pomœrium intrare &c.* uti proxime. Sane forum erat intra Urbem, ac intra pomœrium. Lex vero quæ vetabat, ne qui cum imperio militari eſſet, intra pomœrium veniret, viventibus impoſita erat, non autem cadaveribus defunctorum. Pedo Albinovanus qui funus Druſi ſpectavit, hæc de eodem dicentem Liviam inducit:

Funera dicuntur Romana per oppida Druſi,
Heu facinus! per quæ victor iturus erat,
Per quæ deletis Rhætorum venerat armis:
Hei mihi quam diſpar huic fuit illud iter.
Cum ſubiit fractis mœrentem faſcibus Urbem;
Quid faceret victus, ſic ubi victor init?

In edito exemplari, quo uſus ſum, legitur: *Conſuluit fratres &c.* ſed citra dubium reponendum eſt: *Cum ſubiit*, ut carmen ſenſum ſuum habeat. Gisbertus Cuperus alla lo-

ca

Digitized by Google

ca huiuſce elegantiſſimæ elegiæ lib. 4. Obſervat. cap. 3. feliciter emendavit. Auguſtus quod imperio proconſulari extraordinario accepto (Romanæ rei licet arbiter, vetuſtas maiorum leges ſervare voluit) in Gallia tranſpadana ſubſtiterat, ut bello Germanico proximior eſſet, apud Ticinum cadaver Druſi excepit, ac Romam uſque comitatus, extra pomœrium manſit; prius enim imperium proconſulare deponere, ac res eo bello geſtas Senatui exponere debuit, antequam Urbem ingrederetur. Dio in fine librì 39. de Pompeio ſcribit: *Idemque populo extra pomœrium congregato, quia ipſi proconſulare imperium tum gerenti in Urbem venire non licuit, multa pro Gabinio verba fecit.* Hinc pluries apud Livium iis qui cum imperio ad Urbem ſive comitiorum ſive triumphi cauſa accederent, Senàtus extra Urbem datus legitur. Tacitus lib. 3. recitans quæ vulgo dicebantur de honoribus defuncto Druſo ab Auguſto habitis, ait: *Ipſum aſperrimo hiemis Ticinum uſque progreſſum, neque abſcendentem a corpore, ſimul Urbem intraviſſe, circumfuſas lecto Claudiorum Iuliorumque ìmagines, defletum in foro &c.* Et quidem de Druſi qui in conſulatu deceſſit, cadavere in Urbem illato cum Dione conſentit, quamvis Auguſtus extra pomœrium Urbis ſubſtiterit. Immo quod de progreſſo Ticinum uſque Auguſto ad corpus demortui Druſi excipiendum, Tacitus ſcribit, dubium facit Valerius Maximus, Tacito auctor antiquior, quique ſuum opus Tiberio Imperatori nuncupavit; etenim lib. 5. capite 5. ſcribit: *Tantum enim amore princeps parenſque noſter inſitum animo fratris Druſi habuit, ut cum Ticini, quo victor hoſtium ad complectendos parentes venerat; gravi illum & periculoſa valetudine in Germania fluctuare cognoſceret, protinus inde metu attonitus erumperet &c.* Igitur Auguſtus ac Livia erant Ticini ſub obitum Druſi. Utut de Auguſto ſit, ex Tacito etiam conſtat Druſi in conſulatu mortui cadaver in Urbem deportatum. Neque in novo exemplo; nam Rutilii conſulis bello Italico interempti cadaver *Romam delatum* teſtatur Appianus libro primo Bel. Civ. pagina 376. Hirtii, ac Panſæ conſulum, qui civili bello ad Mutinam ceciderant, corpora Romam miſſa idem ſcribit lib. 3. pag. 574. Nullus dubito quin Caii etiam oſſa ac cineres in ferali urna Romam

delata, poſt laudationes funebres in Roſtris recitatas, in Auguſti Mauſoleo conditæ fuerint. Tunc iuſtis eidem Romæ perfectis, Piſana colonia diuturniorem iuſtitium exuit, recluſis deorum templis, balneis ac tabernis apertis, ac luctu a matronis finitio, univerſi poſitis lugubribus, ad priorem veſtitum rediere.

CAPUT III.

Dies obitus Caii Piſis Allienſis decernitur. De diebus atris apud Romanos. Plurimi etiam Chriſtiani eorumdem ſuperſtione olim tenebantur. Dies cladis Allienſis ſemper infauſti ominis habitus. Plutarchus vanam atrorum dierum religionem demonſtrat. Quædam de diebus Ægyptiacis adnotata; ac vetus Kalendarium explicatum. Sacrificia ac ſupplicationes atro die vetabantur. Quidam nec eo die parentalia licere arbitrati. Cur Ianum in ſacrificiis præfabantur. Sponſalia eo die Piſis inhibita. Scaliger Feſtum perperum corrigit. Sponſalia in luctu domeſtico permiſſa. Convivia funeſto die prohibita. Ludi Circenſes ac Scænici eo quoque die Piſis vetati. Plura de Circenſibus in coloniis editis colliguntur. Ludi Scænici Diis placandis ſtulte inventi.

PIſani quo ſemel in morte Caii ſuſcepti doloris memoria ad ſeros quoſque poſteros propagaretur, iuſſerunt, ut in cenotaphio eiuſdem legitur: *Diem eum quo die Caius Cæſar obit, qui dies eſt ante diem VIIII. Kalend. Martias, PRO ALLIENSI lugubrem memoriæ prodi, notarique in præſentia, omnium iuſſu ac voluntate*. Varro lib. 5. L. L. ait: *Allienſis dies ab Allia fluvio dictus; nam ibi exercitu noſtro fugato, Galli obſederunt Romam*. Anno ab Urbe condita 365. ad Alliam flumen undecimo ab Roma lapide, Romani ingentem a Gallis cladem acceperunt, ac tertio poſtea die barbari victores Urbem, nemine defendente, occuparunt, paucis quibuſdam Capitolium tenentibus. Hoc infortunium Romanis contigit XV. Kalend. Auguſti, quem diem lugubrem ſemper habuere. Livius lib. 6. & ad annum Urbis 366. ait: *Tum de diebus religioſis agitari cæptum,*

diem

Digitized by Google

diem ad XV. Kal. Sextiles duplici clade inſignem, quo die ad Cremeram Fabii caeſi, quo deinde ad Alliam cum exitio Urbis fœde pugnatum, a poſteriori clade ALLIENSEM nuncuparunt, inſignemque rei nulli publice privatimque agendæ fecerunt. Cur vero diem potius cladis, quam captæ Urbis, atrum eſſe iuſſerint, prodit Cicero lib. 9. epiſt. 5. ad Atticum ſcribens: *Maiores noſtri funeſtiorem diem eſſe voluerunt Allienſis pugnæ, quam Urbis captæ, quod hoc malum ex illo, atque alter religioſus etiam nunc dies, alter in vulgus ignotus.* Acceptæ apud Alliam cladis L. Aquinius haruſpex cauſam interrogatus teſte Macrobio lib. 1. Satur. cap. 16. in Senatu a quo requirendarum religionum cauſa accitus fuerat, reſpondit: *Q. Sulpicium tribunum militum ad Alliam adverſus Gallos pugnaturum, rem divinam dimicandi gratia feciſſe poſtridie Idus Quintilis.* Addit re ad collegium pontificum a Senatu relata, pontifices decreviſſe *poſtridie omnes Kalendas, Nonas, Idus atros dies habendos, ut hi dies neque præliares, neque puri, neque comitiales eſſent.* Hinc Ovidius de iiſdem diebus poſtriduanis initio lib. 1. Faſtorum cum, Kalendas, Nonas, atque Idus nominaſſet, ſtatim ait:

—— —— omnibus iſtis
Ne fallare, cave, proximus ater erit:
Nomen ab eventu eſt; illis nam Roma diebus
Damna ſub adverſo triſtia marte tulit.

Et ſane horum dierum ſuperſticio adeo in animis hominum ex maiorum traditione inoleverat, ut ipſimet Chriſtiani eoſdem dies uti religioſos ſervarent. Unus mihi auctor ſufficiat Auguſtinus in expoſitione epiſtolæ Paulinæ ad Galatas: *Nunc autem*, inquit, *innumerabiles de numero fidelium cum magna confidentia in faciem nobis dicunt: die poſt Kalendas non proficiſcor.* Idem teſtatur epiſt. 119. Cæterum diem Allienſem Cicero ſuo tempore religioſum fuiſſe teſtatur, quem talem etiam habitum A. Urbis 757. quo Caius deceſſit, ex noſtro Cenotaphio intelligitur. Vitellius Imperator infauſtum eius diei omen viſus eſt omnium Principum primus contempſiſſe. Scribit de eodem Svetonius cap. 11. *Magis deinde ac magis omni divino humanoque iure neglecto Allienſi die pontificatum adeptum maximum cepit.* At Taci-

tus

Digitized by Google

tus libro 2. Hiſt. non quidem Allienſi die pontificatum adeptum, ſed edictum de publicis cærimoniis emiſiſſe ſcribit: *Funeſti*, inquit, *ominis loco acceptum eſt*, *quod maximum pontificatum adeptus Vitellius*, *de cærimoniis publicis XV. Kalendas Auguſti edixiſſet*, *antiquitus infauſto die Cremerenſi*, *Allienſique cladibus*. Auctor eſt Livius lib. 6. Præneſtinos exercitum contra Romanos ducentes, apud Alliam flumen caſtra metatos, ſpem victoriæ loco delegentes: *Si diem*, dicebant, *contractum religione*, *inſignemque nomine eius loci timeant Romani*, *quanto magis Allienſi die Alliam ipſum monumentum tantæ cladis reformidaturos*? At T.Quinctius Cincinnatus Dictator iactans curaturum ſe, *ne quæ terra infauſta ſit victoriæ ſuæ*, collatis apud Alliam cum hoſte ſignis, acceptam ante annos tredecim eo ipſo in loco cladem, inſigni victoria penſavit. Ita nulla loci religio Romanos a dimicando cohibuit. At dies Allienſis ſemper apud ipſos religioſus fuit, ut nec illo die fas eſſet ius dicere, prœlium inire, ludos exhibere, comitia celebrare, ſupplicationes, ſacrificia, convivia peragere, immo ne mortuis quidem parentare, ut poſtea oſtendam. Plutarchus in Camillo de atris diebus diſputans, vanam eorumdem religionem demonſtrant, dicens: *Romani eadem die victi a Cimbris*, *Scipionis exercitum amiſere*. *At Locullus eo die Tigranem Armenium vicit*. Addit Attalum regem ac Pompeium Magnum eo qui ipſi natalis dies fuerat, vitam poſtea amiſiſſe. Quod tamen de Pompeio perperam ſcribit; nam hic *pridie natalem ipſius*, die 29. Septembris occiſus fuit ex Velleio lib. 2. cap. 53. qua die de Mithridate triumphaverat, ex Plinio lib. 6. cap. 26. & lib. 37. cap. 2. ac Dione lib. 42. Immo Plutarchus in Pompeio parum ſibi conſtans, ſcribit eumdem ingulatum fuiſſe anno ætatis undeſexageſimo poſtridie natalis ſui, annum ac duos inſuper dies illius vitæ falſo adiiciens, uti recte Uſſerius obſervavit.

Hæc vana atrorum dierum religio adeo invaluerat, ut iidem dies in Kalendariis obſignarentur. In veteri Kalendario Conſtantio Imperatore ſcripto, ſæpe legitur: *Dies Ægyptiacus*. Lambecius vir alias eruditus, in notis tom. 4. Bibl. Vindebon. ait ſibi non liquere, quidnam ibidem ſignificetur. Illi dies apud Ægyptios erant atri, ac Allienſi

per-

Digitized by Google

perſimiles. Sanctus Ambroſius in epiſtola paſchali ad Epiſcopos Æmiliæ ſcribit pleroſque Chriſtianos more Paganorum ſolere *varios quoque curſus Lunæ obeundis negotiis commendare, vel cavere quoſdam dies; quemadmodum plerique poſteros dies, vel Ægyptiacos declinare conſueverunt*. Præterea S. Auguſtinus in laudatis comment. epiſt. ad Galatas, ait: *Plena ſunt conventicula noſtra hominibus, qui tempora a mathematicis accipiunt. Iam vero ne aliquid inchoetur aut ædificiorum aut huiuſmodi quorumlibet operum diebus, quos Ægyptiacos vocant, ſæpe etiam nos monere non dubitant, neſcientes, uti dicitur, ubi ambulant*. Magiſter ſeu Petrus Comeſtor in Hiſt. Scholaſt. quæſt.15. olim opinatus eſt, Ægyptios illis diebus aliqua plaga percuſſos, quas quatuor ſupra viginti fuiſſe putavit, *quia in quolibet menſe duo Ægyptiaci vocantur in Kalendariis*. Hanc tamen opinionem pluribus confutat Toſtatus in cap.12. Exodi ad illa verba: *Sic autem comedetis &c.* Hinc tamen patet illud Kalendarium, quod Heruvartus, dein Bucherius, ac denique Lambecius notis illuſtratum, evulgarunt, Petro Comeſtori notum fuiſſe; quod tamen nullus eorumdem ſcriptorum obſervavit. Et ſane in eodem viginti quatuor dies Ægyptiaci per annum ſignantur; menſe quidem Ianuario, dies ſecundus, ſextus, ac decimus ſextus dicuntur Ægyptiaci; at menſe Septembri unicus tantum dies, nempe IV. Nonas, Ægyptiacus notatur; in ſingulis vero reliquis decem menſibus unus & alter dies Ægyptiaci ſtatuuntur. Nulla tamen eorumdem publice ſaltem apud Romanos religio erat; ſiquidem ſæpe iiſdem diebus ludi edebantur. Ita dies 21. Aprilis, quæ natalis Urbis erat, ac Circenſium miſſibus XXIV. celebrabatur, Ægyptiacus ibidem dicitur. Et pridie Non. Decembris legitur: *Munus Arca. Dies Ægypt.* & die 14. eiuſdem menſis: *Ludi. Dies Ægypt.* Laudatus Lambecius, cum ſexies menſe Decembri legeret: *Munus Arca*, ſemel vero & iterum: *Munus Candida*, recte hoc alterum: *Munus Candidatorum*, interpretatur. De priori vero notat in Bucherii codice ſcriptum: *Munus Archa*, ac munus Arcadicum ibidem deſignatum putari. Verum ex Lampridio eius vocis explicatio petenda eſt: qui capite 43. de Vita Alexandri Severi ait: *Quæſtores candidatos ex ſua pecunia iuſſit*

Digitized by Google

iuſſit munera populo dare, ſed ut poſt quæſturas præturas acciperent, & inde provincias regerent. ARCARIOS vero inſtituit, qui de ARCA fiſci ederent munera, eademque parciora. Itaque *munus Arcariorum* eo in Kalendario notatur, quod munus non a privatis, ſed publici fiſci pecunia edebatur. Hactenus de diebus atris.

Piſani, ut diem immaturi obitus Caii Cæſaris luctuoſum poſteris proderent, eumdem pro Allienſi eſſe, & haberi in colonia iuſſerunt, caventes ne quid eo die fieret, quod atro Allienſi die peragi vetabatur. Et in primis NE QVOD SACRIFICIVM PVBLICVM, NEVE QVAE SVPPLICATIONES fierent. Sacrificia ac ſupplicationes in publico luctu non fiebant, nam templa Deorum id temporis, uti dixi, occludebantur. Gellius lib.4. cap. 9. ſcribit: *Religioſi enim dies dicuntur triſti omine infames, impeditique, in quibus & res divinas facere, & rem quampiam novam exordiri temperandum eſt*. Livius libro 22. poſt Cannenſem cladem deſcriptam, ait: *Adeoque totam Urbem opplevit luctus, ut ſacrum anniverſarium Cereris intermiſſum ſit, quia nec lugentibus id facere eſt fas &c.* Cum M. Horatio Pulvillo conſuli templi Iovis Capitolini dedicatio ſorte obtigiſſet, alterius conſulis neceſſarii id ægre ferentes, tali commento ab ipſa dedicatione Horatium revocare conati ſunt. Poſtem iam tenenti conſuli, fœdum inter precationem Deum nuntium incutiunt: mortuum eius filium eſſe, funeſtaque familia templum dedicare non poſſe. Hinc Ovidius lib.11. Met. V. 583.

At Dea non ultra pro functo more rogari
Suſtinet, utque manus funeſtas arceat aris.

Macrobius lib.1. Satur. cap.15. quærit cur Nonis, cum is dies non eſſet feriatus, nuptiarum celebritas vetaretur? reſpondet: *Ideo & Nonas inhabiles nuptiis eſſe dixerunt, ne nupta aut poſtera die libertatem auſpicaretur uxoriam, aut atro immolaret, quo nefas eſt ſacra celebrari*. Nulla igitur ſacrificia aut ſupplicationes publicæ atro die fieri licebat. Et quidem cum ſupplicatio indicebatur, ea dies feriata ac feſta evadebat. Cicero in III. Catilinaria: *Quamobrem*, inquit, *Quirites, quoniam ad omnia pulvinaria ſupplicatio decreta eſt, celebratote illos dies cum coniugibus & liberis veſtris*.

Digitized by Google

veſtris. Quare die atro ac lugubri nulla ſupplicatio publica haberi poterat. Immo nec ii qui exequias ducturi erant, aut inferias Manibus daturi, quamvis ob luctum atras veſtes induerent, atro die ex quorumdam ſententia poterant parentare. Hæc ſcribit idem Macrobius lib. 1. Satur. c.16. *Sed & Fabius Maximus Servilianus pontifex in libro duodecimo negat oportere atro die parentare, quia tunc quoque Ianum Iovemque præfari neceſſe eſt, quos nominari atro die non oportet*. Q. Fabius Max. Servilianus conſul fuit anno V. 612. ac poſtea cenſor ex Valerio Maximo lib. 5. cap. 1. Et quidem in omnibus ſacrificiis ſive ſuperis ſive inferis Diis illa fierent, Ianum omnium primum, dein Iovem præfari debebant. Cicero lib.2.de Nat. Deorum n.50. ait: *Principem in ſacrificando Ianum eſſe voluerunt*. Ovidius lib. 1. Faſtor. huius ritus cauſam quærens, Iani reſponſum ſubjicit:

Mox ego: cur quamvis aliorum numina placem,
Iane, tibi primum thura merumque fero?
Ut poſſis aditum per me, qui limina ſervo,
Ad quoſcumque voles, inquit, habere Deos.

Macrobius lib.1. Sat. capite 9. Ianum ait, *invocari primum, cum alicui Deo res divina celebratur, ut per eum pateat ad illum Deum, cui immolatur, acceſſus, quaſi preces ſupplicum per portas ſuas ad Deos ipſe tranſmittat*. Hinc Gentiles irridens Arnobius lib.4. ſcribit: *Ianum in cunctis antepositis precibus, & viam vobis pandere Deorum ad audientiam creditis*. Cato de Re ruſtica cap.134. inſtruens ruſticum Cererem, facto ſacrificio, ſuæ meſſi propitiam facturum, ait: *Iano, Iovi, Iunoni præfator*, & cap.141. docens pro agro luſtrando Marti Silvano ſuovetaurilia, id eſt, ut ibidem explicat, porci, agni, ac vituli ſacrificium faciendum, ait: *Ianum Iovemque vino præfamino, ſic dicito*. Turnebus lib.15. Adverſ. cap.14. ait: *Id valet præfator; ergo quod ſequitur* ſic dicit, *delendum eſt*. At cum *ſic dicito* legatur, haud ea correctione opus; quare legendum eſt *præfator, ac ſic dicito*, vel *præfatus ſic dicito*. Ex his patet cur ſacrificia aut ſupplicationes atro die fieri vetabantur, quod nec Ianum nec Iovem tunc quiſpiam præfari poterat. Formulam precum qua Ianum ac Iovem præfabantur, tradit Cato in utroque capite laudato. Verum

capite 6. oſtendam licitum fuiſſe atro die parentare.

Præterea vetarunt: NIVE SPONSALIA celebrarentur; ſiquidem nuptiarum celebritas atris diebus inhibita erat, Macrobius cap.16. lib. citati, ait: *Varro ita ſcribit: Mundus cum patet, deorum triſtium atque inferum quaſi ianua patet*. Propterea addit, illis diebus: *Uxorem liberum quærendorum cauſa ducere, religioſum eſt*. Feſtus *V. Mundus*, ſcribit: *Mundus, ut ait Capito Ateius in libro 6. Pontificali, ter in anno patere ſolet, diebus his, poſtridie Vulcanalia, & ante diem ſextum Iduum Novembris*. Lacunam ſupplet ibidem Paulus inſerens: *& ante III. Nonas Octobris*. Scaliger in notis ait: *Pro Ateio lego Attius*. At perperam legit. Nam C. Ateius Capito a Tacito laudatur lib. 3. Annalium in fine uti *principem civitatis locum ſtudiis civilibus adſecutus*. Item Svetonio capite 10. & 22. de Grammaticis. Gellius lib.4. cap.6. laudat *verba Atei Capitonis ex quinto librorum, quos de Pontificio iure compoſuit*. Macrobius lib.7. Saturnal. cap.13. ait: *Profero quæ de hac eadem cauſa apud Atteium Capitonem Pontificis iuris inter primos peritum, legiſſe memini*. Porro Paulus addit ibidem eos dies inferis diis ſacratos, *quos etiam dies religioſos eſſe iudicaverunt*. Quare quod atri eſſent, per eoſdem iura non dabantur, nec comitia, aut ſacrificia, vel nuptiæ celebrari poterant. Nuptiæ durante luctu, vetabantur. Hinc viduæ intra decem menſes marito novo iungi non poterant, ut patet ex *D. de his qui notantur infamia*. Cum Auguſtus Octaviam ſororem ex defuncto nuper Marcello prægnantem, Antonio uxorem, petente id exercitu, tradidiſſet, a Senatu impetravit, ut Octavia publica lege ſolveretur. Cum menſe Februario Manibus parentum ſacra piacularia fiebant, nulli uxorem tunc ducere licebat. Ovidius lib. 2. Faſtorum ait:

Dum tamen hæc fient, viduæ ceſſate puellæ;
Expectet puros pinea teda dies.
Nec tibi, quæ cupidæ matura videbere matri,
Comat virgineas haſta recurva comas.
Conde tuas Hymenæe faces, & ab ignibus atris
Aufer; habent alias mæſta ſepulcra faces.

Verum licet eo tempore luctus nuptiæ celebrari vetarentur, ſpon-

ſponſalia tamen intra id tempus licite peragi poterant. Ita *L.* 10. *D. de his qui not. infam.* ex Paulo recitatur: *Quæ virum eluget, intra id tempus ſponſam fieri non nocet.* Quare Auguſtus mortuo Agrippa, Iuliam eiuſdem uxorem Tiberio deſpondit anno V. 742. illam tamen eidem Tiberio anno poſtea Urbis 744. copulavit; quod utrumque tradit Dio libro 54. Verum die obitus Caii perpetuo apud Piſanos Allienſi, non ſolum nuptiæ, ſed etiam ſponſalia prohibita ſunt, quamvis illa, ut recte docet Florentinus *L.* 1. *D. de ſponſalibus*, non ſint niſi *mentio & repromiſſio nuptiarum futurarum*, ac ex Ulpiano *L.*4. *eiuſdem tit.* ſufficiat nudus conſenſus in nuptias futuras ad conſtituenda ſponſalia. Cum enim ea die quotannis mœrorem ac luctum ob acerbum Caii fatum renovarent, ſponſalibus cuique in colonia interdictum fuit, quod illa hilari animo a contrahentibus, læta univerſa familia, celebrabantur. Allienſis dies erat, quem *inſignem rei nulli publice privatimque agendæ fecerunt*, ut Livius laudato loco teſtatur.

NIVE CONVIVIA PVBLICA. Hæc quoque durante luctu vetita erant. Cum Auguſtus ac cæteri Romani cives iuſtitium ob mortem Caii Cæſaris ſervarent, unus Aſinius Pollio convivium id temporis cum amicis celebravit, quod cum Princeps intellexiſset, per codicillos non tantum civiliter, ſed etiam familiariter queſtus eſt, *quod in tam magno ac recenti luctu ſuo, homo cariſſimus ſibi, pleno convivio cœnaſſet*, teſte Seneca patre in proœmio l.4. Controverſiarum. Ibidem in controverſia priori patrem a ſepulcro, ubi tres recens amiſſos filios lugebat, ad convivium vi abductum, hæc fantem inducit: *Credo mirari aliquem, quod in forum amiſſis modo liberis, veniam. At ego iam in convivio fui*; & poſtea: *Proiectus in omnia gulæ libidiniſque flagitia, omnibus denotandus cenſoribus*. Paulus inſignis iuris conſultus libro 1. Recept. ſent. capite ult. ait: *Qui luget, abſtinere debet a conviviis, ornamentis, & alba veſte*. Auctor eſt Plutarchus in Sylla, hunc ex univerſis fortunis, quas ampliſſimas in tot ditiſſimorum civium proſcriptione collegerat, Herculi decimam partem ſacrificantem, ſplendida convivia populo Romano inſtruxiſſe; inter quæ cum Metella uxor morbo gravata, ultimo iam fato urgeretur, Sylla, ne

Digitized by Google

publicam domus lætitiam funeſtaret, *ſcripto ad illam repudio, viventem adhuc in domicilium transferri iuſſit*. Caligula inſtante iuſtitio in morte Druſillæ non modo publica convivia, ſed privatas etiam in communi domeſticorum accubitu cœnas inhibitas voluit. Verba ſunt Svetonii cap. 24. *Eadem defuncta iuſtitium indixit, in quo riſiſſe, laviſſe, cœnaſſe cum parentibus, aut coniuge, liberiſve capitale fuit*. At Piſani publica tantum convivia prohibuere. Quidam tamen cum memoriæ ſuorum munus darent, epulum publicum Romano populo exhibere ſolebant, in quo tamen albati accumbebant. Cum in funebri epulo Q. Arii Vatinius atratus interfuiſſet, uti ſuperius dicebam; Cicero contra eumdem declamat in Vatiniana: *Cedo quis umquam cœnavit atratus? ita enim illud epulum eſt funebre, ut munus ſit funeris, epulæ ipſæ quidem dignitatis. Sed omitto epulum populi Romani feſtum diem, argento, veſte, omni apparatu viſendo &c.* Itaque nihil lugubre interveniebat, ſed ſplendido ac ſumptuoſo apparatu epulum funebre inſtruebatur. Dio lib. 37. ad A. V. 694. Fauſti epulum recitat. *Sub idem tempus*, inquit, *Fauſtus Syllæ filius ludos gladiatorios in honorem patris exhibuit, populumque lauto epulo excepit, iiſque balnea & oleum donavit*. Sylla dictator ante annos duodeviginti obierat V. C. 676. Id moris antiquitus apud Romanos fuiſſe teſtatur Livius ſcribens lib. 8. *Viſceratio data a M. Fulvio in funere matris*. Ita vocabatur crudæ carnis facta populo largitio. Hinc plebs bene paſta, eumdem ſuum tribunum deſignavit. *Honoris etiam ei cauſa fuit, tribunatuque plebis proximis comitiis abſens præſentibus prœfertur*. Idem Livius lib. 39. *P. Licinii*, ait, *funeris cauſa viſceratio data; & gladiatores LXX. pugnarunt, & ludi funebres per triduum facti, poſt ludos epulum: in quo cum toto foro ſtrata triclinia eſſent, coegit pleroſque tabernacula ſtatuere in foro*. Hæc congerit Kirchmannus libro 4. cap. 5. Hebræi ſeptem dies lugebant, dein convivium celebrabant. Ioſephus de Archelao Herodis regis filio ſcribit lib. 17. cap. 10. *Per ſeptem dies juxta patriam legem luctu patris celebrato, & in fine luctus funebri epulo populo præbito, in templum aſcendit*.

NIVE QVI LVDI SCAENICI CIRCENSIESVE *eo*

die

Digitized by Google

die fiant, ſpectenturve. Uti Romæ, ita in coloniis ludi Scænici ac Circenſes edebantur; ſiquidem populus Romanus, uti Iuvenalis Sat. X. V. 78. dicebat:

—— qui dabat olim
Imperium, faſces, legiones, omnia, nunc ſe
Continet, atque duas tantum res anxius optat,
Panem & Circenſes.

De ludis Circenſibus eruditiſſimum volumen edidit meus conterraneus Panvinius; de Scænicis vero Lilius Gyraldus in dialogis de Scæna, aliique, quos inter nominandus venit Gaſpar Bartholinus, ob morum elegantiam, ac latinæ græcæque eruditionis peritiam ſuis exteriſque notiſſimus, qui volumini de Tibiis veterum de Scænicis tibiis egregiam diſſertationem inſeruit. Et quidem Circenſes Romæ frequentiſſime per annum fieri ſolitos demonſtrat antiquum Kalendarium, quod integrum, uti plurima alia veterum ſcriptorum volumina debemus eximiæ induſtriæ Lambecii V. C. ibidem enim ſæpius legitur CM. XXIV. nempe: *Circenſium miſſus viginti quatuor*, ut expoſui in diſſertatione de Votis decennalibus cap. 1. In coloniis etiam, aliiſque Romani imperii urbibus Circenſes exhibitos tum ſcriptores antiqui, tum literati lapides conteſtantur. Theodoſius ſenior cum mane ludos Circenſes Mediolani ſpectaſſet, inſequenti nocte e vita diſceſſit, ex Socrate in fine lib. 5. Conſtantium Imperatorem Arelate in Galliis ludos Circenſes dediſſe ſcribit Ammianus Marcellinus lib. 14. de Carthaginenſium Circenſibus apud Patres non ſemel mentio fit. S. Auguſtinus lib. 5. cap. 27. de Alypio celebri poſtea eccleſiæ Africanæ Antiſtite, ſed tum iuvene ſcribit: *Gurges tamen morum Carthaginenſium, quibus nugatoria fervent ſpectacula, abſorbuerat eum inſania Circenſium*. In canone 61. ſynodi Carthaginenſis anno Chriſt 401. accuſantur fideles, quod dominica in Albis *ad Circum magis, quam ad eccleſiam convenirent*: Et ſane ad inſaniam uſque ibidem Circenſes ſpectatos prodit Salvianus lib. 5. de Providentia: *Circumſonabant*, inquit, *armis* muros *Carthaginis populi barbarorum, & eccleſia Carthaginenſis inſaniebat in Circis*. Item: *Ac vix diſcerni forſitan poterat plebis eiulatio, quæ cadebat in bello, & ſonus populi, qui clamabat in Circo.*

Cum

Digitized by Google

Cum Trevirenſes quater iam a barbaris expugnati, Circenſium edendorum facultatem ab Imperatore flagitaſſent, idem Salvianus laudato loco vehementiori, quo pollebat, orationis impetu, in eoſdem invectus, inter cætera lectu plane digniſſima, ait: *Circum a Principibus poſtulatis? Cui quæſo ſtatui, cui populo, cui civitati? Urbi exuſtæ & perditæ, plebi captivæ & interemptæ, quæ aut periit, aut luget?* Et invectivam terminans, ait: *Iacent reliquiæ infeliciſſimæ plebis ſuper tumulos ſuorum mortuorum, & tu Circenſes rogas?* Narrat ibidem ſua ætate ludicra Circenſia *non iam omnibus Romanorum urbibus* acta, ſed tantum in nobilioribus, *ſed nec illic quidem agi, ubi ſemper ſunt acta antea. Non Maſſiliæ, quia deleta eſt; non Agrippinæ, quia ab hoſtibus tenetur; non Treveris, quia quater everſa eſt.* Tertullianus capite 7. libri de Spectaculis ſcribit cæteras imperii Romani urbes pro facultate urbanam pompam in edendis Circenſibus æmulatas. Eius verba ſubiicio: *Ea ſi minore cura per provincias pro minoribus viribus adminiſtrantur; tamen omnes ubique Circenſes illuc deputandi, unde expetuntur; inde inquinantur, unde ſumuntur. Nam & rivulus tenuis de ſuo fonte, & ſurculus modicus ex ſua fronde qualitatem originis continet. Viderit ambitio, ſive frugalitas eius, quo Deum offendit. Qualiſcumque pompa Circi, etſi pauca ſimulacra circumferat, in uno idolatria eſt; etſi unam thenſam trahat, Iovis tamen plauſtrum eſt &c.* De Circenſibus qui Capuæ edebantur, extat lex 2. Gratiani Imperatoris tit. 10. lib. 15. Cod. Theodoſiani. Circenſes in coloniis dabantur ob magiſtratus ac ſacerdotia collata. Apud Gruterum pagina 431. Sex. Ligurius Duumvir Lugdunenſis ob honorem perpetui pontificatus, congiarium decurionibus, equitibus, ac plebi Lugdunenſium largitus,

ITEM LVDOS CIRCENSES DEDIT

Pagina 101. 3. ob honorem pontificatus L. Lucretii colonia Aſtigitana, ſtatua pietati Auguſti dicitur ab eodem dicata. Et de eiuſdem filia Flaminica perpetua legitur:

EDI-

EDITIS. AD. DEDICATIONEM. SCAENICIS
LVDIS. PER. QVATRIDVVM. ET. CIRCENSIB
ET. EPVLO. DIVISO. POSVIT.

Immo non ſolum feminas, verum etiam & libertos ob honorem Seviratus Circenſes dediſſe patet ex inſcriptione paginæ 1073. 6. in qua dicitur Sex. Quintius Sex. Quintii libertus ob acceptum Seviratum pecuniam populo diviſiſſe,

DATO. EPVLO. CIVIBVS. ET
INCOLIS. ET CIRCENSIBVS. FACTIS

De Circenſibus urbium in provinciis Romanis extat lex Theodoſii iunioris *tit. de ſpectaculis* lib.15. Cod. Theod. qua iubet, ut diebus Dominicis, aliiſque feſtivis ſolemnitatibus ibidem recitatis, *omni theatrorum adque Circenſium voluptate, per univerſas urbes, earumdem populis denegata, totæ Chriſtianorum ac fidelium mentes Dei cultibus occupentur*. Data eſt ea lex anno epochæ vulgaris 425. quam accurato commentario Briſſonius illuſtravit. Legatur hac de re homilia 5. S. Iohannis Chryſoſtomi in cap. Geneſeos.

In colonia etiam Piſana Circenſes edi ſolitos Caianum cenotaphium prodiit, in quo eorumdem voluptas die anniverſario obitus Caii Cæſaris populo denegata fuit; uti pariter Scænici ludi eadem lugubri die vetiti fuere. Ludi Scænici ad Deos placandos a Romanis publice inſtituti fuerant, iique dabantur, quoties plures feſti dies continuabantur, quamvis aliis quoque diebus a privatis exhiberi poterant; at illi erant inſigniores, quia ſtato tempore quotannis edebantur. Ita ludis Megalenſibus, qui per ſex dies menſe Aprili fiebant in honorem magnæ matris Deorum, quatuor Terentii comœdias recitatas, etiamnum legimus: Phormio ludis Romanis menſe Septembri exhibitus fuit. Ludis Apollinaribus comœdias habitas teſtatur Cicero lib. 2. ad Atticum epiſt. 19. Livius lib. 7. auctor eſt A. V. 390. graſſante in urbe peſtilentia ludos Scænicos primitus datos: *Cum*, inquit, *vis morbi nec humanis conſiliis, nec ope di-*

vius

Digitized by Google

vina levaretur, *victis ſuperſtitione animis*, *ludi quoque ſcænici*, *nova res bellicoſo populo* (*nam Circi modo ſpectaculum fuerat*) *inter alia cæleſtis iræ placamina inſtituti dicuntur*: Addit ludiones ex Extruria accitos, & *quia* hiſter *Thuſco verbo ludio vocabatur*, *nomen hiſtrionibus inditum*. Scænici autem ludi in theatro edebantur, unde & theatrales nuncupati. Arnobius lib. 7. contra Gentiles ait: *Vos equorum curriculis*, *&* *theatralibus ludis perſuaſum habetis deos delectari*, *&* *affici voluptate*, *iraſque aliquando conceptas*, *eorum ſatisfactione molliri*. Hinc Circenſes ac Scænici ludi frequentius fiebant, quod vanæ religionis ſuperſtitione conſecrati videbantur, quem errorem exagitant, immo potius irrident Tertullianus in lib. de Spectaculis, Arnobius laudatus, & S. Auguſtinus lib. 2. de Civitate Dei cap. 27. appellat *talium numinum placationem petulantiſſimam*, *impuriſſimam*, *impudentiſſimam*, *nequiſſimam*, *immundiſſimam*, *cuius auctores laudanda Romanæ virtutis indoles honore privavit*, *tribu movit*, *agnovit turpes*, *fecit infames*. Id diſerte dicitur *L.* 1. *de his qui not. infamia*, & paſſim in utroque Codice *in tit. de Scænicis*. Cum Cæſar quingentis millibus H. S. ex Macrobio lib. 2. cap. 7. Decimum Laberium equitem Romanum invitaſſet, ut in ſcænam prodiret; ille non quidem duodecim millibus ac quingentis ſcutatis Romanæ monetæ vocem ingenuam in ſcæna vendidit, ſed eandem petenti poteſtati invitus commodavit. Hinc in in prologo dixit:

Ego bis tricenis annis actis ſine nota,
Eques Romanus lare egreſſus meo,
Domum revertar mimus; *nimirum hoc die*
Uno plus vixi mihi, *quam vivendum fuit*.

Ludi Scænici in Italiæ urbibus frequenter edebantur, ex quibus actores in minoribus theatris exerciti, Romanas poſtea aures ſuis facetiis implebant. Scribit ibidem Macrobius de Publio Syro: *Cum mimos componeret*, *ingentique aſſenſu in Italiæ oppidis agere cœpiſſet*, *productus Romam per Cæſaris ludos*, *omnes qui tunc ſcripta & operas ſuas in ſcænam locaverant*, *provocavit*. Auguſtus Scænicos ludos exhibuit, iiſque ſæpius interfuit. Svetonius cap. 43. *Fecitque*, inquit, *nonnumquam vicatim*, *ac pluribus ſcænis per omnium linguarum hiſtriones*. Et Ovidius libro 2. Tri-

Digitized by Google

Triſtium, quæ longior ipſius poetæ ad Auguſtum Apologia eſt, hæc ſcribit:

Inſpice ludorum ſumptus, Auguſte, tuorum,
Empta tibi magno talia multa leges.
Hæc tu ſpectaſti, ſpectandaque ſæpe dediſti;
Maieſtas adeo comis ubique tua eſt.
Luminibuſque tuis, totus quibus utitur orbis,
Scænica vidiſti lætus adulteria.

Ita & Principis & urbium reginæ exemplo, Scænici ludi, ut in aliis civitatibus, Piſis quoque dabantur, ubi etiam ante Romam conditam exhibiti fuerant, cum hiſtriones ex Etruria Romam poſtea accitos ex Livio dixerim. Extat in Cod. Theod. *lex* 13. *de ſcænicis*, in qua Honorius Imperator iubet mimas ad proprium officium revocari, *ut voluptatibus populi, ac feſtis diebus ſolitus ornatus deeſſe non poſſit*. At cum Piſani diem obitus Caii pro Allienſi deputandum iuſſerint, eidem dies ſcænica voluptas, omniſque ludorum ornatus deeſſe debuit. Utinam noſtra ætate apud Chriſtianæ religionis profeſſores ſinguli quique dies, quod theatrales ludos attinet, forent Allienſes, ut cunctis ſcæna interdictum eſſet. Etenim hiſce in theatris morum honeſtas turpium amorum ſpectaculo deturpatur, ac lenocinia, adulteria, iiſque affinia vitia diſcuntur. Unde enim niſi a ſcæna *obſcænum* ac *obſcænitas* derivarunt? Non appellabo hic canonem XV. codicis Eccleſiæ Africanæ, aut Sanctorum Patrum adverſus ludos Scænicos invectivas, ne alieno prorſus loco Chriſtianum concionatorem agere velle videar.

Digitized by Google

CAPUT IV.

Locus annuis inferiis Cæſarum deſtinatus, a privatis emptus. Rogi extra urbes incenſi. Variæ veterum de diis Manibus opiniones recitantur. Pluto Summanus, hoc eſt ſummus Manium, nuncupatus. Manes ex Leg. XII. tabul. deos habitos. Symmachus id negans a Prudentio falſi convictus. Aræ ſupra tumulos erectæ. Inſcriptio Piſana militaris. Aræ procul etiam a ſepulcris diis Manibus excitatæ. Gutherius Lucani verſum perperam corrigit. Cadavera plebeiorum in arca in rogum delata. Omnes aræ deorum Manium ſacræ contra Gutherium. Idem Dionem & Appianum falſi accuſans, refellitur. Ara ſtatim poſt necem Cæſaris, in foro eidem extructa. Svetonii dictum corrigitur.

NUllæ hucuſque e vetuſtis ruderibus erutæ inſcriptiones inferias, quas defunctorum Manibus Romani dabant, nobis expoſuerunt. Lucii tantum Piſanum cenotaphium eaſpem ſub oculos ponit, ac quæ ſparſim apud antiquos ſcriptores de ſacris diis Manibus factis legimus, ea omnia literatus ille lapis oſtendit. In primis autem C. Canio Saturnino Duumviro Piſano ac Decem primis datur cura aſpiciendi ac eligendi ex duobus locis, uter *publica pecunia* A PRIVATIS EIVS LOCI, *quem magis probaverint*, *videatur EMENDVS*, in quo ara ferali poſita, diis Manibus Lucii Cæſaris iuſta anniverſaria fiant. De Decemprimis dixi diſſert. 1. cap. 3. ubi hæc Hermogeniani antiqui I. C. verba laudavi: *Decem-primi tributorum exactioni ita præerant, ut ſi quid detrimenti fiſcus mortuorum cauſa contraheret, ipſi ſuis ſumptibus reſarcirent*. Hinc decem primis iniungitur, ut de emendo loco inferiis annuis deputando, deliberent, ne quid detrimenti Piſanæ coloniæ ærarium caperet. Porro locus *a privatis emendus* dicitur, quia nefas erat, teſte Cicerone lib. 2. de Leg. *locum publicum privata religione obligari*. Et rurſus ibidem: *Sic decretum a pontificum collegio non eſſe ius iu loco publico fieri ſepulcrum*. Hinc & Ulpianus *l. 8. D. de relig. & ſumpt. fun.* ait: *Si in locum publicis*

Digitized by Google

cis uſibus deſtinatum, *intulerit quis mortuum*, *prætor in eum iudicium dat*. Hic locus debebat eſſe purus, qui ab eodem Ulpiano L. 1. D. cit. definitur: *Qui neque ſacer*, *neque religioſus*, *ſed ab omnibus huiuſmodi nominibus vacare debet*. Itaque nec publica, nec privata religione ſacratus eſſe poterat. Is autem locus *publica pecunia a privatis emendus* dicitur. Ita in veteri ſaxo legitur apud Gruterum pag. 200. 4.

L. CALPVRNIVS PISO
M. SALVIVS
PR. AER
AREAM . EX . S. C. A. PRIVATIS
PVBLICA . PECVNIA . REDEMPTAM
TERMINAVER

Mortuorum cadavera extra urbes a Romanis cremabantur, ne ſi rogus intra mœnia accenderetur, flamma ſtante vento impulſa, viciniores ædes corriperet. Cum plebs P. Clodii cadaver in curia combuſſiſſet, curia cum aliquot proximis ædibus conflagravit, ex Appiano lib. 2. Bell. civil. pag. 440. & Dione lib. 40. qui id factum notat, *ſepulturæ ritibus temeratis*. Cui malo poſtea Auguſtus occurrens vetuit, *ne mortui intra duo millia paſſuum ab Urbe cremarentur*, teſte eodem Dione lib. 48. In inferiis Lucii Cæſaris, poſt factum ſacrificium legitur: STRVEM LIGNORVM SVCCENDANT; quare ne flamma urbis ædificiis noceret, locus extra mœnia emendus fuit, in quo ſtrues illa ſuccenderetur. Auctor eſt S. Cyprianus in lib. de Vanitate idolorum, a Romanis Deum Viduum coli ſolitum, *qui anima corpus viduet*, *qui quaſi feralis & funebris intra muros non habetur*, *ſed foris collocatur*. Neque enim licebat intra urbem ſacra diis Manibus facere, quod putabant ſacra civitatis funeſtari. Hinc Paulus lib. 2. Recept. ſentent. tit. 21. ait: *Corpus in civitatem inferri non licet*, *ne funeſtentur ſacra civitatis*, *& qui contra fecerit*, *extra ordinem punitur*.

In lacuna quæ in eodem cenotaphio Lucii viſitur, ara eiuſdem Manibus dicanda nominabatur, quæ ponenda erat

Digitized by Google

in area publica pecunia a privatis redempta ; nam poſtea legitur ibidem : Apud EAM ARAM *quod annis* A. D. X..... *publice* MANIBVS EIVS *per Magiſtratus* &c. *inferiæ mittantur*. Qui eſſent Manes, non una erat antiquorum ſententia. Etenim ipſæ defunctorum animæ quibuſdam Manes dicebantur. Horatius libro primo Sat. 8. ait:

—— cruor in foſſam confuſus, ut inde
Manes elicerent, animas reſponſa daturas.

Silius lib. 8.

Dii longe noctis, quorum iam numina nobis
Mors inſtans maiora facit, precor, inquit, adeſte,
Et placidi victos ardore admittite Manes.

Divus Auguſtinus libro 9. de Civitate Dei cap. 11. ſcribit Plotinum inſignem Platonicum tradere *ex hominibus fieri lares, ſi meriti boni ſunt; lemures, ſeu larvas, ſi mali. Manes autem deos dici, cum incertum eſt, bonorum eum, ſeu malorum eſſe meritorum*. Appuleius in libello de Deo Socratis ſcribit animam hominis corpore exutam, *ſi quieto ac pacato numine domum poſſidet*, larem familiarem dici; ſi vero incerta ſede vagetur, *larvam* appellari; *cum vero incertum eſt quæ cuique eorum ſortitio evenerit, utrum lar ſit an larva, nomine Manium Deum nuncupant, & honoris gratiæ Dei vocabulum additum eſt*. Ovidius lib. 5. Faſt.

Mox etiam lemures animas dixere ſilentum.

Ubi eas ex Gentilium theologia domos habitare dicit, ac ſacris quibuſdam, quæ inde *Lemuria* dicebantur, expelli, ritum vero ridiculum ibidem deſcribit. Aliis tamen viſi ſunt Manes ab ipſis animabus diſtinguendi. Lucanus libro 8. ait:

—— Manes animamque potentem,
Officiis averte meis.

Tibullus lib. 3. Eleg. 2.

Præfatæ ante meos Manes, animamque rogatæ.

Silius Italicus lib. 13. de Scipione ſcribit.

Ergo excire parat Manes, animaſque ſuorum,
Alloquioque virum tantos mulcere dolores.

Martianus Capella lib. 2. de Nuptiis ait: *Manes corpori humano præſules attributi ſunt, quæ parentum ſeminibus manaverunt. Denique hæc omnis aeris a luna diffuſio ſub Plutonis*

Digitized by Google

nis poteſtate conſiſtit, qui ideo dicitur Summanus, quaſi ſummus Manium. Verum illi Manes, quoniam corporibus eo tempore tribuuntur, quo fit prima conceptio, etiam poſt vitam iiſdem delectantur, atque cum his manentes, appellantur lemures. Vetus inſcriptio pag. 1015.

PLVTONI SVMMANO
ALIISQ. DIS. STIGIIS

Arnobius libro 5. raptum Proſerpinæ deſcribens: *Emicuit*, inquit, *Summanus e terris quadriugo vectitatus*. Plutonem vero ſeu Summanum dominum Manium tradit Statius lib. 4. Tebaid.

Tartareæ ſedes, & formidabile regnum
Mortis inexpletæ, tuque o ſæviſſime fratrum,
Cui ſervire dati Manes, æternaque ſontum
Supplicia, atque imi famulatur regia mundi.

Idem Arnobius lib. 4. iure optimo Gentilium errorem irridet, qui Manibus ſacra facerent, cum tamen quinam reapſe illi eſſent, ignorarent, ipſo Varrone ea in re plurimum hæſitante, qui tamen omnium antiquorum volumina excuſſerat. Cæterum Romani vulgo Manes & deos credebant, & eiſdem ſacra faciebant. Extat lex XII. Tabularum Ciceroni memorata lib. 2. de Leg. num. 24. *Deorum Manium iura ſancta ſunto. Hos, lætho dato, Divos habento*. Feſtus V. *Manuos*, ait: *Inferi dii Manes pro bonis dicuntur a ſuppliciter eos venerantibus propter metum mortis; ut immanes quoque pro valde non bonis dicuntur*. Quintilianus in præfatione lib. 6. *Iuro*, inquit, *per mala mea, per infelicem conſcientiam, per illos Manes numina doloris mei*. Plinius Epicuri de grege porcus, animæ immortalitatem irridens, deos Manes mortuorum animas fingi affirmavit lib. 2. cap. 55. *In mortis quoque tempore*, inquiens, *ipſa vitam mentitur, alias immortalitatem dando, alias transfigurationem, alias ſenſus inferis dando, & Manes colendo, Deumque faciendo, qui iam etiam homo eſſe deſierit*. Ex his colligo ipſas mortuorum animas vulgo pro diis Manibus habitas. Verum poſtquam Chriſtianæ religionis profeſſores Manium divinitatem confutare occeperunt, Gentiles invi-

ctis

ctis noſtrorum argumentis preſſi reponere ſolebant, Manes iuxta ipſorum ſententiam Deos non eſſe; quod reſponſum manifeſtæ falſitatis convincens Prudentius lib. 1. con. Symmachum præfectum Urbis, ait:

Eſſe Deos Manes cur inficiaris haberi?
Ipſa patrum monumenta probant: DIS MANIBVS: *illic*
Marmora ſecta lego, quacumque Latina vetuſtos
Cuſtodit cineres, denſiſque Salaria buſtis.

Sepulcrales enim illi tituli DIS MANIBVS ſupra tumulos Latina ac Salaria via paſſim extantes apparebant, uti etiam in omnibus oppidis tota Italia aliiſque Romanis provinciis viſebantur. Plurus etiamnum cernuntur Piſis in ædibus Roncionorum ac Tortorum, & aliquot produxi in priore diſſertatione; cætera vero id genus epitaphia Piſana omitto, quod præter defunctorum nomina, nihil ſcitu dignum continent. Iacobus Sponius Romanæ antiquitatis bono natus, cum eiuſdem illuſtrandæ cauſa in Græciam tranſmiſiſſet, ac vetuſtiſſimorum rituum & bonarum artium natale illud ſolum perluſtraret, in vetuſtis Græcorum ſepulcris, quorum fragmenta longior ætas ac præſens dominorum barbaries reliqua fecit, eos titulos nuſquam in epitaphiis ſe obſervaſſe teſtatur ſect. 1. Miſcell. Antiq. art. 7. Vir eruditus ea in peregrinatione uſus eſt patrocinio Illuſtriſſimi & Excellentiſſimi D. Iohannis Mauroceni, cum legationibus Sabaudica, Gallica, ac Germanica, ſe ipſo ſemper maior, atque aucta ubique terrarum virtutis fama, perfunctus, Byzantium poſtremo Sereniſſimæ Reipublicæ orator proficiſceretur. Quo in munere tantam ſibi apud univerſum Senatum gratiam conciliavit, ut abſens inter Divi Marci Procuratores cooptatus fuerit. Prolixa laudatio quæ non quæritur, ſed tenetur. Idem vero Sponius tria Græca epitaphia abs ſe Romæ viſa laudat, initio hiſce literis ſignata Θ. K. Quæ ſane literæ in titulis ſepulcralibus Græcis apud Gruterum ſæpius etiam leguntur, ac præſertim in iis, qui Romæ dicati ſunt, pag. 326. 1. 335. 1. 596. 1. 634. 1. 665. 8. 680. 2. 690. 8. 700. 2. 769. 4. 780. 4. 791. 2. 810. 3. 825. 4. 948. 2. 1035. 9. Equidem pag. 780. 4. legitur: Θ. KA. At pagina 825. 4. ΘEOIC KATAXΘ. At pag. 680. 2. 1156. 7. diſerte ſcalptum eſt: ΘEOIS KATA-

KΘO-

Digitized by Google

KΘONIOIC. nempe DIIS MANIBVS. Ita Græci Romæ habitantes, Romano more titulum in ſepulcro inſcribebant, ſecus ac in Græcia aliiſque Græcos ritus colentibus in Aſia oppidis fieret. In eodem opere Gruteriano illæ notæ Θ. K. ſemel in Græcia ſculptæ pag. 846. 3. & iterum Ancyræ in Galatia pag. 1146. 2. leguntur; quæ tamen epitaphia non Græcos, ſed Latinos homines poſuiſſe, Latina eorumdem nomina oſtendunt. Cæterum vetuſtum eius ſepulcralis tituli apud Romanos morem unum & alterum epitaphium indicant, quæ a laudato Sponio Romæ exſcripta, atque ab eodem accepta Franciſcus Biragus Mediolanenſis ad me poſtea tranſmiſit. Utriuſque exemplum ſubiicio.

D. M. S
M. LICINIO. P. F. CRASSO
FRVGI. LICINIAE. CRASSAE
M. LICINIVS. M. F. ESQ. IVNIOR
ARAM. D. XIII. K. MART.
L. AEMILIO. MAMERCO. ET
C. CAESIO. FABIO. VIRVLANO. COS.

Item.

DIS. MANIBVS
C. ALFIDIO. C. F. PAL. MANCINO
EQ. VIXIT. ANN. LXXXIX.
Q. ALFIDIVS. C. F. PALATINA. TAPPVS
D. D. II. NON. APRIL. CN. FABIO. AMBVSTO
C. PLAVTIO. PROCVLO. VERO. COS.

Prior inſcriptio poſita eſt A. V. 271. altera vero A. V. 397. & in utraque *dii Manes* nominantur. Verum prius illud epitaphium vel ſpurium eſt, vel ab ignavo ſcriptore poſteriori ætate præformatum fuit. Nam anno V. 271. nondum diphthongus AE Romæ in uſu erat, ſed more Græcorum diphthongo AI utentes, ſcribebant AIMILIVS, uti oſtendo diſſert. 4. c. 5. Præterea in prænomine alterius conſulis erratum eſt, ille enim dicebatur *Kaiſo Fabius Vibulanus*, ut eumdem nominant Dionyſius lib. 8. Diodorus Siculus lib. 11. & Livius libro 2. ſcribens: *Tenuere tamen Patres, ut cum L. Æmilia*

Digitized by Google

lio Mamerci F. Kæſo Fabius crearetur. Ubi diphthongo AE more ſui ſæculi Livius uſus eſt. Kæſo autem ac Caius diſtincta erant prænomina, ac primum K, alterum C ſcribebatur. Hinc in faſtis Capitolinis ad A. V. 296. legitur: Q. FABIVS. M. F. K. N. VI. BVLANVS. III. nempe *Marci filius Kaiſonis nepos*. Quare in poſito epitaphio perperam ſcalptum fuit C. CAESIO, cum K, hoc eſt *Kaiſone* vetuſto eius ſæculi charactere ſculpendum fuiſſet; ille enim Conſul Καίσων Φάβιος Diodoro ac Dionyſio ſcribitur. Cæterum ſi germana eſſet ea inſcriptio, omnium quæ extant, vetuſtiſſima cenſeretur, cum duobus ſæculis, & quod excurrit, columnam Duilianam, qua nullum antiquius marmor inſcriptum reperitur, præcederet. Alterum vero epitaphium dicatum fuit triennio poſt laudatam columnam, ac proinde hac excepta, cæterarum inſcriptionem vetuſtiſſimam continet, ac in eadem dii Manes nominantur. In Lucii Cæſaris cenotaphio iubentur inferiæ MANIBVS EIVS mitti, ac inſuper victime . . IS MANIBVS EIVS mactari. Illuſtriſſimus Boldonus, qui abs ſe edito Epigraphicorum volumini utramque Piſanam tabullam inſeruit, ubi binæ literæ in lapide detritæ ſunt. Sed DIIS plane legendum puto Macrobius libro primo Sat. cap. 10. loquans de honoribus Accæ Laurentiæ vita defunctæ a Senatu decretis, ait: *Solemne ſacrificium inſtitutum, quo DIIS MANIBVS EIVS per flaminem ſacrificaretur*. Aulus Gellius lib.10. cap.18. ſcribit: *Id monumentum Artemiſia cum DIS MANIBVS ſacris Mauſoli dicaret &c.* Fateor tamen poſſe etiam PIIS legi; Apuleius enim in lib.8. ſcribit: *At ego ſepulcrum mei Leopolemi tuo luminum cruore libabo, & ſanctis Manibus eius iſtis oculis parentabo*.

In eodem Piſano lapide deſcripta leguntur ſacrificia APVD EAM ARAM quotannis in Colonia inſtauranda diis Manibus Lucii Cæſaris. Aræ ſupra tumulum frequenter apud Gruterum leguntur. Vide pagina 517. 518. 528. 549. 575. 941. 922. & alibi. Piſis in ædibus familiæ Tortorum hanc inſcriptionem legi:

C. VIR-

Digitized by Google

C. VIRRIVS . IVCVNDVS
VEXIL. COH. II. VIG
VISERTI . LATINII
MILIT. ANN. VI. MEN. VII
DIES . XVIIII
IN . EIS . TESSAR. OPTIO
VEXILLARIVS
VIX . ANN. XXVII.
ARAM . CVM . BASE . SVA
T. P. I
ARBITRATV . LVCILIAE . LACAENAE
ET . C. VIRI . IVCVNDI . F

Hanc inſcriptionem Gruterus ſemel ex Robortello recitat pagina 569. 1. & iterum ex Appiano pag. 570. 5. hæc tamen quoſdam errores continet, neque verſus eo modo quo in lapide leguntur, ſunt deſcripti. Svetonius cap. 50. ſcribit: Neronem gentili Domitiorum monumento conditum, *ſuperſtanti Lunenſi ara*. Hæ tamen aræ etiam extruebantur ubi quis diis Manibus demortui ſacra facere vellet, quamvis eo in loco defuncti oſſa condita non eſſent. Tacitus lib. 3. Annalium ſub initium ſcribit, dum cineres Germanici per Italiæ oppida Romam deferrentur, *etiam quorum diverſa oppida, tamen obvii, & victimas atque aras diis Manibus ſtatuentes, lacrymis & conclamationibus dolorem teſtabantur*. Idem lib. 2. Hiſt. narrat Vitellium extructis in campo Martio aris, inferias Neroni feciſſe. Idem lib. 2. Annal. de Germanico contra Germanos legiones ducente, ait: *Et veterem aram Druſo ſitam diſiecerant; reſtituit aram, honorique patris princeps ipſe cum legionibus decurrit*. Druſi autem cadaver Romam allatum fuerat. Svetonius vero de eodem Druſo defuncto ait: *Cæterum exercitus honorarium ei tumulum excitavit, circa quem deinceps ſtato die quotannis miles decurreret, Galliarumque civitates publice ſupplicarent*. Ara, cuius meminit Tacitus, erat in Germania; at Galli etiam ſua in provincia ad aram Druſi ſacra annua faciebant. Ita Piſani aram diis Manibus Lucii ac Caii Cæſarum ſtruxere, apud quam iis diebus, quibus iuvenes illi

acerbo fato ſublati fuerant, annuas inferias coloniæ magiſtratus darent. Aras ſepulcrales poetis frequenter nominatas legimus. Virgilius 3. Æneid. v.62. ait:

Ergo inſtauramus Polydoro funus, & ingens
Aggeritur tumulo tellus: ſtant Manibus aræ
Cæruleis mœſtæ vittis, atraque cupreſſo.

Ovidius lib.8. Met. v.480.

Ante ſepulcrales infelix aſtitit aras.

Gutherius lib. 2. de Iure Manium cap. 19. de hiſce aris ſepulcralibus quædam erudite congerit; in pluribus tamen in præſentia caſtigandus eſt. Ille quidem initio aras Manium producit ex lib. 8. Lucani, Pompeii rogum deſcribentis:

Da vilem magno plebei funeris arcam,
Quæ lacerum corpus ſiccos effundat in ignes.

Contendit Gutherius pro *arcam*, legendum *aram*, quod in arca corpus comburi non poſſet. Sed ſane poetæ ſenſum non eſt aſſecutus. Lucanus eo loco deſcribit vota Cremutii Cordi quæſtoris, qui Pompeii cadaveri funus ſaltem plebeium optabat, & in primis arcam, in qua eiuſdem buſtum in rogum deferri poſſet. Hæc arca in qua corpora plebeiorum ad rogum portabantur, ſandapila dicebatur. Svetonius de Domitiano cap.17. *Cadaver eius*, inquit, *populari ſandapila per veſpillones exportatum*, *Phyllis nutrix in ſuburbano ſuo latina via funeravit*. Et Horat. lib.1. Sat.8.

—— anguſtis eiecta cadavera cellis,
Conſervus vili portanda locabat in arca.

Nobiles in lectis vel lecticis in rogum efferebantur; viliorum vero cadavera in arca in pyram portabantur. Hinc Corpus vilem ſaltem arcam cadaveri Magni Pompeii in rogum deferendo precabatur. Et quidem ex ſequenti verſu res ipſa intelligitur; neque enim corpus ex ara, ſed ex arca, in qua deferebatur, in ſiccos ignes, ut poetæ verba reddam, effundebatur.

Idem ibidem ait, non omnes aras in honorem defunctorum prope tumulum vel cenotaphia fuiſſe conſecratas; ſed illas tantum quæ principibus viris extructæ fuerant, aut iis qui Divi credebantur, quoſve ſuperſtites uti heroas in deorum numerum relatos adorabant. Sed omnes aras ſepulcra-

crales utpote diis Manibus ſtructas, ſacras fuiſſe exiſtimo. Servivs in illud Virgilianum carmen Æneid. V.

Condidimus terra, mœſtaſque ſacravimus aras:

Mœſtas, inquit, *aras ad hominem pertinet, id eſt diis Manibus conſecratas*; *quod paulo poſt dicit*; altaria liquit, *vult eſſe divinitatis poſt apotheoſim*. Hoc ipſum patet ex variis inſcriptionibus, in quibus ſacrificia ſuper tumulum facienda, nominantur. Pag. 565. 5.

D. M
CLATIA . MEGISTE
L. SATRIO . BASSO
MIL. LEG. III. CYRENAEICAE
7. CAPITONIS
CON. B. M. FECIT
ET . SIBI . POSTERISQVE . EORVM
ITV . AMBITV
CORONARE . SACRIFICARE

Idem patet ex epitaphiis pag. 662. 5. 964. 2. Annuam parentationem exhibet pagina 547. 8.

L. IVLIO . SECVNDO
VTRICLARIO . COR
C. I. P. A. QVI . LEGAVIT
EIS . TESTAMENTO
SVO . X. CC. VT. EX. VSVR. EOR
OMNIBVS . ANNIS . SACRIFIC.
IO. EI. PARENTETVR

Porro ſacrificia ſuper aras fiebant, atque religioſæ ac ſacræ erant. Scribit Capitolinus de M. Aurelio Imperatore cap.3. *Tantum autem honoris magiſtris ſuis detulit, ut imagines eorum aureas in larario haberet, ac ſepulcra eorum aditu, hoſtiis floribus ſemper honoraret*. Hoſtiæ autem in aris adolebantur. Turnebus lib. 17. capite 6. ac Cerda in comment. III. Æneid. ad v. 305.

Et geminas cauſam lacrymis ſacraverat aras;

notant veteres conſueviſſe binas aras heroibus defunctis exci-

citare; quare ibidem a poeta Andromacha Hectori iuſta perſolvens, binas eidem aras ponere fingitur. Æneas etiam ex eodem V. Æneid. v.46. Anchiſi duas aras conſecratas dicit:

Annuus exactis completur menſibus orbis,
Ex quo relliquias, divinique oſſa parentis
Condidimus terra, & mœſtas ſacravimus aras.

Gutherius laudato loco ait Andromacham binas aras ſtruxiſſe, ut una mariti eſſet, altera filii; aut certe quia inferi impari numero gaudere dicerentur. Sed duplicis aræ in parentalibus extructæ rationem ex Statio mihi obſcure colligere videor, qui lib.6. Thebaid. Archemori Lycurgi regis filii exequias deſcribens v. 118. ait:

Iamque pari cumulo geminas, hanc triſtibus umbris,
Aſt illam ſuperis, æquus labor excitat aras.

Nempe geminas aras extruebant, unam diis ſuperis, alteram diis Manibus, ſeu inferis, ut utroſque defunctis propitiarent. Lactantius in commentariis ad Statium, aras pro pyris intelligit, quarum unam pro filio, alteram pro Amphiarai ſerpente excitatam putat. At quæ aræ ſeu pyræ pro ſerpente diis Manibus excitatæ fingi poſſunt? Sed neque rogi, ſeu pyræ diis ſuperis conſecrantur, quæ deos Manes iuxta Gentilium theologiam decebant. Servius ſuperius laudatus ad illa: *mœſtas ſacravimus aras*, ſcribit: *mœſtas ad hominem pertinet, ideſt diis Manibus conſecratas*. Verum rectius una diis ſuperis, altera diis inferis ſacrata dicitur. Gutherius eo cap.19. libri 2. notat aras non ipſis hominibus defunctis, ſed diis Manibus ipſorum extrui ſolitas. At ipſis etiam demortuis aras poſitas oſtendunt vetuſtæ inſcriptiones, quas ſuper Iacobus Sponius celeberrimus venerandæ antiquitatis Myſta publicavit lib.1. Miſcell. ſect.1. art.4.

P. AMBIVIVS
P. FIL. QVI. HERMES.
ARAM. POSVIT
P. AMBIVIO. P. LIBERT
HERMETI. PATRI. SVO. VIXIT
ANNIS. LXVII.
ET. AMBIVIAE. PL. IVCVNDAE
SORORI. SVAE. VIX. ANN. XIX. M. VI.

SVETRIVS. HERMES. HIC. SIDVS.
EST. CVI. TERTIA. CONIVNX
ARAM. COMSTITVIT. DIGNO
MERITOVE. MARITO ſic
CVM. QVO. CONCORDIAM
TAM. MVLTOSQVE. PER. ANNOS
VIXIT. ET. TENERO. CASV. SETA.
MARITO. EST. &c.

Exſtat

Extat apud Gruterum pag. 858. 12. hocce epitaphium.

Aſtorio meritam dicat hanc Octavius aram,
Acri homini, atque alacri, forti, fido, atque venuſto;
Cui domus Aſſirius fuerat, cui Quinctio nomen
Hic in flore cubat, longum ſecurus in ævum,
Poſt ter vicenos, & tres bene conditus annos.

Cum Manes a plurimis ipſæmet mortuorum animæ eſſe crederentur, ideo conſueverunt aras ipſis etiam defunctis ponere. Idem etiam Gutherius perperam reprehendit Dionem ac Appianum, quod ſcripſerit occiſo Cæſari a quibuſdam aram in foro, in quo crematus fuerat, extructam. *Uterque*, inquit, *falſus eſt; nulla enim ara Cæſari extructa, ſed columna ſolida XX. pedum lapidis Numidici cum hac inſcriptione*: Parenti Patriæ, *apud quam longo tempore plebs ſacrificare, vota ſuſcipere* &c. *perſeveravit*. Hæc ille ex Svetonio capite 8. Addit ex Cicerone: *Hanc execratam columnam avertit Dolabella*. Verum ſi plebs ibidem ex Svetonio ſacrificaſſe dicitur, aram quoque ibidem fuiſſe neceſſe eſt. Sed M. Brutus ac Caſſius ipſius Cæſaris interfectores eiuſdem aræ meminere libro II. Famil. Ciceronis epiſt. 2. ſcribentes: *Putaſne nos tutos fore in tanta frequentia veteranorum, quos etiam de reponenda ara cogitare audimus*. Si veterani aram defuncto dicatam reponere velle dicebantur, profecto antea poſita ibidem fuerat. Hæc autem addunt, in eadem epiſtola. *Scribitur nobis magnam veteranorum multitudinem Romam conveniſſe iam, & ad Kalendas Iunias futuram multo maiorem*. Hæc epiſtola ante Iunium A. V. 710. ſcripta eſt; quare ara Cæſari extructa una cum columna, menſe Aprili, aut certe ſub initium Maii a Dolabella everſa ac deiecta fuit. Et quidem Ciceroni inter præclara P. Cornelii Dolabellæ initio conſulatus, quem ſtatim poſt necem Cæſaris inivit, memoratur in prima Philippica *everſio illius execrandæ columnæ*. Hinc patet minus recte dici a Svetonio *longo tempore* apud aram, ſeu columnam a plebe ſacrificia facta, concepta iuramenta &c. cum vix altero menſe a nece Cæſaris, quæ Idibus Martiis contigit, eædem ſuperfuerint.

CAPUT V.

Inferiæ Diis Manibus Caii ac Lucii Cæſarum quotannis mittendæ, ex Piſana tabula deſcribuntur. Ex ſacrificiis victimarum, & libationibus conſtabant. Bos & ovis atri immolati. Diis inferis furvæ victimæ ſemper mactatæ. Eædem cæruleis vittis ornatæ. Cæruleus color pro nigro antiquis uſurpatus. Non ipſis defunctis, ſed Diis Manibus eorum ſacrificia facta. Accæ Larentinæ parentalia. Non fuit Dea apud Romanos. Adolere victimas, idem ac comburere. Gutherius oppoſitum ſcribens, ex Latinis ſcriptoribus confutatur. Diis inferis integræ hoſtiæ immolatæ. In ſacrificiis Diis ſuperis factis, ſola extat in aris cremata. Libationes mellis, lactis, olei in Piſano cenotaphio memoratæ, plurimis veterum teſtimoniis illuſtrantur. Cur nulla vini vel thuris mentio. Thus in ſacris Etruriæ antiquitus non adhibitum. Quantum thuris in funeribus conſumptum. Differentia inter fundere & vergere *a Gyraldo & Gutherio adducta, ex Piſana tabula ac vetuſtis ſcriptoribus refellitur.*

IAm ad inferias ventum eſt, quas quotannis Diis Manibus Cæſarum Piſani mittere decreverunt, eaſque duraturis in omne ævum characteribus in Lucii cenotaphio deſcripſere, in quo legimus: *Apud eam Aram quodannis A. D. X... publice Manibus eius per Magiſtratus, eoſque qui ibi iuri dicendo prærunt, togis pullis amictos, quibus eorum ius faſque erit eo die eius veſtis habendæ, INFERIAE MITTANTVR*. Feſtus inferias vocat *ſacrificia quæ Diis Manibus inferebant*; unde quod ea ſacrificia inferis fierent, inferiæ ſunt appellata ex Servio in X. Æneid, Turnebus lib.4. Adverſ. cap.22. mavult inferias ab inferendo dictas, quod mortuorum umbris inferantur. At prior etymologia magis mihi probatur. Conſtabant ex hoſtiis quas immolabant, ac liquoribus quos ſpargebant, ut pleraque alia ſacrificia quæ Diis ſuperis fiebant. Satis eleganti phraſe dicitur in Piſana tabula *inferiæ mittantur*. Etenim Lucretius libro 3. ea loquendi formula uſus fuerat, ſcribens:

Et

Digitized by Google

Et quocumque tamen miſeri venere, parentant,
Et nigras mactant pecudes, ac Manibus divis
Inferias mittunt.

Et Virgilius IV. Georg. v.544. & 552.

Inferias Orphæi Lethæa papavera mittes.
Inferias Orphei mittit, lacumque reviſit.

Ex lib.XI. Æneid. v.81.

Vinxerat & poſt terga manus, quos mitteret umbris
Inferias, cæſo ſparſuros ſanguine flammas,

Silius etiam lib.15. in fine ait:

—— inferias in tempore dignas
Miſſarum fratri clauſo commurmurat ore.

Quintilianus declamat. 10. ait mortuos *ſentire quas mittamus inferias, & honorem percipere tumulorum.*

Deinde quæ inferiæ mittendæ eſſent, ſtatim deſignantur: *BOSQVE & OVIS ATRI infulis cærulis infulati diis Manibus eius MACTENTVR.* Victimæ nigri coloris diis inferis immolatæ in Græcis Latiniſque ſcriptoribus paſſim occurrunt. Feſtus V. *Furvum*, ait: *Furvum bovem, id eſt, nigrum immolabant Averno.* Hunc vero ritum antiquiſſimum fuiſſe colligimus ex Homero qui lib.24. Odyſſeæ funus Achillis deſcribens, ait:

—— πολλὰ δέ σ' ἀμφὶς
Μῆλα κατεκτάνομεν μάλα πίονα, καὶ ἕλικας βοῦς.

—— multas autem circa te
Oves iugulavimus valde pingues & nigras boves.

Virgilius id paſſim tradit. Lib.V. Æneid. v.96. in annuis inferiis Anchiſi datis ab Ænea:

—— cædit quinas de more bidentes,
Totque ſues, totidem nigrantes terga juvencos.

Lib.6. deſcribens Æneam diis inferis ſacrificantem, ait:

Quatuor hic primum nigrantes terga iuvencas
Conſtituit.

Georg. IV. v.544.

Inferias Orphei Lethæa papavera mittes,
Et nigram mactabis ovem.

Lib.6. Æneid. v.153. Sybilla Æneæ inferos petituro ſacrificium iniungens, ait:

Duc nigras pecudes; ea prima piacula ſunto.

Quam

Quam fabulam imitatus Silius Italicus fingit Sybillam hæc Scipioni & ipſi Tartareas ſedes inviſuro, dixiſſe:

Nec cunctata diu vates: mactare repoſtis
Mox umbris, inquit, conſueta piacula nigras
Sub lucem pecudes.

Statius quoque lib.4. Thebaid.

Velleris, obſuri pecudes, armentaque ſiſti
Ara monet.

Huius autem ritus hanc apud Arnobium lib.7. originem ſive cauſam adducebant: *Eſſe inferos, & eſſe Manes, & habitare neſcio quos in his deos hominibus minus fauſtos, & triſtioribus præpoſitos rebus; quæ cauſa, quæ ratio eſt, ut atræ his hoſtiæ, nigerrimique admoveantur colores, quia nigra nigris conveniunt, & triſta triſtibus grata ſunt.* In ſacrificio fratrum Arvalium Gruteri pag. 121.

SVMMAN. PATR. VERB. ATROS II.

Nempe: *Summano Patri verbeces atros duos.* Summanum autem Plutonem dictum capite 4. prænotavi. Porphyrius apud Euſebium Cæſarienſem lib.4. de Præparat. Evang. capite 4. ex oraculo Apollinis cærimonias ſacrificiorum recitans, ait:

Terna quidem divis cæleſtibus hoſtia, & ipſa
Candida mactanda eſt; terna & terreſtribus, atque
Atra eadem; gaudent porro & capiuntur apertis
Terreſtres aris, foveas cum numina contra
Expoſcant atro imbutas inferna cruore.

Itaque diis inferis atræ victimæ in ſcrobe, ſeu terra effoſſa immolabantur; cuius quidem ritus frequens apud poetas mentio occurit. Ovidius lib. 7. Met. ferale Medeæ ſacrificium deſcribens, v. 243. ait:

Haud procul egeſta ſcrobibus tellure duabus,
Sacra facit, cultroſque in guttura velleris atri
Coniicit, & patulas perfundit ſanguine foſſas.

Hic quoque *velleris atri* victimas legis. Statius lib.4. Thebaid. idem tradit:

Tres Hecatæ, totidemque ſatis Acheronte nefaſto
Virginibus iubet eſſe focos; tibi rector Averni,

Quam-

Quamquam infoſſus humo, ſuperat tamen agger in auras.

Silius lib. 13. de Vate Scipionem ſacra Diti facienda prædocente, ait:

Inducit iuvenem, ferroque cavare receſſam
Ocyus urget humum.

Horatius libro primo ſat. 8. viſam abs ſe fingit Canidiam magam cum Sagana ſocia:

—— ſcalpere terram
Unguibus, & pullam divellere mordicus agnam
Cœperunt, cruor in foſſam confuſus, ut inde
Manes elicerent animas reſponſa daturas.

Uti vero victimas diis ſuperis mactandas candidis infulis coronabant, ex oppoſito nigris vittis ornabant pecudes diis inferis immolandas. Hinc bos & ovis inferiis Lucii Cæſaris deſtinati, iubentur eſſe INFVLIS CAERVLIS INFVLATI. Colorem cærulum, ſeu cæruleum pro nigro uſurpatum dudum eruditis prænotatum eſt. Cornelius Fronto de Differ. vocum ait. *Ita alterum eſt, alterum fit*. Verum minus recte illa diſtinguuntur; ſiquidem infulæ quæ in Piſana tabula *cærulæ* dicuntur, ab aliis, ut ſtatim dicam, cæruleæ appellantur. Servius in III. Æneid. *Cato ait depoſita veſte purpurea, feminas uſas cærulea, cum lugerent. Veteres ſane cæruleum nigrum accipiebant*. Virgilius in VI. Æneid. cymbam Charontis modo *ferrugineam* modo *cæruleam* vocat. Verſu 410.

Cæruleam advertit puppim, ripæque propinquat.

Ubi Servius *nigram, triſtem, ac lugubris coloris* interpretatur. Bovem nigrum cæruleis infulis ornatum habemus apud Flaccum lib. 1. Argonaut. in ſacrificio diti facto:

Sordibus, & multa pallens ferrugine taurus
Stabat adhuc, cui cæruleæ per cornua vittæ,
Hunc ſibi præcipuum gentis de more nefandæ
Theſſalis in feros ditis ſervaverat uſus.

Duo media carmina omiſi, quod ad rem non erant. Pedo Albinovanus mortem cæruleam vocat in elegia in morte Druſi:

Lumina cærulea iam iamque natantia morte.

Maximus poetarum funus Polydori deſcribens III. Æneid. verſ. 63. aras ferales infulis cæruleis cinctas dicit:

 —— ſtant

Digitized by Google

—— ſtant Manibus aræ
Cæruleis mæſtæ vittis, atraque cupreſſo.

Valerius Flaccus lib.3. Argonaut. tenebroſas inferorum ſedes vocat cæruleas.

Cimmerium domus, & ſuperis incognita tellus,
Cæruleo tenebroſa ſitu, quo flammea numquam
Sol iuga, ſidereos nec mittit Iuppiter annos.

Denique Statius Tireſiæ ſacrum diis inferis celebratum deſcribens libro 4. Thebaid. canit:

Tum fera cæruleis intexit cornua ſertis.

Varro lib.6. L. L. ſcribit: *Inſulas apparet dictas in hoſtiis, quod e lana, quæ adduntur inſulæ, intra hoſtiarum cornua velamenta erant. Itaque cum ad ſepulcrum ferunt frondes atque flores, addunt tunc lanam.* Quare cæruleis, hoc eſt nigris inſulis tum ſepulcra, tum etiam victimæ Manibus mortuorum immolandæ, cingebantur.

Additur deſignatis victimis, earumque ornatu: DIIS MANIBVS EIVS MACTENTVR. Hæc capite 4. explicui, ubi varias de diis Manibus opiniones antiquorum produxi. Antequam Romani ſuos Cæſares per apotheoſin in Deos referrent, diis Manibus eorumdem, ubi diem poſtremum obiiſſent, ſacrificia faciebant; neque enim fas erat niſi diis victimas mactare. At poſtquam Iulius Cæſar, dein Auguſtus, ac plurimi poſtea Imperatores in deorum numerum relati fuerunt, ipſis ſacrificia, non eorum diis Manibus inſtituta ſunt, cum inter ſuperos degere crederentur, aut certe fingerentur. Hinc templa, pulvinaria, ac ſacerdotum nova ſodalitia inventa, divino eorumdem cultui deſtinata. Neronis filiæ quadrimeſtri defunctæ decretum a Senatu *honorem divæ, & pulvinar, ædemque, & ſacerdotem* teſtatur Tacitus Annal. XV. At imperante Auguſto nondum tanta erga Principem adulatio eruperat. Hinc utrique Cæſari eiuſdem filiis defunctis, parentalia decreta ſunt, in quibus ſacrificia non eiſdem Cæſaribus, ſed diis Manibus eorumdem ſtata anni die fierent. Ille quidem Iulium Cæſarem patrem Divis adſcriptum, aris, templis, ſacrificiis honoravit; at neutiquam paſſus eſt eoſdem honores extinctis filiis deferri. Macrobius de Acca Larentia ſcribit libro 1. capite 10. Saturnalium: *Et ideo ab Anco in Velabro loco celeber-*

Digitized by Google

leberrimo Urbis ſculpta eſt, *ac ſolemne ſacrificium eidem conſtitutum*, *quo DIIS MANIBVS EIVS per flaminem ſacrificaretur*, *Iovique feriæ conſecratæ &c*, Ex his patet Accam Larentiam minus recte ab Octavio Minutio in libro contra ethnicos inter Romanorum deas recenſeri. Nam nulli deo a Romanis parentabatur. Quamvis autem de Acca Larentia non una fuerit veterum ſententia, uti conſtat ex eodem Macrobio; omnes tamen conſtanter tradunt parentalia die X. Kalen. Ianuarias eidem celebrata. Cato ait eamdem ob agros populo Romano legatos, *ſepulcri magnificentia*, *& annuæ parentationis honore dignatam*. Licinius Macer a Romulo in honorem Accæ *parentalia diemque feſtum pietatis cauſa ſtatutum* dicit. Cicero in lib. Epiſt. ad M. Brutum, epiſt. 19. ait: *In eoque ſum maiorum exemplum ſecutus*, *qui hunc honorem mulieri Larentiæ tribuerunt*, *cuius vos pontifices ad aram in Velabro facere ſoletis*. Et ita legitur in editione Pariſienſi A. 1554. & Florentina P. Victorii 1571. Sed ex MS. Mediceo ſcribendum eſt: *Vos cuius pontifices ad aram in Velabro ſacrificium facere ſoletis*. Terentius Varro libro 5. de L L. *Accalia*, inquit, *feriæ publicæ Laurentinæ*. *Is dies*, *quem quidam in ſcribendo Laurentalia appellant*, *ab Acca Laurentia nominatus*, *cui ſacerdotes noſtri publice parentant feſto die*, *qui* Acca *dicitur*. *Hoc ſacrificium fit in Velabro*, *qua in novam viam exitur*, *ut aiunt quidam ad ſepulcrum Accæ*, *ut quod ibi prope faciunt diis Manibus ſervilibus ſacerdotes*, *qui uterque locus extra urbem antiquam fuit non longe a porta Romanula*. Integrum Varronis teſtimonium recitavi, quod erroribus obnoxium olim Scaliger prænotarat. Gutherius lib. 2. cap. 11. & 36. ex hoc Varronis loco probat ſacerdotes publicos Romæ Manibus ſervorum parentaſſe. Et ſane Varro dum ait: *qui uterque locus extra urbem antiquam fuit* duo loca palam deſignat, unum, in qua ad ſepulcrum Accæ parentabant, alterum, in quo Manibus ſervilibus iuſta faciebant; quæ Scaliger in notis non obſervans, legendum ſcripſit: *diis Manibus eius*, omiſſa voce *ſervilibus*. Interim conſtat ex Varrone Velabrum *extra urbem antiquam* fuiſſe; nam intra urbem non licebat diis Manibus ſacrificia publice peragere. Hinc & *Diis patri & Proſerpinæ ludi Terentini in campo Martio*

tio fiebant tribus noctibus, *&* *hoſtiæ furvæ immolabantur*, ex Cenſorino de die natali cap. 5. Cæterum pomœrio poſtea prolato, ac Velabro urbi addito, in regione XI. ex P. Victore, parentalia Accæ eodem loco fieri permiſſa ſunt. Ex his patet Accam Larentiam non habitam tamquam deam a Romanis, ac feſtum die 22. Decembris ferias Iovi conſecratas fuiſſe, non ipſi Accæ, quamvis ab eadem Larentalia dicerentur.

Mactatis victimis furvis, bove ſcilicet & ove, diis Manibus Cæſarum, additur ſtatim in Piſano noſtro lapide: EAEQVE HOSTIAE EO LOCO ADOLEANTVR. Nonius Marcellius ait: *Adolere verbum proprie ſacra facientium*, *quod ſignificat votis & ſupplicationibus Numen auctius facere*, *ut eſt in iiſdem*: Macte eſto, *& intelligi debet ab eo quod eſt adolevit*, *id eſt crevit*. In ſacris Romanis, ut ea a vulgi captu remotiora eſſent, Græca & obſcura vocabula ad illa ſignificanda uſurparunt, ut libro 7. Arnobius fuſius oſtendit. Ita pro *augeo*, quod latinum erat, dixerunt ab ἀδολεσχῶ *adoleo*. Servius in I. Æneid. verſ.708. *flammis adolere penates*, ait: *Adolere proprie eſt augere. In ſacris autem adolere per bonum omen dicitur*; *nam & in aris non adolentur aliqua*, *ſed cremantur*. Arnobius Gentiles lib. 7. irridens, quod vino Iovi ſacrificantes, dicerent: *Mactus hoc vino inferio eſto*, ſcribit: *Quid eſt aliud quam dicere*, *tantum eſto mactus*, *quantum volo*; *tantum amplificatus*, *quantum iubeo*, *tantum honoris aſſumito*, *quantum habere decerno*, *& verborum circumſcriptione definio*. Gutherius libro 3. de vet. iure pont. cap.6. *In aris*, inquit, *nihil adoletur*, *ſed crematur*, *& conſumitur*. *Adolere enim proprie eſt igne puro*, *thure*, *& precibus deos ad altaria placare*. Appellat Tacitum libro 2. Hiſt. ſcribentem de ſacris Veneris Paphiæ: *Sanguinem aræ offundere vetitum*, *precibus & igne puro altaria adolentur*. Verum uti recte tradit Marcellus de Varia ſignificatione ſerm. *adolere eſt urere*. Ovidius lib.1. Faſt. Ianum hæc ſibi fari fingit:

Ara mihi poſita eſt parvo coniuncta ſacello;
Hæc adolet flammis cum ſtrue farra ſuis.

Idem lib.3: *adolere* pro eodem ac *comburere* exta victimarum in ara accepit:

Viſce-

Digitized by Google

Viſcera qui tauri flammis adolenda dediſſet,
Sors erat æternos vincere poſſe Deos.

Antias Livio ſæpius laudatus hiſtoricus, lib. 74. apud Priſcianum lib. 9. ait: *Eo omnes hoſtiæ, vituli viginti ſeptem conjecti, & ita omnia adulta ſunt*. Actius Caſſius ad Tiberium: *Sic eſt*, inquit, *contra Ægyptiis maximum ſacrificium, ubi integrum anſerem adoleverunt*. Apud Diomedem Grammaticum libro 1. Valerius Flaccus lib. 3. Argonaut. cum dixiſſet:

T*um piceæ mactantur oves* &c. addit:
—— *rapidis adolentur cætera flammis*.

Arnobius qui optime non modo res, ſed & vocabula propria ſacrorum Gentilium novit, lib. 7. de diis ex opinione eoſdem colentium, ſcribit: *Neque prius iras atque animos ponunt, niſi ſibi adoleri paratas conſpexerint tænias, offaſque penitas*. At ibidem ait: *offa penita eſt cum particula viſceris cauda pecoris amputata*. Et Cicero lib. 9. Famil. epiſt. 22. ad Pætum: *Caudam antiqui* penem *vocabant*; & ex Feſto Nævium laudante: *Eſt abſemen carnis cum coda*. Nec aliter interpres antiquiſſimus verbum *adoleo* in Levitico uſurpat. In cap. 3. verſ. 5. *Adolebuntque ea ſuper altare, lignis igne ſuppoſito*. Et v. 16. deſignatis quibuſdam extis victimæ: *Adolebitque ea ſuper altare ſacerdos, in alimoniam ignis, & ſuaviſſimi odoris*. Et cap. 6. v. 12. *Ignis autem in altari ſemper ardebit, quem nutriet ſacerdos ſubiiciens ligna mane per ſingulos dies, & impoſito holocauſto, deſuper adolebit adipes pacificorum*. Paſſim eodem verbo combuſtionem in altari exprimit. Ea etiam phraſe utitur Macrobius lib. 1. Satur. cap. 16. ſcribens: *Nam cum hoſtia cæditur, fari nefas eſt, inter cæſa, & porrecta fari licet; rurſus cum adoletur, non licet*. Idem autem ex vetuſtis ſcriptoribus docet lib. 3. cap. 2. *Exta porriciunto tantum in altaria, aramve, focumve, eove quo eſta dari debebant*. Ut idem ſit *porricere*, ac aris exta dare ibidem adolenda, hoc eſt comburenda. Hoc ipſum oſtenditur ex Catone cap. 141. de Re ruſtica, ubi hanc ſacrificaturo præcandi formulam, pro agro luſtrando, exhibet: *Mars pater, eiuſdem rei ergo macte hiſce ſuovetaurilibus lactentibus immolandis eſto*. Feſtus iat: *Mactus magis auctus*. Itaque ſacrificaturus precabatur;

tur, ut ea hoſtia numinis honor mactus eſſet, hoc eſt adoleſceret ſeu auctior fieret; at cum hoſtia, vel eius exta cremabantur, reipſa, ut illi quidem opinabantur numinis honor augebatur ſeu adoleſcebat. Nam dum precabatur *macte eſto*, antequam ſacrificium perageret, dum hoc ipſum perficiebatur, deus quicumque eſſet, mactus fiebat, hoc eſt honore reapſe auctus. Hinc Arnobius lib. 7. irridet ethnicos qui dicerent de diis: *Auguſtiores, potentiores mactatis pecudibus fiant*. Et inferius ait: *Ergone ille putor, qui ex coriis tollitur, atque exſpirat ardentibus, qui ex oſſibus, qui ex ſetis, ex agnorum lanitiis, gallinarumque de plumis, Dei munus, & honor eſt, mactaturque hoc illis &c.* Cum ergo hoſtiarum combuſtione dii macti fierent, eorumque honor augeri crederetur, eædem adoleri dictæ ſunt, quod augmento deorum honori eſſent. Interim ex laudato Catone efformari preces poſſunt, quibus dii Manes hoſtiis mactabantur; exempli gratia in ſacris anniverſarii funeris Lucii Cæſaris, nempe: D*ii Manes, vos precor quæſoque, uti ſitis volentes, propitii Lucio Cæſari. Eius rei gratia hoc bove, & hac ove immolandis macti eſtote*. Tum hoſtiæ adoleri primum dicebantur, cum eiſdem aræ admotis, illæ preces concipiebantur. Hinc Servius ait: *In ſacris adolere per bonum omen dicitur*; quod oblatis hoſtiis, deorum honorem augentes, eoſdem propitios futuros ominabantur. Illæ etiam preces ſignabant deſtinatum ex immolandis victimis augmentum.

Hoſtiæ quæ diis inferis mactabantur, ſolidæ in aris comburebantur, eratque holocauſtum, quod ſacrificium ita dicebatur, cum totum comburebatur; Græcis enim *ὁλόκαυςον totum combuſtum* ſignificat. Virgilius VI. Æneid. verſ. 252.

Tum ſtygio regi nocturnas incboat aras,
Et ſolida imponit taurorum viſcera flammis.

Servius ibidem ſcribit: *Non exta dicit, ſed carnes; nam viſcera ſunt quidquid inter oſſa & cutem eſt; unde & viſceratio dicitur convivium de carnibus factum, ut ſupra diximus*. *Ergo* ſolida viſcera *bolocauſtum ſignant, quod detractis eſtis, aræ ſuperimponebatur: quæ numquam ablata, elixa etiam ipſa reddebantur; unde infert: fundens ardenti-*

bus

bus extis. Seneca Tragicus in Œdipo act. 3. deſcribens ſacrificium diis inferis peractum, ait:

—— *irrigat ſanguis focos,*
Solidaſque pecudes urit.

In aliis autem ſacrificiis quæ a Romanis diis ſuperis fiebant, ſola exta in ara comburebantur, uti fuſe narrat Dionyſius Halicarnaſſenſis in fine libri ſeptimi, ubi de victima, quam Romani immolare ſolebant, ait: *Mox excoriatam concidebant membratim, delibataſque ex ſingulis extis, aliiſque membris primitias fare obvolutas, in caniſtris offerebant ſacrificantibus, qui aris impoſitas ſuccendebant &c.* Hæ particulæ *profecta* & *proficiæ* dicebantur, eaſque ſuis quaſque nominibus obſcuris illis quidem, & eo ipſo a vulgi intelligentia remotis, recenſet Arnobius lib. 7. laudato. Reliquias vero victimæ partes ſacerdotes aliique comedebant. At nefas erat carnes victimæ in ara funebri ardentes, tollere, eaſque comedere; is enim funeſtari putabatur, uti recte obſervat Gyraldus in Syntagmate 17. Donatus in Adelphos ait: *De his quæ libantur inferis, quiſquis ederit aut biberit, funeſtabatur*. Victimæ quæ diis Manibus mactabantur, detracta prius pelle, uti in aliis quoque ſacrificiis, comburebantur. Homerus Iliad. 23. deſcribens inferias Patrocli, ait: *Multas oves & boves* πρόσθε πυρῆς ἔδερόντε, *ante pyram excoriarunt*. Deus quidem iuſſit Hebræis in ſacrificiis expiatoriis victimam una cum pelle comburi, at non ſuper altare. Levitici IV. 12. *Pellem vero & omnes carnes cum capite & pedibus & inteſtinis & fimo & reliquo corpore efferet extra caſtra in locum mundum, ubi cineres effundi ſolent, incendetque ea ſuper lignorum ſtruem*. Hæc tamen indicata potius, quam huc advocata puta, ne ſacra profanis miſcere velle videar.

Interea dum victimæ cremabantur, libamina ſuper eaſdem fundenda in eodem cenotaphio deſignantur: *Superque eas ſingulæ* VRNAE LACTIS, MELLIS, OLEI FVNDVNTVR. Urna erat vas fictile. Ovidius 3. Met. v. 173.

—— *funduntque capacibus urnis.*

In ſacris, quæ diis inferis fiebant, lac, mel, & oleum ſuper ardentes hoſtias effuſa tum Græci, tum Latini ſcriptores teſtantur. Hæc autem inferiæ, quæ liquoribus conſtabant,

Digitized by Google

bant, a græcis χοαὶ dicebantur. Apud Euripidem filius Achillis aureo poculo fundit χοὰς θανόντι πατρὶ, *libationes mortuo patri*. Apud poetas latinos eorumdem liquorum in ſacris inferorum frequens mentio occurrit. Virgilius VI. Æneid. v. 252. olei meminit:

Tum ſtygio regi nocturnas inchoat aras:
Et ſolida imponit taurorum viſcera flammis,
Pingue ſuperque oleum fundens ardentibus extis.

Et ſuperius in funere Miſeni v. 224.

—— congeſta cremantur
Thurea dona, dapes, fuſo crateres olivo.

Idem lac quoque in parentalibus fuſum ſcribit agens de exequiis Polidori lib. 3. v. 66.

Inferimus tepido ſpumantia cymbia lacte.

Et in parentalibus Anchiſæ lib. 5. v. 76.

Hic duo rite mero libans carcheſia Baccho,
Fundit humi, duo lacte novo, duo ſanguine ſacro.

Ovidius lib. 7. Met. v. 23. ſacrificium a Medea inferis factum deſcribens, ait:

Sacra facit, cultroſque in guttura velleris atri
Coniicit, & patulas perfundit ſanguine foſſas.
Iam ſuper invergens tepidi carcheſia mellis,
Verba ſimul fundit, terrenaque Numina poſcit.

Nemeſianus Ecloga prima ſcribit:

Dat grandæva Pales ſpumantia cymbia lacte,
Mella ferunt Nymphæ, pictas dat Flora coronas,
Manibus hic ſupremus honor; dant carmina Muſæ.

Silius Italicus narrans inferias a Scipione ſuorum Manibus miſſas, lib. 16. ait:

Dona ferunt, tumuliſque ſuper flagrantibus addunt.
Ipſe tenens nunc lacte ſacro, nunc plena Lyæo
Pocula, odoriferis aſpergit floribus aras;
Tum Manes vocat excitos.

Statius lib. 4. Thebaid. de ſacrificio Diti peracto loquens, hæc canit:

Inclinat Bacchi latices, & munera verni
Lactis, & Actæos imbres, ſuadumque cruorem;
Manibus aggeritur quantum bibit arida tellus.

Et lib. 6. in pompoſo funere pueri Archemori:

Pal-

Digitized by Google

Pallentique croco ſtrident ardentia mella,
Spumanteſque mero pateræ verguntur, & atri
Sanguinis, & rapti gratiſſima cymbia lactis.

Et lib. 5. Sylvarum in epicedio filii:

—— & ardentes extinxit lacte favillas.

Carcheſia ac cymbia laudatis poetis memorata, pocula apud Græcos ſignificabant, de quibus lege Macrobium libro 5. Satur. c. 21. At in Parentalibus Lucii Cæſaris non pocula, ſed urnæ lactis melis & olei fundi iubentur ſuper ardentes victimas, id enim moris erat; unde *tumulis flagratibus*, & *ardentia mella*, poetæ dixerunt, ac Virgilius diſerte eos liquores fuſos ſuper ardentes hoſtias dixit, nempe cum adolerentur:

Pingue ſuperque oleum fundens ardentibus extis.

Hoſce ritus antiquiſſimos fuiſſe conſtat ex Homero, qui eoſdem in exequiis recitavit. Nam Iliad. 23. narrans ſolemnia funebria ab Achille Patroclo celebrata, ait:

Ἐν δὲ τίθει μέλιτος καὶ ἀλείφατος ἀμφιφορῆας,
Πρὸς λέχεα κλίνων.
Impoſuitque mellis & olei amphoras,
Ad feretrum acclinans.

In Odyſſea K. Circe iubens Ulyſſi, ut libamina Manibus defunctorum funderet, uti imperat

Πρῶτα μελικρήτῳ, μετέπειτα δὲ ἡδέϊ οἴνῳ.
Primum mulſo, dein autem ſuavi vino.

Et lib. 24. Odyſſeæ de exequiis ab Argivis Achilli celebratis, ait:

Καίεο δ' ἔν τ' ἐσθῆτι θεῶν, καὶ ἀλείφατι πολλῷ,
Καὶ μέλιτι γλυκερῷ.
Cremabaris autem in veſte Deorum, & unguento multo,
Et melle dulci.

Sophocles in Electra ad tumulum fuſos recitat πηγὰς γάλακτος, *fontes lacti*. Miror Kirchmannum lib. 4. de Funer. Rom. c. 2. ubi de funebribus libationibus diſputat, has inter mel non recenſuiſſe, cum tot ſcriptores eiuſdem meminerint, quibus addendus Silius lib. 13. ubi fingit vatem Scipioni iter ad inferos meditanti, dixiſſe:

Mella ſimul tecum, & puri fer dona Lyæi.

Digitized by Google

Hinc de eodem una cum vate ſacrum ferale Plutoni ac Proſerpinæ faciente, ſtatim addit:

Fundunt mella ſuper, Bacchique. & lactis honorem.

In Gruterianis inſcriptionibus pag. 748. 7. epitaphium exhibetur, cuius hic fragmentum ſubiicio.

Numina nunc inferna precor, patri date lucos,
Quis eſt purpureus perpetuuſque dies.
Hic certe, ut meruit, cuncta' ſt data cura ſepulcro;
Texerunt favi de Siculis apibus.

Servius ad verſum 66. lib. 3. Æneid. ait: *Bene animam lacte & ſanguine dicit elicitam ad tumulum. Lacte namque nutritur corpus poſt animæ coniunctionem, & anima ſine ſanguine numquam eſt, que effuſo recedit.* Nicephorus Gregoras, quem ibidem Cerda laudat, horum rituum cauſam aſſignat; nempe mel offerri, quia dulce, contra amaritudinem mortis; lac, quia album, contra nigredinem tenebrarum. Lucianus autem ſcribit: *Verum illis perſuaſum eſt, umbras ab inferis reduces, cœnare quidem, utcumque liceat, circa nidorem volitando, bibere autem e favis mulſum.*

Ex laudatis Latinorum vatum teſtimoniis patet vinum in parentalibus adhibitum; quod tamen in noſtra tabula ceteras inter libationes non recenſetur. Plinius lib. 14. c. 12. ſcribit: *Numæ regis Poſthumia lex eſt, vino rogum ne reſpergito.* Igitur initio nec Romanis vinum in uſu fuit, cum exequias celebrababant, quem vetuſtum morem Piſana colonia forte retinuit. Ceterum exiſtimo lege pontificia certa quædam libationum genera decreta fuiſſe, quibus in iuſtis perſolvendis uterentur; nullam tamen neceſſitatem cuiquam impoſitam, ut omnia ſimul libamina in parentalibus funderet, ſed plura vel pauciora pro libito. Ita Virgilius in deſcriptis funeribus nullam mellis mentionem fecit; Silius ac Statius oleum non nominarunt, uti etiam Nemeſianus. In noſtro cenotaphio ſanguis ſuper aram fuſus non dicitur, cum tamen Virgilius, Ovidius, ac Statius effuſas ſanguinis pateras in inferiis, ſeu ſacris Ditis pronuntiarint. Id autem uti in omni ſacrificio victimarum uſitatum, in Piſana tabula omiſſum eſt. Nam cum victima mactabatur, ſanguinem pateris excipiebant, eumque ſuper aras fundebant,

Digitized by Google

bant, antequam exta potricerentur. Tacitus uti proprium Veneris Paphiæ lib. 2. Hiſt. notat, quod ibi *ſanguinem aræ offundere vetitum*. Arnobius lib. 7. hæc in ſacris inferorum adhibita libamina commemorans, ait: *Quod ſi grata numinibus inferis ea quæ ſunt nigra furvique æſtimatis coloris, cur non omnia cetera, quæ illorum inferri ſacrificiis moris eſt, ſint nigra & fumigata, terraque & colorata curatis? Inficite thura, ſi dantur, falſas fruges, atque univerſa libamina, lactis, olei, ſanguinis; hic ut ponat purpureum colorem, illa ut ne* (ita legendum) *ſint lucida, fuliginem infundit cum favillis*. Habes hic libationes lactis, olei, ſanguinis. Cum vero ait: *inficite thura, ſi dantur*, non obſcure indicat, non ſemper, ſeu non ubique thus in parentalibus adhibitum. In noſtro ſane cenotaphio non legitur. Plinus lib. 14. cap. 12. de Arabia, e qua thus deportatur, ſcribit: *Beatam illam fecit hominum etiam in morte luxuria, quæ diis intellexerat genita, adhibens urendis defunctis. Periti rerum aſſerverant, non ferre tantum annuo fætu, quantum Nero Princeps noviſſino Poppeæ ſuæ die concremaverit. Æſtimentur poſtea toto orbe ſingulis annis tot funera, acervatimque congeſta honori cadaverum, quæ diis per ſingulas micas dantur*. Tantum thuris in ſacris feralibus conſumebatur, cum ſuperis per ſingulas micas daretur, ac ipſis etiam Imperatoribus, cum pro eorum ſalute ſacra fierent, *grana thuris unius aſſis*, teſte cap. 30. Apologetici Tertulliano, ſufficerent. Arnobius ibidem advertit priori ſæculo in ſacris Romanorum nullum thuris uſum fuiſſe, additque: *Neque genitrix & mater ſuperſtitionis Etruria opinionem eius novit aut famam, ſacellorum ut indicant ritus*. At colonia Piſana, quod coleret ſacra publica populi Romani, quæ ſub obitum Cæſarum curabat, T. Statulenus Iuncus pontifex minor, uti in Caiano lapide dicitur, thure in ſacrificiis utebatur, cuius tamen nulla in inferiis Lucii Cæſaris mentio fit, quod res vulgo nota erat, nec decreto ſancienda videbatur; quippe quod in ſacris etiam parentalibus adolebatur, uti pluribus tradunt Cerda in lib. 6. Æneid. ad v. 225. & Kirchmanus lib. 3. de Fun. Rom. capite 5. aliique. Statius libro ſecundo Sylvarum in exequiis Glaucii canit:

Ipſe etenim tecum nigræ ſolemnia pompæ,
Spectatumque Urbi ſcelus, & puerile feretrum
Produxi, & ſævos damnati thuris honores.

Lucanus de funere Pompeii lib. 8.

Non precioſa petit cumulato thure ſepulcra
Pompeius, Fortuna, tuus, non pinguis ad aſtra
Ut ferat e membris Eoos fumus odores.

Gyraldus in Syntagmate 17. ſcribit inter *fundere* ac *vergere* hanc eſſe diverſitatem: ut fundere ſit ſupina manu libare, ut in IV. Æneid.

—— media inter cornua fundit,

quod fiebat in ſacris ſuperum; *vergere* vero, ſeu *invergere* converſa in ſiniſtram partem manu ita fundere, ut patera converteretur, quod in ſacris inferis fiebat. Idem tradunt Gutherius lib. 4. de Vet. iure pontif. capite 8. Cerda in 6. Æneid. ad verſum 244. ubi idem docet Farnabius. Verum in noſtro cenotaphio legimus: *Superque eas ſingulæ urnæ lactis, mellis, olei* FVNDANTUR, ut plane appareat *fundi* dictas etiam libationes, quæ diis Manibus fiebant. Virgilius in annuis inferiis Anchiſæ deſcribendis, l.V. verſu 76. canit:

Hic duo rite mero libans carcheſia Baccho
Fundit humi, duo lacte novo, duo ſanguine ſacro.

Idem de ſacris Plutoni factis lib. VI. v. 254. ait:

Pingue ſuperque oleum fundens ardentibus extis.

Cur in priori carmine *vergit*, ac in altero *vergens* non dixit, utroque verſu optime cohærente, ut vim propriæ ſignificationis exprimeret? Ita in funere Miſeni ſcripſit: *fuſo crateres olivo*, cum *verſo* percommode dicere potuiſſet. Silius Italicus in lib. 13. de Sacris Ditis ait:

Fundunt mella ſuper, Bacchique, & lactis honorem.

Seneca Tragicus in Oedipo Act. 3. ſub initium ſacrificium a Tireſia Diti factum deſcribens, plura Piſano cenotaphio ſimiliter loquitur:

Nigro bidentes vellere, atque atræ boves
Retro trahuntur. Et poſtea:
—— irrigat ſanguis focos
Solidaſque pecudes urit, & multo ſpecum
Saturat cruore; libat & niveum inſuper

La-

Digitized by Google

Lactis liquorem, fundit & Bacchum manu
Læva, canitque rurſus.

Hic habemus nigras boves & oves, ac libamen lactis, ac verbum *fundit*, quæ omnia in noſtra tabula leguntur. Quod autem dicit *manu læva*, Farnabius ait hoc eſſe *invergere*, cum diis ſuperis manu dextera libaretur. At cum in inferiis Cæſarum urnæ liquoribus plenæ ſuper holocauſtum fundendæ fuerint, id haud ſatis commode manu tantum læva fieri potuit. Utut hæc contigerint, mihi interim ſatis eſt oſtendiſſe verbum *fundere* proprie de libationibus diis inferis factis, a Virgilio, aliiſque Latinis ſcriptoribus uſurpatum.

CAPUT VI.

Sacra diis inferis noctu fieri ſolita. Ludis ſæcularibus ſacrificia diis ſtygiis hora noctis ſecunda fiebant. Parentalia, aliave ſacra inferorum poſt mediam noctem peracta. Num atro die parentare nefas? Kirchmanni ac Gyraldi ſententia negans, ex cenotaphio Piſano confutatur. Fabii Maximi Serviliani ea de re opinio explicatur. Ianum ac Iovem die atro præfari licitum. Inferias Manibus Cæſarum mittere privatis permiſſum. Unum tantum cereum, facem, coronamve deferre datum. Cerei ac faces in funeribus ac parentalibus. Coronæ ſupra tumulos ac cenotaphia in annuis inferiis poſitæ.

ANtequam ad privatorum munera, quæ ad inferias Cæſarum deferre permiſſi ſunt, deſcendo, quædam de tempore publici ſacrificii quod hucuſque deſcripſi, prænotanda ſunt, ex quibus Piſana tabula magis illuſtrabitur. Illud apud omnes conſtat ſacra diis inferis noctu fieri ſolita; quamvis non omnia eadem noctis parte peracta fuerint. Cenſorinus cap. 5. de Die natali ſcribit ex Sybillinis libris renuntiatum fuiſſe: *Uti Diti patri & Proſerpinæ ludi Terentini in campo Martio fierent tribus noctibus, & hoſtiæ furvæ immolarentur, utique ludi centeſimo quoque anno fierent*. Hinc iidem *Sæculares* vulgo appellati. Zoſimus initio libri 2. carmina Sybillæ recitat, inter quæ ad inſtitutum noſtrum ſequentia: *Nox*

Nox brevior tenebris terras ubi texerit atris,
Solque ſuum iubar abdiderit, tum victima Parcis
Agnorum atque ovium pariter cadat Oceanis.

Hæc ſacrificia inita ſtatim nocte facta teſtatur Zoſimus: *Prima*, inquit, *nocte ſpectaculorum, ad horam ſecundam, tribus aris in ripa fluminis extructis, Imperator cum XV. viris tres agnos cædit, & aris ſanguine reſperſis, ſolidas victimas adolet.* Svetonius de Auguſto ſcribit cap. 31. *Sæcularibus ludis iuvenes utriuſque ſexus prohibuit ullum nocturnum ſpectaculum frequentare, niſi cum aliquo maiore natu propinquorum.* Virgilius Æneid. VI. deſcribens ſacrificium ab Ænea Plutoni ac Proſerpinæ celebratum, v. 252. ait:

Tum ſtygio regi nocturnas incboat aras.

Ubi eruditiſſimus Cerda in notis n. 25. recte obſervat aras appellari *nocturnas*, quod noctu ſacra diis ſtygiis fiebant. Addit ex Silio lib. 13. eadem poſt mediam noctem peracta. Hoc tamen non ſemper in eiſdem ſacris uſitatum video; nam ſacrificia ludis ſæcularibus *ſecunda noctis hora* facta laudatus Zoſimus teſtatur. Silius Italicus inducit vatem inferna ſacra Scipionem hiſce docentem:

Nec cunctata diu vates, mactare repoſtis
Mox umbris, inquit, conſueta piacula nigras
Sub lucem pecudes.

Quæ accurate Scipioni obſervata idem poeta tradit, ſcribens:

Inde ubi nox iuſſam procedens contigit horam
Et ſpatia æquarunt tenebras tranſacta futuras,
Conſurgit ſtratis &c.

Itaque poſt mediam noctem ſacra inferorum celebrata tradit, quod *unum Silium* docuiſſe Cerda affirmavit. Verum ante Silium eodem tempore, nempe poſt mediam noctem Romanos diis Manibus ſacra feciſſe ante diem VII. Idus Maii tradit Ovidius lib. 5. Faſt. ubi Lemuria deſcribit:

Ritus erit veteris nocturna Lemuria ſacri;
Inferias tacitis Manibus illa dabant.

Poſtea tempus eorumdem ſacrorum deſignans, addit:

Nox ubi iam media eſt, ſomnoſque ſilentia præbent,
Et canis, & variæ conticuiſtis aves;
Ille memor veteris ritus, timiduſque deorū

Sur-

Digitized by Google

Surgit, habent gemini vincula nulla pedes.

Quare inferiæ quotannis diis Manibus Cæſarum Augusti filiorum poſt mediam noctem fiebant, uti cetera quoque ſacra deorum inferorum.

Nunc diſputandum eſt de die, quo eiſdem Cæſaribus annua religione Piſani coloni parentare iuſſi ſunt. Macrobius lib. 1. Saturnal. cap. 16. ſcribit: *Sed & Fabius Maximus Servilianus pontifex in libro duodecimo negat oportere atro die parentare, quia tunc quoque Ianum Iovemque præfari neceſſe eſt, quos nominare atro die non oportet*. Ex his Gyraldus in Syntag. 17. Kirchmannus lib. 4. de Funer. Roman. c. 1. Gutherius, aliique vulgo exiſtimarunt nefas fuiſſe atro die mortuis parentare. Hanc tamen opinionem manifeſtæ falſitatis convincit Caianum noſtrum cenotaphium. Nam in eodem legitur decretum fuiſſe a colonis Piſanis ob mortem Caii iuſtitium ſumi: *Diemque eum quo die C. Cæſar obit, qui dies eſt ante diem VIIII. Kalendas Martias, pro Allienſi lugubrem memoriæ prodi* &c. *caverique ne quod ſacrificium publicum, neve quæ ſupplicationes, neve convivia publica POSTEA in eum diem, eove die qui dies erit ante diem VIIII. Kalend. Mart. fiant, concipiantur, indicanturve* &c. Igitur ille dies erat in perpetuum futurus ater, ac Allienſi ſimilis. At ſtatim ibidem decretum legitur: *Utique EO DIE quodannis publice Manibus eius per magiſtratus, eoſve qui Piſis iure dicundo præerunt, eodem loco, eodemque modo, quo L. Cæſari parentari inſtitutum eſt, PARENTETUR*. Hæc non interprete indigent, ſed lectore. Ex iis enim communis opinio falſa cognoſcitur, ac funebres victoris gentium populi ritus intelliguntur, qui viris eruditiſſimis hucuſque latuere. Et quidem iuſtitio publice ſumpto, mortuis Romæ eodem durante, parentatum non obſcure ex veterum ſcriptorum monumentis colligitur. Livius lib. 22. ſcribit ob Cannenſem cladem luctum publicum Romæ ſuſceptum, additque: *Itaque ne ob eamdem cauſam alia quoque ſacra publica aut privata desererentur, S. C. diebus triginta luctus eſt finitus*. Tacitus libro 2. narrat audita Romæ morte Germanici iuſtitium ſumptum, quod nullis edictis inhiberi potuiſſe teſtatur Svetonius cap. 6. de Vita Caligulæ, *duravitque*, in-

inquiens, *etiam per feſtos Decembris menſis dies*, nempe Saturnalibus, quorum prima dies agebatur ſextodecimo Kal. Ianuarias, ex Macrobio libro 1. Satur. capite 10 Addit Tacitus paulo poſt initium lib. 3. Annal. Tiberium diuturnius iuſtitium ægre ferentem, edicto monuiſſe: *Principes mortales, Rempublicam æternam eſſe; proin repeterent ſolemnia, & quia lunorum Megalenſium ſpectaculum ſuberat, etiam voluptates reſumerent. Tum exuto iuſtitio, reditum ad munia*. Hæc ille Megalenſia celebrabantur Nonis Aprilis. Denique ob mortem Druſillæ ſororis Caii Caligulæ, diuturnius iuſtitium actum fuit, ex Svetonio cap. 24. in Caligula. Hiſce tamen iuſtitiis adhuc durantibus, plurimi vita functi ſunt, eiſque propinqui & affines parentarunt, eum mortuos extulerunt. At certum eſt omnes dies iuſtitii atros a Romanis habitos. Fabius Max. Servilianus, qui conſulatum geſſit A. V. 612. idemque pontifex in libro a Macrobio laudato, ſcripſit *non oportere atro die parentare*, quod non idem eſt ac *nefas fuiſſe* atro die parentare, uti Kirchmannus putavit, ſed in ea ſe ſententia eſſe ſignificavit, ut melius quiſque faceret, ſi a iuſtis funebribus atro die abſtinens, eadem in alium diem differret, quamvis non eſſet nefas eadem atro die perficere; cuius ſententiæ eam rationem reddit, quia, dum defunctis parentatur, *tunc quoque Ianum Iovemque præfari neceſſe eſt, quos nominari atro die non oportet*. Meque hic affirmat nefas fuiſſe Ianum ac Iovem atro die nominare, ſed non oportere, hoc eſt melius eſſe, ac eorum maieſtati magis congruere, eoſdem atro die non appellare. Ita Cicero pro Cornelio Balbo num. 5. ſcribit: *Nunc vero quid dicitur? quid ait accuſator feciſſe Pompeium, quod ei facere non licuerit? quod gravius eſt, quam ſi factum ab eo diceret, quod non opertuiſſet; eſt enim aliquid, quod non oporteat, etiamſi licet; quicquid vero non licet, certe non oportet*. Vel dicere poſſumus Fabium Servilianum in ea opinione fuiſſe, quam tamen Romani non probarunt, ſiquidem Macrobius ſuis in libris non ſemel diverſas ſibique invicem contrarias opiniones eorum recenſet, qui de rebus ſacris ſcripſerunt, quas etiam ſæpius ſub lite dimittit. Et ſane in eodem capite 16. immo in eadem pagina diverſas auctorum ſententias recitat,

num

num inter ferias nundinæ computandæ eſſent. At cum in Caiana inſcriptione Statulenus Iuncus princeps Piſanæ coloniæ, idemque pontifex minor ſacrorum publicorum populi Romani dicatur, certum eſt Piſanos colonos pontificias leges, quæ de ſacris erant, obſervaſſe; ac proinde nullo pontificio iure vetitum fuiſſe, ne atro die parentaretur, cum Piſani Caio demortuo quotannis atro die iuſta perſolvenda decreverint. Eo autem die licite Ianum ac Iovem præfabantur. Ianum quidem, quia idem ab Ovidio petenti ab illo cauſam, cur in qualibet precatione ipſum præfari deberet, reſpondiſſe fingitur initio libri 1. Faſtorum:

Ut poſſis aditum per me qui limina ſervo,
Ad quoſcumque voles, inquit, habere, deos.

Igitur per Ianum atro die aditus patebat precibus, ac ſacris diis inferis, ſeu diis Manibus factis. Etenim atro die atra Numina rogari fas erat. Ita cum Lemuria, hoc eſt ſacra deorum Manium menſe Maio celebrarentur, Ianum præfabantur; cum tamen ea die ad ſuperos deos publicæ preces aditum non haberent, ſcribente Ovidio lib. 5. Faſtorum:

Fana tamen veteres illis clauſere diebus,
Ut nunc ferali tempore operta vides.

Iovem etiam licite (iuxta ineptæ religionis leges id verbum acceptum ſit) præfatos, cum die atro parentabant, colligo ex hiſce verbis Macrobii lib. 1. Satur. cap. 10. *Exiſtimarunt antiqui animas a Iove dari, & rurſus poſt mortem eidem reddi*. Qua opinione ducti ferias Iovi conſecrarunt, qua die Accæ Larentinæ Romæ parentabant, ut idem ibidem teſtatur. Itaque quemadmodum quilibet privatas inferias, amiſſis parentibus quotannis facere poterat, quamvis atra ſibi dies eſſet, ita publice quoque parentari fas fuit, licet ea dies publice atra haberetur. Æneas de die anniverſaria mortis Anchiſæ apud Virgilium lib. V. v. 49. ait:

Iamque dies (ni fallor) adeſt, quem ſemper acerbum,
Semper honoratum (ſic dii voluiſtis) habebo.

Acerbum diem dicit, nempe atrum, atque atro ſibi lapillo ſignandum, ſeu funeſtum ac lugubrem; at *honoratum*,

ob honorem parentalium, quo quotannis genitoris Anchiſæ Manes proſequi decreverat. Interim ex proxime diſputatis infertur dies obitus Lucii Cæſaris, qui in eiuſdem cenotaphio plures verſus detruncato, deſideratur. Nam cum in ejuſdem fratris Caii inſcriptione idem mortis dies dicatur, quo annuæ eidem inferiæ decretæ ſunt, cumque annua parentalia Lucii circa diem XII. Kalendas Septembris celebrari iuſſa fuerint, uti diſſertatione ſecunda cap. 15. ex eodem lapide perſpicue demonſtravi, eodem quoque die idem mortem oppetiiſſe dicendus eſt.

Hactenus inferiæ utrique Cæſari a Piſana colonia publice quotannis inſtaurandæ, expoſitæ ſunt; ad privatas modo deſcendo, quæ in eodem cenotaphio ita deſignantur. Victimis diis Manibus Lucii immolatis, ac ſuper eaſdem in ara ardentes lactis, mellis atque olei libationibus fuſis, *TVM demum factam ceteris poteſtatem, ſi qui privatim velint Manibus eius inferias mittere, nive quis amplius VNO CEREO, VNAVE FACE, CORONAVE mittat*. Cereos ac faces in funebri pompa vel parentalibus in uſu ſemper fuiſſe certum eſt. Seneca in fine lib. de Brevitate vitæ: *At mehercule*, inquit, *iſtorum funera, tamquam minimum vixerint, ad faces & cereos ducenda ſunt*. Immo Iſidorus libro 11. cap. 2. ſcribit: *Funus dictum a funalibus accenſis, quos ante feretrum papyris cera circumdatis ferebant*. Hoſce ex papyro cereos laudat Paulinus in tertium Natalem S. Felicis:

Limina ceratis adolentur odora papyris.

Feſtus V. *Cereus*, ait: *Cereos Saturnalibus muneri dabant humiliores potentioribus, quia candelis pauperes, locupletes cereis utuntur*. Hinc quo nobilius Lucio parentaretur, non candelas, ſed cereos circa ejuſdem aram funebrem accendi voluerunt. Candelas in exequiis nominat Perſius Sat. 3. v. 103.

Hinc tuba, candelæ, tamdemque beatulus alto
Compoſitus lecto, craſſiſque lutatus amomis,
Inportam rigidus calces extendit.

Candelæ cereo minores erant, eæque plures in candelabro, quod apud nobiles etiamnum fit, figebantur. Martialis lib. 14. epigr. 43. de candelabro ait:

No-

Nomina candelæ nobis antiqua dederunt.

Quod antea dixerat Varro lib.4. L. L. *Candelabrum a candela*; in eo enim *funiculi ardentes figebantur*. Ita in Italia noſtra *cerei* vulgo dicuntur candelæ grandiores ex pura cera compoſitæ; cum candelæ nomen etiam iis, quæ ex ſevo conflata lucent, conveniat; unde & Columella lib. 2. de Re Ruſtica cap. ult. *candelas ſevare* dixit. Cadaver Cæſaris in lecto eburneo, auro ac purpura ſtrato apud Roſtra compoſitum, ex Svetonio cap.84. *repente duo quidam gladiis ſuccincti, ac bina iacula geſtantes, ardentibus cereis ſuccenderunt*. Qui ſane cerei circa defuncti corpus ardebant. Ita in geſtis de martyrio S. Cypriani legimus ejuſdem corpus *cum cereis* expoſitum. Eoſdem in cœmeteriis antiquitus etiam a Chriſtianis accendi ſolitos conſtat ex canone 34. ſynodi Illiberitanæ, in quo hæc leguntur: *Cereos per diem placuit in cœmeteriis non incendi; inquietandi enim Sanctorum ſpiritus non ſunt*; vel ne honor, qui ipſos ſolos martyres decere videbatur, omnibus defunctis promiſcue tribueretur, unde ſanctorum, hoc eſt piorum hominum mentes offendi poſſent, quæ eſt Mendozæ interpretatio, vel ne fideles immodica ardentium cereorum cura, a frequentia orationis avocarentur, quæ altera eſt Garziæ expoſitio. Additur: VNAVE FACE. Uti cerei a ditioribus ad Lucii inferias mittebantur, ita & plebeiis, ut faces quæ minoris pretii erant, eiſdem inferrent, permiſſum eſt. Facum materiam Plinius deſignat libro 16. capite 18. *Nunc*, inquit, *facibus carpinus & corylus familiariſſimæ*. Columella laudato loco ſcribit: *Feriis autem ritus maiorum etiam illa permittit, far pinſere, faces incidere, candelas ſevare*. Ita & Virgilius ecloga 8. v. 29.

Mopſe novas incide faces; tibi ducitur uxor.

Ideo vero feriis licebat far pinſere, faces incidere, ac candelas ſevare, quia omnia illa ſacris peragendis inſerviebat. Etenim mola ſalſa, hoc eſt farre tolto, ac ſale condito, ac dein commollito, hoſtiam aſpergebant, omneſque proficiæ victimæ immolatæ farrea farina conſperſæ, in ara comburebantur. Hinc die feriato licebat far pinſere. Ovidius libro primo Faſt. ait:

Digitized by Google

Ante deos homini quod conciliare valeret, Far erat, & puri lucida mica ſalis,

Ita & faces licitum erat feriis incidere, quod ſacris funerum præſertim inſerviebant. Tacitus initio libri 3. Annal. in funere Germanici nominat *conlucentes per campum Martium faces*. Idem libro 2. Hiſt. in inferiis Neronis: *Faces*, inquit, *Auguſtales ſubdidere*. Virgilius libro 11. Æneid. v. 141. in funere Pallantis a Turno occiſi, ait:

Arcades ad portas ruere, & de more vetuſto
Funereas rapuere faces: lucet via longe
Ordine flammarum, & late diſcriminat agros.

Ovidius epiſt. 2.

Suntque ſepulcrali lumina mota face.

Haſce faces funebres paſſim ſcriptores vetuſti nominant, & in quibuſdam ſepulcris etiamnum inſculptæ viſuntur. Eaſdem in annuis etiam parentalibus accendi ſolitas ex Svetonio eruditis prænotatum; is enim de Auguſto ſcribit cap. 98. *Huius Maſgabæ ante annum defuncti, tumulum cum ex triclinio animadvertiſſet, magna turba, multiſque luminibus frequentari, verſum compoſitum ex tempore clare pronuntiavit*; cui & alterum ſtatim addidit:

Ὁ ρᾶς φάεσσι Μασγάβαν τιμώμενον.
Vide facibus honoratum Maſgabam.

Denique legitur: CORONAVE. De coronis quibus coronabantur defuncti cum efferrentur ad tumulum, legatur Kirchmannus lib. 1. de Fun. Rom. cap. 11. ac Lipſius in notis ad librum 14. Taciti. Hic de coronis ſupra tumulum poſitis dicendum eſt. Plinius librum 21. cap. 3. *Etiam*, inquit, *tunc coronæ dorum honos erant, & larium publicorum, privatorumque, ac ſepulcrorum & Manium*. Tibullus lib. 2. eleg. 3.

Atque aliquis ſenior veteres veneratus amores,
Annua conſtructo ſerta dabit tumulo.

Svetonius in Nerone cap. ult. ſcribit eodem extincto, non defuiſſe, *qui per longum tempus vernis æſtiviſque floribus tumulum eius ornarent*. M. Aurelius Imperator adeo grata memoria quos præceptores habuerat, proſecutus eſt, ut teſte Capitolino cap. 3. *ſepulcra eorum aditu, hoſtiis, floribus ſemper honoraret*. Statius lib. 3. Sylvarum in epicedio Hetruſci patris, ait: —— *num-*

Digitized by Google

—— numquam, ſoſpite nato,
Triſte chaos, mæſtiſque ſitus patiere ſepulcris;
Semper odoratis ſpirabunt floribus aræ.

Virgilius deſcribens Æneam annua iuſta patri ſolventem lib. V. v. 79. ait:

Purpureoſque iacit flores, ac talia fatur.

Non defuere quos ſepulcralium coronarum ſtudium ac cura tenuit, ut hæredes ea conditione iuſtituerint, ut quotannis ipſorum ſepulcrum coronis exornarent. Apud Gruterum pagina 460. 3. L. Publicius certam pecuniæ ſummam collegio Fabrorum legit, ut arcam ſepulcralem Publiciorum ROSIS EXORNENT. Et ibidem collegium decernit QVOD ANNIS ROSAS PVBLICIIS SVPRA S. (*ſepulcrum*) MITTENDAS. Pagina 715. 10. C. Vius ius ſepulcri, in quo condendus erat, libertis etiam concedit, HAC LEGE, VT QVOTIENS QVIS EORVM SVIS CORONAS PONENT, ET ARAM NOSTRAM CORONENT. Pagina 753. 4. P. Appius collegio Dendrophororum dat, C. millia nummum, Romanæ monetæ ſcutatos bis mille ac quingentos, ita ut lectiſternium TEMPORE PARENTALIOR. QVODANNIS PONATVR, ET PARENTETVR. ITEM CORONAE MYRT. TERNAE, ET TEMPORE ROSAE IVL. TERNAE EIS PONANTVR &c. Initio quidem Chriſtiani quo ſe a ſuperſtitioſis Gentilium ritibus alienos oſtenderent, nullas circa fidelium tumulos coronas ponebant; unde & illæ eorumdem paganorum contra Chriſtianos querelæ apud Octavium Minucium: *Coronas etiam ſepulcris denegatis*. At poſteriori ætate idolorum cultu iam antiquato, ſupra ſuorum tumulos etiam ipſi flores ſpagere non dubitarunt, hæc epiſt 21. Hieronymo ad Pammachium ſcribente: *Ceteri mariti ſuper tumulos coniugum ſpargunt violas, roſas, lilia, floreſque purpureos*. Verum non ſolum ſupra ſepulcra, ſed etiam apud cenotaphium flores in parentalibus ſpargi ſolitos docet inſcriptio Druſi patris memoriæ apud Ravennam a Claudio Imperatore dicata, quæ pag. 237. 5. apud Gruterum exhibetur. Ibi dicitur Claudius donaſſe ſeptimæ decuriæ Fabrum militiæ, ſeu claſſis Ravennatis H.S. CIↃ. *ob memoriam patris ſui*.

SVB.

SVB . HAC . CONDITIONE . VT . QVOTANNIS . ROSAS . AD . MONVMENTVM . EIVS . DEFERANT . ET . IBI . EPVLENTVR . DVMTAXAT . IN . V . ID . IVLIAS . &c.

At apud Ravennam Druſi tantum cenotaphium fuiſſe conſtat ex Albinovano, Tacito, ac Svetonio, qui tradunt cadaver Druſi Romæ ſepultum.

CAPUT VII.

Sacris operantes cincti Gabino ritu. Huiuſce ritus origo expoſita. Sacra privata eodem cinctu Gabino peracta. Idem ritus in ſupplicationibus, in deducendis coloniis, in devotionibus, ac hoſtium ſpoliis cremandis ſervatus. Magiſtratus Piſanæ coloniæ poſt ſacrificia diis Manibus Cæſarum facta, ſtruem lignorum iuſſus ſuccendere. Servius piræ a rogo diverſitatem inconſtanter aſſignat. Nobiliores virorum inſignium rogis faces ſubdebant. De area parentalibus Cæſarum peragendis deſtinata. Pedes XL. quoquo verſus extenſa. Eadem ſtipitibus ſepta. De tutela fundi, ac maceria ſepulcrorum.

SAcrificio diis Manibus Lucii celebrato, additur in eiuſdem cenotaphio: *Dum ii qui immolaverint* CINCTI CABINO RITV, STRVEM LIGNORVM SVCCENDANT, *adque eo exinde habeant*. Servius in illud Virgilianum:

Ipſe Quirinali trabea, cinctuque Gabino,

ſcribit: *Gabinus cinctus eſt toga ſic in tergum reiecta, ut una ejus lacinia a tergo revocata hominem cingat*. Mos ac nomen a Gabiis ortum. Nam cum illi ſacris extra belli metum operarentur, improviſa hoſtium incurſione nuntiata, ita uti erant togis ſuccincti, ab aris contra hoſtem ſtatim profecti, inſigni victoria potiti ſunt. Hinc ad Romanos cinctus Gabinus in peragendis ſacris derivavit, cum toga dextero humero deiecta partim caput obvolverent, partim ſupra ſiniſtrum humerum retrorſum rejecta, ac ſub pectus revocata, ſemet præcingerent. Iconem e veteri

ſtatua

Digitized by Google

ſtatua ſacerdotali exhibet vir doctiſſimus Octavius Ferrarius parte priori de Re veſtiaria lib. 1. cap. 10. pag. 34. Hoc cinctu Gabino utebantur ſacris operantes; eoque percinctos pontifices minores exhibet in publica ſupplicatione, Lucanus lib. 1. ſcribens:

Pontifices ſacri quibus eſt permiſſa poteſtas;
Turba minor ſequitur RITU ſuccincta GABINO.

Quæ ipſa ſunt noſtri lapidis verba. Eodem pariter modo Pontifex Maximus in ipſa inauguratione deſcribitur a Prudentio in carmine de Romano Martyre:

Mire infulatus, feſta vittis tempora
Nectens, corona tum repexus aurea,
Cinctu Gabino ſericam fultus togam.

Livius lib. 5. ait: *Sacrificium erat ſtatum in Quirinali colle genti Fabiæ, ad id faciendum C. Fabius Dorſuo, Gabino cinctu ſacra manibus gerens, cum de Capitolio deſcendiſſet* &c. Qui colonias deducebant, dum tauro ac vacca ad aratrum iunctis, ducto ſulco, mœnia deſignabant, a Servio in libro 5. Æneid. cincti ritu Gabino producuntur. Eius verba ſunt in Comment. ad verſum 750. *Tranſcribunt urbi matres* &c. ex Catone in libris Originum: *Conditores civitatis taurum in dextra, vaccam intriſecus iungebant, & incincti RITU GABINO, id eſt togæ parte caput velati, parte ſuccincti, tenebant ſtivam incurvam* &c. De capite velato idem prodit Livius, cuius teſtimonium ex libro 8. exhibeo. Cum Decius conſul inito cum latinis prœlio, vidiſſet haſtatos hoſtium impreſſionem in lævo cornu non ſuſtinentes, ſeſe ad principes recipere, M. Valerio vocato: *Agendum*, inquit, *pontifex publicus populi Romani præi verba, quibus me pro legionibus devoveam. Pontifex eum togam prætextam ſumere iuſſit, & velato capite* &c. Poſtea verbis quibus ſe devovit, recitatis, addit de Decio: *Ipſe incinctus cinctu Gabino, armatus in equum inſiluit, ac ſe in medios hoſtes immiſit.* Idem libro 10. narrat eiuſdem filium cum vehementi oratione contenderet ſacerdotia cum plebeiis communicanda, parentem memoraſſe *incinctum Gabino cultu, ſuper telum ſtantem*, quo ſe habitu devoverat. Appianus etiam, uti ſcite V. C. Ferrarius capite 14. li-

libri laudati prænotavit, quoties a Romanis Imperatoribus hoſtium ſpolia cremabantur, eoſdem Gabino ritu cinctos deſcribit. In Mithridaticis pagina 199. de Sylla ait: *Inutilia quæque coacervata, Romano more incinctus, cremavit, diis belli præſidibus ſacrata*. Idem in Punicis pag. 83. de Scipione poſt captam Carthaginem: *Scuta, machinas, & boves inutiles, Marti Minervæque ſacratas, more patriæ accinctus, cremavit*. Ita pariter in parentalibus Lucii Cæſaris Duumviri, qui victimas immolarunt, iubentur *cincti Gabino ritu*, ſtruem diis Manibus ſacratam incendere. Et illi quidem etiam cum immolabant, more Romano, pulla prætexta ritu Gabino cincti erant; nam is erat habitus ſacris operantium, uti ex Livio ac Lucano oſtenſum. Ne tamen ſtruem combuſturi, habitum mutarent, hoc eſt togæ cinctum ſolverent, admonentur. Cum quis ſecum hoſtes devovebat, ſe atque hoſtes diis Manibus ſacrabat, ut ex hiſce verbis, queis devotionem concipiebat, intelligitur: *Legiones auxiliaque hoſtium mecum diis Manibus Tellurique devoveo*; apud Livium libro 8. laudato. Quare cum ſe devoventes, ritu Gabino ferales illas preces haberent, eodem etiam modo togam præcingebant, qui ſacra diis Manibus annuis inferiis recurrentibus, faciebant.

Duumviri cincti Gabino ritu iubentur pyram accendere: STRVEM LIGNORVM SVCCEDANT. Hæc ſtrues lignorum pyra ſeu rogus dicebatur, cum in eadem cadaver comburendum ponebatur; quamvis Servius & quidem inconſtanter rogum a pyra diverſum dixerit. Nam in libro 3. Æneid. ait: *Extructo lignorum, rogus; ſubiectio ignis, pyra*. At in libro 11. ſcribit: *Pyra eſt extructio lignorum; rogus, cum iam ardere cœperit*. Sed certum eſt pyram ac rogum idem omnino eſſe, & grammaticum illum utrumque perperam diſtinxiſſe. Virgilius in VI. Æneid v. 215. *Ingentem ſtruxere pyram*. Lib. XI. v. 184. *Conſtituere pyras*; & v. 204. *Innumeras ſtruxere pyras*. Igitur errat Servius ſcribens: *Exructio lignorum rogus*. Idem poetarum maximus lib. 4. Æneid. v. 504. de Didone ait:

At regina, pyra penetrali in ſede ſub auras
Erecta ingenti, tædis atque ilice ſecta,

In-

Digitized by Google

Intenditque locum ſertis, & fronde coronat
Funerea.

Inferius autem v. 645. de eadem ait:

Interiora domus inrumpit limina, & altos
Conſcendit furibunda rogos.

Ita eamdem lignorum ſtruem *in penetrali ſede*, ſeu *in interiori* parte *domus* extructam, ac nondum ardentem, modo pyram, modo rogum nuncupavit. Quod ignis πῦρ a Græcis appellatur, inde ſtrues lignorum ac rogus πυρὰ eiſdem dicitur; quod nomen poſtea Latio donatum eſt a poetis. Ceterum in Piſana tabula nec pyra nec rogus nominatur, ſed in eadem legimus *ſtruem lignorum*, quod nullum in ea cadaver utendum eſſet. Rogus quidem ſtrues dicebatur; unde Lucanus lib. 8.

—— *nobile corpus*
Robora nulla premunt, nulla ſtrue membra recumbunt.

Rogus enim erat ſtrues lignorum ad cadaver comburendum. At non omnis lignorum ſtrues erat rogus. Ita Levitici IV. 22. quibuſdam extis victimæ in altare combuſtis, pellem ac carnes ac reliqua eiuſdem victimæ is qui ſacrificium expiatorium faciebat, iuſſus eſt efferre extra caſtra: *Incendetque ea ſuper lignorum ſtruem, quæ in loco effuſorum cinerum cremabuntur*. Et Geneſis 22. de Abraham filium ſacrificaturo dicitur: *Poſuit eum in altare ſuper ſtruem lignorum*. At lignorum ſtrues, quandoque ara dicebatur. Virgilius in VI. Æneid.

—— *aramque ſepulcri*
Congerere arboribus, cæloque educere tentant.

Ubi Servius recte notat pyram ſignificari, *quæ in modum aræ conſtrui ſolebat*. Silius etiam Italicus Vigilium, in cuius pæne ſepulcro habitabat ex Plinio libro 3. epiſt. 7. imitatus lib. 15.

—— *alta ſepulcri*
Protinus extruitur, cæloque educitur ara,
Convectant ſylvis ingentia robora, credas
Sidonium cecidiſſe ducem.

In noſtro tamen cenotaphio ſtrues illa lignorum ab ara, quæ certe, uti ceteræ, marmorea fuit, diſtincta apparet;

nam ibidem dicitur : *Utique locus ante eam aram , quo ea ſtrues congerantur , componantur , pateat* &c. Itaque ſtrues illa ante aram componenda , ac terminatis publicis ſacrificiis victimarum , datiſque libationibus , accendenda erat . Huius ritus in annuis parentalibus nullus , quem ſciam , veterum ſcriptorum meminit . Virgilius paulo poſt initium lib. 5. deſcribens annua iuſta Anchiſæ perſoluta , recitat victimas mactatas , ac libamina ſuperinfuſa , ac flores ſparſos ; ac accenſæ poſtea lignorum ſtruis mentionem nullam facit . Hinc ex unica inſcriptione Piſana funebrem parentalium annuorum ritum intelligimus , quem nulla hucuſque monumenta prodidere . Illa lignorum ſtrues admotis facibus , accenſa rogum Lucii Cæſaris repræſentabat , quaſi tunc eidem exequias poſtremo officio celebrarent ; exequias enim vita functi , præſente tantum cadavere , duci magnus dudum criticus obſervavit . De lignis , ex quibus rogus conficiebatur , conſule Kirchmannum lib. 3. de Fun. Rom. cap. 1. ubi ex Herodiano ſpecie quadrangula ac æquis lateribus formatos rogos dicit . Homerum poterat appellare tot ſæculis ante Herodianum ſcribentem libro 23. Iliad. in funere Patrocli :

Ποίησαν δὲ πυρὴν ἑκατόμπεδον ἔνθα καὶ ἔνθα .

Fecerunt autem pyram centum pedum quoquoverſus . Sed de his pauca mox ſubiiciam ; nam ordine cuncta recito , uti in tabula leguntur . Arnobii huc verba appello l. 7. ſcribentem : *Quid eſt honoris genus lignorum ſtruibus incenſis cælum fumo ſubtexere , & effigies Numinum nigrore offuſcare ferali* ? Quæ quidem contra victimarum uſtrinam loquitur . In parentalibus etiam deos Manes ſtrue lignorum accenſa , novo honore mox mactare per ſummam dementiam arbitrabantur .

Quo vero maior eidem honoris acceſſio fieret , magiſtratus qui Manibus Lucii Cæſaris immolabant , jubentur , ut cincti Gabino ritu ſtruem lignorum SVCCENDANT . Rogum heroum ac inſignium virorum nobiliores incendebant . Silius narrans exequias ab Hannibale factas Marcello Romani exercitus Imperatori in acie cæſo , ait :

Ipſe facem ſubdens : laus , inquit , acta perennis .

Auguſti cadavere in campo Martio rogo impoſito , *centu-*

rio

riones, acceptis facibus iuſſu Senatus, rogum incenderunt, ex Dione lib. 56. Cum Vitellius Neroni inferias ſolemni pompa daret: *Cæſæ publice victimæ crematæque; faces Auguſtales ſubdidere*, teſte Tacito lib. 2. Hiſt. Auguſtales autem erant collegium nobiliſſimum ſacerdotum, in quod ipſi Principes cooptabantur, ut diſſertatione prima oſtenſum eſt. In exequiis Severi Imperatoris, equeſtri ac militari decurſione circa rogum de more peracta, ſcribit Dio apud Xiphilinum: *Filii ignem accenderunt*. Lucanus l. 8. in viliſſimo funere Pompeii deſcribendo, Cordum civem Romanum hæc fantem inducit:

> *Robora non deſint miſero, nec ſordidus uſtor.*
> *Sit ſatis, o ſuperi quod non Cornelia fuſo*
> *Crine iacet, ſubiicique facem complexa maritum*
> *Imperat.*

Ita eidem precatur ſordidum ſaltem uſtorem, qualis plebeiis Romæ contingebat. At ex eiſdem verbis colligitur uxores quod feminis facem rogo ſubdere non licebat, imperare ſolitas aliis ut pyram accenderent. Obſervatum eruditis eos qui rogum incendebant, averſo vultu faces ſubdidiſſe, quem ritum ex Virgilio didicerunt VI. Æneid. ver. 223.

> —— *ſubiectam more parentum,*
> *Averſam tenuere facem.*

Præſcriptis victimis, libationibus, ac funereis ritibus, qui in annuis inferiis Manibus Cæſarum mittendis in colonia Iulia Piſana obſervari debebant, additur in eodem cenotaphio decretum de loco, in quo ſtrues illa lignorum congerenda erat: *Utique LOCVS apud eam aram, quo ea ſtrues congerantur, componantur, PATEAT QVOQVE VERSVS PEDES XL.* Strues quod nomen eſt collectivum, numero etiam plurali iungi poteſt, idque grammaticis notum, cuius conſtructionis diſſert. 4. cap. 6. plura veterum teſtimonia producam. Illa vox VTIQVE in lapide ibidem lacero non legitur; verum quod ante vocem LOCVS, manifeſte punctum viditur, ibidem VTIQVE reponendum ex Caiano lapide colligttur, ac ex conſueta publicorum decretorum formula, quorum pleraque in Gruteriano volumine exhibentur. Legatur pagina 242. Cicero in decreto de publi-

ea ſepultura Ser. Sulpicio ſtatuenda in Philipp. 9. ait: VTI-QVE *locum ſepulcro in Campo Eſquilino C. Panſa conſul, ſeu quo in loco videbitur, pedes triginta QVOQVOVERSVS aſſignet*. In quibus Piſani decreti formula apparet. Vitruvius noſter Veronenſis lib. 4. capite 5. teſtatur templa quadrata extrui paſſim ſolita; hinc locum diis Manibus ſacrum quadratum eſſe voluerunt. Huius conſuetudinis exemplum antiquiſſimum lego apud Homerum Odyſſea XI.

> Βόθρον ὄρυξα ὅσον τε πυγούσιον ἔνθα κ᾽ ἔνθα,
> Ἀμφ᾽ αὐτῷ δὲ χοὰς χέομεν πᾶσι νεκύεσσιν.
> *Foſſam feci cubitalem quoquoverſus*,
> *Circa eam autem libamina fundebamus omnibus mortuis*,

In Gruterianis inſcriptionibus pag. 710. L. Valerii infantis epitaphium legitur, cuius quæ ad rem faciunt, priora verba ſubiicio.

POS. TITVLO
QVOQVOVER. P. III.
DIS. MANIBVS
SACRVM

Cum vero dicitur: *Locus* QVO *ea ſtrues* CONGERANTVR, COMPONANTVR, *pateat quoquoverſus pedes XL.* dubitari poſſit, an totum eumdem locum ea ſtrues quoquoverſus occupaverit, vel potius illis verbis deſignata fuerit amplitudo areæ, intra quam ea lignorum ſtrues componenda erat. Equidem ſcio ampliſſimos rogos a poetis deſcriptos in funere virorum illuſtrium; Virgilius lib. 6. Miſeni a Troianis combuſti, pyram hiſce deſcribit a v. 179.

> *Itur in antiquam ſylvam, ſtabula alta ferarum;*
> *Procumbunt piceæ, ſonat icta ſecuribus ilex,*
> *Fraxineæque trabes, cuneis & fiſſile robur*
> *Scinditur, advolvunt ingentes montibus ornos.*

Quæ Macrobius lib. 6. Satur. capite 2. Ennianis verſibus, quæ ibidem exhibet, ſimilia dicit. Silius lib. 10. in narrandis exequiis militum, qui in Cannenſi acie ceciderant, Virgilium imitatur; quod tamen plurimas ibidem pyras extructas dicit, eiuſdem verba non refero. Statius quidem de

Digitized by Google

de unius pueri Archemori rogo libro 6. Thebaid. inquit:

—— cadit ardua fagus,
Chaoniumque nemus, brumaque illeſa cupreſſus;
Procumbunt piceæ, flammis alimenta ſupremis,
Ornique, iliceſque trabes, metuendaque ſucco
Taxus, & infandos belli potura cruores
Fraxinus, atque ſitu non expugnabile robur,
Hinc audax abies, & odoro vulnere pinus
Sciuditur, acclinant immenſa cacumina terræ
Alnus amica fretis, nec inhoſpita vitibus ulmus.

Verum hæc poetis altius exaggerare licuit. Interim puto ſtruem in annuis parentalibus Cæſarum accenſam, neutiquam univerſam aream XL pedes quoquoverſus extenſam occupaſſe, ſed in medio eiuſdem quadrangula ſpecie de more, ante aram extructam. Hinc ibidem additur: *Lignorumque acervos eius rei gratia quodannis IBI conſtituatur*; nempe in eadem area. Cur enim, cum binas tantum victimas immolarent, tam grandem poſtea lignorum acervum componendum comburendumque iuſſiſſent?

Illa autem area XL. quoquoverſus, iubent in decreto eodem, pateat: STIPITIBVSQVE ROBVSTIS SAEPIATVR. Hæc tutandi cauſa fundi, in quo annuæ inferiæ Cæſaribus mittendæ erant, decreta ſunt. Varro lib. 1. de Re ruſtica cap. 14. inter quatuor genera tutelarum fundi ponit *ſæpem ex agreſti ligno, ſeu arboribus truncis dimiſſis in terram, deinceps conſtitutis*. Hæc plane tutela decreta fuit eidem areæ; nempe grandiores arborum trunci ſimul iuncti, quoquoverſus XL. P. aream circumdabant. Habemus *L. funeris. D. de relig. & ſampt. fun.* hocce reſcriptum: *Munimentum autem ſepulcri id eſſe Divus Hadrianus reſcripſit, quod munimenti, id eſt cauſa muniendi eius loci factum ſit, in quo corpus impoſitum ſit*. Auguſtus mirandi operis ſepulcrum ſibi ac affinibus extruxit, eratque ex Strabone lib. 5. pag. 163. *ferrea ſæpe in orbem cinctum*. Extant Veronæ Principium Scaligerorum ſepulcra plane illa regia apud eccleſiam Divæ Mariæ antiquæ, uti vocant, quæ cratibus ferreis circumquaque muniuntur, eorumque ectypum videre licet apud Panvinium in lib. de Antiq. Veronæ. Ceterum ſepulcrorum munimenta ex maceria vulgo con-

conficiebantur. Hanc *maceriam ſepulcrorum* nominat lex 73. D. *de contrahen. empt.* Hinc Auguſtinus in pſal. 79. ait: *Quæ eſt maceria eius? munitio eius*. Varro laudato loco eamdem vocat fabrile ſæpimentum, idemque noviſſimum, videlicet inter tutelas fundi. Svetonius in Nerone cap. 33. cum narraſſet eumdem fuiſſe conſcium mortis Claudio Imperatori illatæ, ait: *Denique buſtum eius conſæpiri niſi humili levique maceria neglexit*. Maceria circa ſepulcra tutelæ gratia poſita paſſim apud Gruterum nominatur. Vide p. 588. 3. 606. 2. 668. 6. 671. 6. & 896. 14. Plura de eadem ſcribit Gutherius lib. 2. de Iure Manium cap. 30. Porro eadem area una cum ara, quoquoverſus P. XL. erat ſacra, utpote dicata Diis Manibus Cæſarum. Cum Clodius pulſo in exilium Cicerone, eiuſdem domum deieciſſet, in eiuſdem area ſtatuam Libertatis collocavit, eidemque aream dicavit. At Cicero ab exilio reverſus, orationem pro Domo ſua apud collegium Pontificum recitavit, qui, uti ſcribit ad Atticum lib. 4. epiſt. 2. decreverunt, *videri poſſe, ſine religione iam partem areæ mihi reſtitui*. Apud Gruterum pagina 61. 3. hæc inſcriptio legitur:

> Haec. area. intra. hanc. definitionem. cipporum. clauſa. verrubus. &. area. quæ. eſt. inferius. dedi cata. eſt. ex. voto. ſuſcepto. quod. diu. erat. ne glectum. nec. redditum. incendiorum. arcendorum cauſa. quando. urbs. per. novem. dies. arſit. Nero nianis. temporibus. &. hac. lege. dedicata. eſt. ne liceat. intra. hos. terminos. aedificium. extruere manere. negotiari. arborem. ponere. aliudve. quid ſerere. &. ut. praetor. cui. haec. regio. ſorti. obve nerit. litaturum. ſe. ſciat. aliuſve. quis. magiſtratus Volcanalibus. X. Kal. Sept. omnibus. annis. vitulo robio. &. verre.

Hactenus de inferiis ac loco, in quo eaſdem quotannis Diis Manibus Lucii Cæſaris Piſana Colonia mittendas eſſe decrevit, quarum ne ulla oblivio poſteros caperet, additur: CIPPOQVE GRANDI *ſecundum aram defixſo hoc decretum cum ſuperioribus decretis ad eius honores pertinentibus* INCIDATVR, INSCVLPATVRVE. Hic cippus

pus idem ipſe lapis eſt, in quo inferiæ harumque ritus modo Piſis leguntur; qui cum per plura ſæcula latuiſſet, non multos abhinc annos repertus, ac in pulcherrimo Piſanorum cœmeterio collocatus, inter præclariora Romanæ gentis monumenta iure ac merito reponitur. In cenotaphio Caii, quod undevicesimo poſtea menſe paris magnitudinis cippo inciſum, inſculptumve fuit, nullæ eidem inferiæ mittendæ, deſcribuntur, ſed decretum eſt, ut qua die Caius Cæſar obiit, *quodannis publice Manibus eius per Magiſtratus, eoſque qui Piſis iure dicundo prærunt*, *EODEM LOCO EODEMQVE MODO*, *quo Lucio Cæſari parentari inſtitutum eſt*, *PARENTETVR*. Itaque ad eamdem aram Diis Manibus Lucii ac Caii Cæſarum fratrum eaſdem victimas immolarunt, ac utrique eodem prorſus modo parentarunt. Cum mortuo Germanico plurima ad eiuſdem honores augendos Senatus ſtatuiſſet, ſcribit Tacitus lib. 2. Annalium: *Pleraque manent*, *quædam ſtatim omiſſa ſunt*, *aut vetuſtas obliteravit*. Nullus dubito quin ſuperſtite Auguſto, Piſani utriuſque Cæſari Manibus annuas quas decreverunt, inferias tulerint. Num autem imperante poſtea Tiberio, Caio Cæſari, eiuſque memoriæ infeſto, eaſdem inferias mittere perſeveraverint; aut quando primum illas omiſerint, in tanta temporum vetuſtate ignoratur.

CAPUT VIII.

Columnæ, dein Arcus ducibus poſt victoriam erecti. Arcus ſtante Republica numquam mortuis decreti. Sub Auguſto Druſo, ac poſtea Piſis Caio Cæſari demortuis extructi. Arcus Caii devictarum gentium ſpoliis ornatus. Statua pedeſtris triumphalis Caio, ac binæ equeſtres inauratæ eidem, ac Lucio fratri poſitæ. Statuæ equeſtres raro Romæ dicatæ. Velleii de ſtatua Cæſari Octaviano decreta, error refellitur. Piſanæ Coloniæ ad Auguſtum legatio.

LUctum in morte Caii Cæſaris a Piſana colonia publice ſuſceptum, ac inferias utrique Cæſari quotannis Piſis inſtauratas, deſcripſi. Hinc gradum facio ad monumenta victoriam Caii in eiuſdem Cenotaphio recitata; hæc enim

in

in eodem leguntur: *Utique ARCVS celeberrimo Coloniæ noſtræ loco conſtituatur, ornatus SPOLEIS devictarum, aut in fidem receptarum ab eo gentium, ſuperque eum STATVA PEDESTRIS ipſius TRIVMPHALI ORNATV, circaque eam duæ EQVESTRES IN AVRATAE GAI & LVCI Cæſarum STATVAE ponantur*. Plinius lib. 2. epiſt. 7. commendat morem dicandi viris illuſtribus ſtatuas, *ex quibus*, inquit, *in celeberrimo loco non modo ſpecies & vultus illorum, ſed honos etiam & gloria refertur*. Extat apud Gruterum pag. 408. decretum coloniæ Tergeſtinæ, quo eximie laudant Fabium Severum, iubentes *Statuam ei auratam equeſtrem primo quoque tempore in celeberrima urbis noſtræ parte poni*. Ita Piſani cives inquiunt: *Arcus celeberrimo coloniæ noſtræ loco conſtituatur*. Antiquitus viris re publica fortiter ac feliciter geſta, columnas tantum dicari ſolitas teſtatur Plinius lib. 34. cap. 6. *Columnarum*, ait, *ratio erat, attolli ſupra ceteros mortales; quod & arcus ſignificant, novitio invento*. Caio Duillio, qui claſſe contra Pœnos educta, Romanorum primus navalem victoriam obtinuit, roſtrata columna in foro poſita fuit, elogio eiuſdem in baſi deſcripto, cuius fragmentum habes apud Gruterum pagina 404. 1. nec ulla hactenus Duilliana antiquior inſcriptio ſupereſt. Initio vero arcus lateritii tantum erant, ſimplici rudique opere excitati; poſtea vero e marmore extrui cœpere, ſtatis, aliiſque ornamentis inſigniti, quorum aliquot etiamnum Romæ viſuntur. Ceterum nuſquam mortuis, florente Republica arcus a S. P. Q. R. decreti ſunt, ſed imperatoribus, qui victores reverſi, id partæ gloriæ monumentum referebant, quo ſeros quoſque poſteros ab bellicam virtutem excitarent. Ubi re Romana ad unum Auguſtum delata, miræ adulandi artes eruperunt, mortuo in Germania Druſo Nerone eiuſdem Auguſti privigno, arcus eidem via Appia a Senatu decretus fuit. Scribit Svetonius cap. 1. de Vita Claudii Druſi filii: *Præterea Senatus inter alia complura, arcum mormoreum cum trophæis via Appia decrevit*. Dio vero l. 55. ait: *Honoreſque ſtatuarum, arcuum, & honorarii ad ipſum Rhenum tumuli dati*. Hunc primum defuncto duci erectum arcum accepimus. Alterum Piſanum Caii cenotaphium prodit, eidem

Cæſa-

Cæſari poſt mortem a Piſanis celeberrimo coloniæ loco decretum, cujus nulla uſpiam alia memoria, ſupereſt. Poſt Auguſti mortem, id honoris tertius Romanorum ducum poſt obitum, obtinuit Germanicus Cæſar, hæc ſcribente Tacito libro Annalium ſecundo: *Arcus additi Romæ, & ad ripam Rheni, cum inſcriptione rerum geſtarum, & mortem ob Republicam obiiſſe*. Piſani quoque in Caiano cenotaphio referunt *ipſum volneribus PRO RE PVBLICA exceptis, ex eo caſu crudelibus fatis ereptum*. Immo ipſi Liviæ uxori Auguſti, ac noſtrorum Cæſarum novercæ, ubi ultima ſenecta finem vivendi fecit, *arcum quoque, nulli umquam mulieri id datum, decreverunt*, teſte Dione libro 58. cuius tamen honoris feminæ collati cum ipſum Tiberium Liviæ licet filium, puderet, arcum matri ſuis ſe impenſis extructurum promiſit; *quem tamen neque publicis pecuniis fieri paſſus eſt, neque ſuis ipſe fecit*: Dionis ibidem verba ſunt. At num Romæ quoque a Senatu defuncto Caio arcus decretus fuerit, non auſim ſine teſte affirmare; quamvis exemplo Druſi, ac Piſanæ coloniæ facto, hunc etiam honorem a Senatu illum tuliſſe crediderim.

Arcus iſti a Græcis ſcriptoribus tropæophori appellati ſunt. Dio libro 53. ſcribit: *Arcus tropæum ferens in alpibus ei poſitus eſt*; quod ſpolia ex hoſtibus reportata in eodem ſculpta viſebantur, quemadmodum in trophæis fiebat, quæ excitabantur eo in loco, iu quo duces contra hoſtes victoriam obtinebant. Nominis etymologiam docet Nonnius Marcellus: *Fuga hoſtium Græce vocatur* τροπὴ; *hinc ſpolia capta, fixa in ſtipitibus, appellantur tropæa*. Virgilius libro 11. Æneid. trophæum eleganter deſcribens, a ver. 5. ait:

Ingentem quercum deciſis undique ramis,
Conſtituit tumulo, fulgentiaque induit arma,
Mezenti ducis exuvias (tibi magne trophæum
Bellipotens) aptat rorantes ſanguine criſtas,
Telaque trunca viri, & bis ſex thoraca petitum;
Perfoſſumque locis, clipeumque ex ære ſiniſtræ
Subligat, atque enſem collo ſuſpendit eburnum.

Iuvenalis Satyra 10. hæc de trophæo ſcribit:

Bellorum exuviæ, truncis affixa trophæis

Lorica, & fracta de caſſide buccula pendens,
Et curtum temone iugum, victæque triremis
Apluſtre, & ſummo triſtis captivus in arcu.

Habes ex Iuvenale arcum ſpoliis devictarum gentium ornatum, qualem Caio Piſani ponendum iuſſere. Dio lib. 42. narrata victoria Iulii Cæſaris de Pharnace reportata, ait: *Cumque trophæum eo in loco Mithridates de Triario ſtatuiſſet, quia id conſecratum belli diis, evertere fas non erat; ipſe de Pharnace ſuum oppoſuit, atque ita Mithridaticum obſcuravit, quodamque modo deiecit.* Et quidem initio ipſimet duces erant tropæophori. Virgilius lib. 11. v. 83.

Indutoſque iubet truncos hoſtilibus armis
Ipſos ferre duces, inimicaque nomina figi.

Magnus poeta ubique Romanos ritus vetuſtate probatos fingens, Romuli factum expreſſit, qui cum Acronem Ceninenſium regem occidiſſet, quo votum Iovi maxime gratum, ac civibus ſpectatu iucundius redderet, teſte in ejus vita Plutarcho, circumſpiciens in exercitu, quercum grandem præcidit, & inſtar trophæi formavit, Acronis arma ordine ſingula circumpoſuit, atque aptavit: *Ipſe veſte præcinctus, & caput florente coma coronatus, trophæum ſubiectum dextero humero innixum ſubiens ibat.* Hinc factum ut qui primi Chriſtianæ religionis defenſionem ſtylo executi ſunt, in trophæis crucem a Romanis adoratam dixerint. Tertullianus cap. 16. Apologetici: *Sed & victorias*, inquit, *adoratis, cum in tropæis cruces inteſtina ſint trophæorum.* Et Minutius ſcribit: *Trophæa veſtra victricia non tantum ſimplicis crucis faciem, verum & adfixi hominis imitantur.* Etenim lignum in modum crucis formatum armis occiſi ducis veſtiebant, ut hominis ſpeciem adhiberet. Hoc oſtendunt innumera numiſmata, in quibus trophæa ſcalpta viſuntur. At poſtea ſpolia gentium devictarum ætatis poſtibus ducta, vel in marmoreis arcubus inſculpta ſunt, quo perennior eorumdem memoria ad poſteros propagaretur. Ovidius lib. 5. Faſt. de Templo Martis Bis-ultoris ab Auguſto ædificato, ait:

Perſpicit in foribus diverſæ tela figuræ,
Armaque terrarum milite victa ſuo.

Eadem ſpolia hoſtium in arcubus etiam ſcalpta ſunt. Ita Ro-

Romæ in radicibus Palatini montis viſitur arcus Titi Veſpaſiani, & in eodem inſculptum candelabrum, atque alia quæ cum variis templi Hieroſolymitani inſtrumentis Romam detulit. In arcu Septimii Severi cernuntur pugnæ ab eodem cum barbaris habitæ, ac captivorum agmina. Claudianus in panegyr. 3. de Stilichone canit:

—— ſeptem circumſpice montes,
Qui ſolis radios auri fulgore laceſſunt,
Indutoſque arcus ſpoliis, æquataque templa
Nubibus, & quidquid tanti ſtruxere triumphi;

Cum Caius Arabiæ tumultus ſedaverit, ac Armeniam partim vi, partim terrore, ad obſequium reduxerit, Ariobarzane eidem rege impoſito, ac uti in ejuſdem cenotaphio legitur: *Bene geſta re publica, divicteis aut in fidem receptis bellicoſiſſimis ac maxſimis gentibus*; hinc decretum eſt a Piſanis colonis, ut trophæa ex tot barbaris prœlio victis, aut bello tantum oſtentato, quod pulcherrimum victoriæ genus eſt, citra cruorem in fidem popoli Romani receptis, in ejuſdem triumphali arcu inſculperentur.

Præterea non ſolus arcus Caio decretus eſt, verum etiam *ſuper eum STATVA PEDESTRIS ipſius TRIVMPHALI ORNATV*. Frequentes Romæ ſtatuas a Senatu decretas teſtatur Cicero in Philippica 9. *Maiores quidem, noſtri*, inquit, *ſtatuas multis decreverunt, ſepulcra paucis*. De pedeſtribus vero ſtatuis ſcribit Plinius lib. 34. capit. 6: *Pedeſtres ſine dubio Romæ fuere in auctoritate longo tempore*. Cum Cicero in oratione proxime laudata contenderet ſtatuam dicandam Servio Sulpicio, qui legatus ad Antonium Mutinam obſidentem profectus, obierat, ait: *Pedeſtrem ex ære ſtatuam tamquam ex eius auctoritate, & voluntate decerno; quæ quidem magnum civium dolorem & deſiderium honore monumenti minuet & leniet*. At ſtatuam pedeſtrem Caii triumphali ornatu poni iuſſerunt, ut triumphalibus ornamentis inſignita, debitum eiuſdem victoriis triumphum exprimeret. Inſignia triumphalia deſcribit apud Livium lib. 10. P. Decius Mus, cum contenderet ſacerdotia plebeiis etiam communicanda: *Cui hominum*, inquit, *Deorumque indignum videri poteſt eis viris, quos vos ſellis curulibus, toga prætexta, tunica palmata, & toga*

picta, *& corona triumphali laureaque honoraritis, quorum domos ſpoliis hoſtium affixis, inſignes inter alias feceritis, pontificalia atque auguralia inſignia addere?* Idem Livius libro 30. Scipio *Maſiniſſam*, inquit, *ſella curuli, ſcipione eburneo, toga picta, & palmata tunica donat; addit verbis honorem, neque magnificentius quicquam triumpho apud Romanos, neque triumphantibus ampliorem eo ornatu eſſe*. Veſtem autem triumphalem ex purpura & auro textam fuiſſe tradit Plinius lib. 9: c. 36. ſcribens: *Purpura in triumphali miſcetur auro*. Ea vero tunica *palmata*, uti Feſtus V. *Picta*, ſcribit, *a latitudine clavorum dicebatur, quæ nunc a genere picturæ appellatur*. Et antea dixerat: *Picta quæ nunc toga dicitur, antea vocabatur purpurea, eaque erat ſine pictura*. At poſtea auro Phrygio opere intexto, quoſdam in eadem figuras exprimente, togæ pictæ nomen eidem continuatum. Scio hæc poſtrema Manutio in epiſtola de toga non probari; putat enim togam pictam ſemper fuiſſe variis figuris diſtinctam, nec duæ imagines triumphales, quas in æde Vertumni & Conſi cum toga pure purpurea ſine ullis figuris pictas Verius Flaccus laudat, fidem eidem faciunt, quod rudiori illo ſæculo neſciebat pictor Phrygium opus in toga illa purpurea delineare. At pictor qui faciem virorum triumphalium penicillo exprimere potuit, idem profecto flavis lineis togam purpuream valuit variare, ut aureas figuras utcumque in eadem repræſentaret. Togam pictam ſcalptam habemus in nummo Cæſaris, cuius ectypum exhibent eruditi, inter quos Gutherius libro primo de Vet. iure pont. capite 28. & Eques Patinus ad caput 84. Svetonii de Vita Cæſaris. Eamdem togam pictam induunt Diocletianus ac Maximianus in raro, immo ſingulari aureo numiſmate Mediceo, maioris magnitudinis, quod peculiari diſertatione expoſui, ubi etiam de triumphalibus ornamentis diſſerui. Auctor eſt Velleius duos tribunos plebis legem tuliſſe, ut Pompeius *ludis Circenſibus corona aurea & omni cultu triumphantium uteretur*. Dio ſcibit l. 37. datum eidem, *ut veſtem triumphalem* in equeſtribus certaminibus indueret. Cicero vero libro primo ad Atticum epiſt. 15. Pompeium perſtringens, ait: *Pompeius togulam illam pictam ſilentio tuetur*

ſuam.

ſuam. Ex quibus recte infert Manutius togam pictam inter triumphales ornatus fuiſſe. His de rebus conſulendus eſt Octavius Ferrarius parte priori de Re veſtiaria lib. 2. cap. 8. ſiquidem vir eruditiſſimus eo in campo adeo diligenter meſſuit, ut tenue ſpicilegium poſteris reliquum fecerit.

Statuam pedeſtrem Caii Cæſaris triumphali ornatu in medio faſtigii arcus locandam iuſſere, addentes: *Circaque eam DVAE EQVESTRES INAVRATAE GAI ET LVCI CAESARVM STATVAE ponantur*. Rariores fuiſſe Romæ ſtatuas equeſtres inauratas tradit Cicero in nona Philippica, ubi de ſtatua Suplicio ponenda verba faciens, ait: *Gratior illi, ſi quis eſt ſenſus in morte, ænea ſtatua futura, & ea pedeſtris magis, quam inaurata equeſtris, qualis eſt L. Syllæ prima ſtatua; & magnifice enim Ser. Sulpicius maiorem continentiam diligebat, huius ſæculi inſolentiam vituperabat*. Ita inſolentia eius ſæculi inauratas ſtatuas invexerat. Auctor eſt Velleius libro 2. iuvenem Cæſarem contra Marcum Antonium a Senatu cum exercitu miſſum, honoratum equeſtri ſtatua in roſtris; *qui honor*, inquit, *non alii per trecentos annos, quam L. Syllæ, & Cn. Pompeio, & C. Cæſari contigerat*. Livius libro 8. ſcribit: L. Furium Camillum ac C. Mænium conſules ob Latium ſubactum triumphaſſe: *Additus*, inquit, *triumpho honos, ut ſtatuæ equeſtres eis, rara illa ætate res, in foro ponerentur*. Id contigit A. V. 417. nempe ante ann. 294. quam Octaviano Cæſari ſtatua decerneretur. Idem libro 9. P. Cornelio Arvina & Q. Marcio Tremulo Coſſ. A. V. 448. ait: *Marcius de Hernicis triumphans, in Urbem rediit; ſtatuaque equeſtris in foro decreta eſt*. Hinc patet Velleium rotundo numero uſum, cum a ſtatua Martio decreta, ad alteram iuveni Octaviano a Senatu poſitam, anni tantum 263. interceſſerint. Adeo rari exempli fuerat Imperatores multis licet victoriis illuſtres, auratis ſtatuis honores. Et quidem Auguſtus id temporis annos tantum undeviginti natus erat. Cicero lib. epiſt. ad M. Brutum 19. cum ob id ab hoc ipſo reprehenderetur, Philippum Auguſti vitricum eius decreti auctorem facit, ſcribens: *Statuam Philippus decrevit, celeritatem petitionis primo Servius,*

poſt

poſt maiorem etiam Servilius; *nihil tum nimium videbatur*. Verum Kal. Ianuariis A. V. 711. a palilibus, Cicero quintam Philippicam recitans, de honorandis iis qui contra Antonium exercitus in fide Reipublicæ ſive Senatus tenebant, verba faciens, ſtatuam inauratam equeſtrem Lepido ponendam dixit, decretum hiſce præformans: *Eique*, M. Lepido, *ſtatuam equeſtrem inauratam in roſtris, aut quo alio loco in foro vellet, ex huius ordinis ſententia ſtatuit placere*. Tunc autem nondum ſtatuam Cæſari Octaviano decretam fuiſſe ex verbis Ciceronis colligimus: *Nec vero*, inquit, *cuiquam poſſumus commemorare hunc honorem a Senatu tributum iudicio Senatus ſoluto & libero*. Nam Sylla, Pompeius, ac Cæſar nimia potentia libertati Senatus obnoxii fuerant. Itaque Octavianus ante Kal. Ianuerias A. V. 711. equeſtri ſtatua non fuit ornatus. Hinc errat Velleius lib. 2. ſcribens de iuvene Cæſare: *Eum Senatus honoratum equeſtri ſtatua* &c. *proprætorem unacum conſulibus deſignatis Hirtio & Panſa, bellum cum Antonio gerere juſſit*. Nam Kal. Ianuariis Hirtius & Panſa reapſe conſulatum iniere, neque erant conſules tantum deſignati, quomodo anno ſuperiori proximo 710. appellabantur, quo tempore Cæſar ſtatuæ honorem nondum acceperat. Certe Cicero in Philippica V. quam ipſis Kalendis Ianuariis, Hirtio & Panſa Coſſ. recitavit, hæc ait: *Demus igitur imperium Cæſari, ſine quo res militaris adminiſtrari, teneri exercitus, bellum geri non poteſt. Sit pro prætore eo iure quo qui optimo* &c. Itaque nondum erat proprætor, cum jam Hirtius, ac Panſa iniſſent conſulatum. Dio lib. 45. & 46. recitat orationes Ciceronis ac Caleni ineunte Ianuario ejus anni Urbis 711. in Senatu habitas, additque: *Poſtridie eorum qui Cæſaris cauſam agebant, factio obtinuit. Itaque decretum eſt, ut Cæſari ſtatua poneretur, ut inter quæſtorios eſſet Senator* &c. Quare nec ea die fuit proprætor renuntiatus, ſed quæſtoriis tantum additus. Haſce ſtatuas equeſtres, quas Cicero laudatus ac Catullus epigr. 82. ad Iuventium vocant *inauratas*, uti & Piſana inſcriptio, in vetuſtis elogiis diverſimode expreſſas legimus. Nam *ſtatuam equeſtrem* AVRATAM habemus pagina 306. 3. AVRO INLVSTREM *ſtatuam* pagina 370. 3. AVRO SVPERFVSAM

pagi-

Digitized by Google

pag. 353. 4. STATVAM SVBAVRO pag. 401. 1. & 465. 8. Notat Plinius lib. 34. cap. 6. feminam hoc honore antiquitus Romæ inſignitam: *Cloeliæ*, inquit, *ſtatua eſt equeſtris, ſeu parum eſſet toga eam cingi*, Auctor eſt Livius ſtatuas inauratas ſero in Italia dicatas fuiſſe. Nam lib. 40. ad annum Urbis 573. de Man. Acilio Glabrione ſcribit: *Statuamque auratam quæ prima omnium in Italia ſtatua aurata eſt, patri Glabrioni poſuit*. Hic ille Glabrio fuit, qui ad Thermopylas cum Antiocho rege pugna inita, inſignem de eodem victoriam retulit, uti fuſius narrat Appianus in Syriacis pag. 98. quod ibidem etiam Livius notavit. Ingentem poſtea inauratarum ſtatuarum equeſtrium numerum Romæ dicatum fuiſſe, patet ex Cicerone libro 6. ad Atticum epiſt. 1. ſcribente: *Cum in turma inauratarum equeſtrium, quas hic Metellus in Capitolio poſuit, animadvertiſſem* &c. Unus Q. Metellus Scipio tot dedicavit. Statuæ nullæ Romæ loco publico dicari poterant ſine Imperatorum permiſſu. Hinc Plinius libro 1. epiſt. 17. ſcribit: *Titinius Capito ab Imperatore noſtro impetravit, ut ſibi liceret ſtatuam L. Silani in foro ponere*. In coloniis vero & municipiis a decurionibus facultas ponendæ ſtatuæ concedebatur, ut ex Gruterianis inſcriptionibus patet. Vide pag. 479. 7. 355. 1. 436. 1. & alibi. Locus vero deſignabatur vel a decurionibus, ut patet ex inſcriptionibus, ubi hæ literæ leguntur: L. D. D. D. *Locus datus decreto decurionum*, pagina 404. 1. & paſſim; vel ab ipſis Duumviris, ut conſtat ex pag. 355. 1.

Auguſtus colonias in Italia ea inter ceteras lege deduxerat, ut graviora quæque a decurionibus decreta ſibi, libello tranſmiſſo, ſignificarentur, teſte Svetonio in Vita eiuſdem capitolo 46. quamvis de magiſtratibus colonicis ea tantum Svetonius ſcribit. Sed de ceteris quoque quæ graviores expenſas exigebant, Auguſti placitum rogandum utraque Piſana inſcriptio manifeſtat. Nam in cenotaphio Lucii Cæſaris legitur: *Utique primo quoque tempore* LEGATI *ex noſtro ordine Imp. Cæſarem Auguſtum patrem patriæ* &c. ADEANT, PETANTQVE AB EO, *uti Colonis Iulienſibus, Coloniæ opſequenti Iuliæ Piſanæ, ex hoc decreto ea omnia* FACERE, EXSEQVIQVE PERMITTAT.

Quod

Quod vulgo *quam primum* dicitur, *primo quoque tempore* iu decreto dixere. Ita Cicero in fine Pilippicæ 3. *Primo quoque tempore de his rebus ad hunc ordinem referant*. Livius libro 42. *Ut brunduſium primo quoque tempore mitti poſſent*. In cenotaphio Caiano T. Statulenus Iuncus Piſanæ coloniæ princeps civis ac pontifex minor, idemque Flamen Auguſtalis iuſſus dicitur ad Auguſtum legatione ſuſcepta, eidem libello tradito, ſignificare decretum de augendis honoribus Caii Cæſaris acerbo fato ſublati, a Piſana colonia conditum; quod Auguſtum adprobaſſe ibidem legimus. Etenim Imperatores honores defunctorum imperantis licet familiæ memoriæ decretos, non ſemel imminuerunt. Tacitus libro 5. Annalium cum Senatus nimios demortuæ Liviæ Tiberii matri honores ſtatuiſſet, Tiberius, inquit, *honores memoriæ ejus ab Senatu large decretos, quaſi per modeſtiam imminuit, paucis admodum receptis*. Lucio Cæſari puras tantum inferias Piſana colonia decrevit, quod ille Romæ educatus, cum primo Urbe profectus, Maſſiliæ *inglorius*, ut lib. 4 capite ultimo ſcribit Florus, repentino morbo deceſſit. At Caio quod ſummo cum imperio bello in Oriente feliciter adminiſtrato, acerba morte ereptus fuerat, ſtatuas triumphales atque arcum devictarum gentium ſpoliis ornatum, erexerunt. Ovidius libro ſecundo de Arte, triumphum vano omine eidem Caio Cæſari, cum expeditionem ad bellum Parthicum adornaret, hiſce verſibus augurabatur:

Ergo erit illa dies, qua tu pulcherrime rerum,
Quatuor in niveis aureus ibis equis.
Ibunt ante duces onerati colla catenis,
Ne poſſint tuti, qua prius, eſſe fuga.
Spectabunt iuvenes læti miſtæque puellæ,
Diffundetque animos omnibus illa dies.

Illa tamen dies numquam advenit; nam eumdem, ut verbis cenotaphii utar, crudelia fata debito triumpho ſurripuere. At Piſani quo ſuum erga imperantem familiam obſequium publico monumento teſtatum facerent, triumphalem Caio arcum, pedeſtrem ac equeſtrem inauratam ſtatuam celeberrimo coloniæ loco erexerunt, ut eiuſdem memoriam ad ſeros quoſque poſteros tranſmitterent. Verum

vel

Digitized by Google

vel longa ætas, vel hoſtilis potius rabies hæc quoque Cæſaris monumenta delevit, nec ulla eorumdem veſtigia Piſis ſuperſunt.

CAPUT IX.

Sex. Ælius Catus ac C. Sentius Saturninus in cenotaphio Caiano nominati, illuſtrantur. Aelii ante Allii & Ailii nuncupati. Qui Cati *agnomen eam in familiam primus intulerit? Sex. Ælius Catus conſul Straboni laudatus. Caſaubonus eumdem in Licinium Craſſum perperam mutat. Sentia gens plebeia Romam ex Atinate præfectura tranſmigrarat. Proavus ac pater C. Sentii Saturnini conſulis commendantur. Hic ſemel conſul fuit. Baronius ac Pamelius Saturninum filium cum Sentio patre confundunt. Conſul uterque in Piſano lapide nominati legem* Æliam Sentiam *promulgarunt. Alciati ea de re error corrigitur. Lex* Ælia Sentia *in Topicis Ciceronis falſo nominatur, ac germana lectio reſtituitur. Conſules laudati, fuerant Triumviri Monetales. Utriuſque numiſmata producuntur.*

CUM victoris gentium populi faſti ab antiquis ſcriptoribus digeſti, partim eorum voluminibus amiſſis, partim amanuenſium inſcitia, vel certe incuria, laceri, corrupti, ac innumeris mendis deturpati, ad avorum ætatem perveniſſent, mirum dictu quantus eiſdem ex literatis lapidibus e terra erutis, nitor acceſſerit. Onuphrius Panvinius Veronenſis noſter eo in ſtadio ceteris lampadem prætulit, omniumque ſtudia vicit, editis eruditiſſimis commentariis, in quibus romanos conſules ex vetuſtis inſcriptionibus ſuos quoſque ordine digeſtos, exhibuit. Verum cum nova ſubinde ſaxa e vetuſtis ruderibus effodiantur, novus in dies eiſdem faſtis ſplendor additur, ac errores qui in eoſdem irrepſerant, feliciter corriguntur. In Caiano cenotaphio collegium conſulum legitur, quod nulli hucuſque lapides prodidere; ejuſque beneficio inſignium ſcriptorum errores emendantur, qui utrumque conſulem per-

perperam deſcriptos exhibuerunt. Hæc prope finem Caianæ inſcriptionis leguntur: *Conſcriptis quæ ad IIII. Nonas Apriles, quæ* AELIO CATO, C. SENTIO SATVRNINO COS. *fuerunt, facta, acta, conſtituta ſunt*, &c. In indice conſulari præfixo lib. 55. Annalium Dionis legimus: *Sex. Æmilius Q. F. Catus, C. Sentius C. F. Saturninus*. Ubi perperam prioris conſulis familia *Ælia* in *Æmiliam* mutatur. Recte Velleius libro 2. ſcribit Tiberium adoptatum ab Auguſto *Ælio Cato, Sentio Coſ.* In Caſſiodori Chronico adduntur prænomina: *Sextus Ælius, & C. Sentius*. De utroque conſule pauca ſubiiciam, ac quædam de lege Ælia Sentia notabo.

Æliorum familiæ initio adeo anguſta res domi fuit, ut teſte Valerio Maximo l. 4. cap. 4. ſexdecim eodem tempore Ælii fuerint, quibus una domuncula erat eodem loco, ubi, ut ille ait, nunc ſunt Mariana monumenta; & unus in agro Veiente fundus minus multo cultores deſiderans, quam dominos habebat. Hæc tamen plebeia gens in numeroſas poſtea familias excrevit, Tuberonum, Pætorum, Lamiarum. Q. Ælius Pætus pontifex ac prætor in acie Cannenſi cecidit, duobus filiis relictis, quorum prior P. Ælius Pætus conſulatum geſſit eo anno, quo bellum ſecundum Punicum finitum eſt. Alter filius Sex. Ælius Pætus cui, ut a fratre diſtingueretur, ac ſcientiæ & prudentiæ eiuſdem gratia, *Cati* cognomentum inditum. Cicero libro 1. de Oratore hunc Sextum Ælium Catum laudat, quem propter iuris civilis peritiam ſic ab Ennio commendatum dicit:

Egregie cordatus homo Catus Ælius Sextus.

De eodem in Bruto ſcribit: *Numeroque eodem fuit Sex Ælius iuris quidem civilis peritiſſimus, ſed etiam ad dicendum paratus*. Utriuſque nomen extat in faſtis conſularibus Capitolinis Gruteri pag. 293.

P. ALLIVS. Q. F. P. N. PAITVS. L. F. XXXXVI.
SEX. ALLIVS. Q. F. P. N. PAITVS. CATVS

P. Ælius Pætus luſtrum XXXXVI. fecit collega P. Cornelio

lio Scipione Africano anno V. 555. Sextus vero frater anno inſequenti conſulatum obtinuit; quod ex laudatis faſtis ac Livio lib. 32. colligitur. Luſtrum vero XXXXVII. in eiſdem faſtis collega C. Cornelio Cethego dicitur feciſſe

SEX. AILIVS Q. f. P. n. PAITVS. CATVS

Hinc infertur hanc gentem prius Ailiam nuncupatam fuiſſe, omniumque primum Sextum quo de loquimur, Ailium appellatum, uti & Aemilii Græca diphthongo Aimilii in eiſdem faſtis ſcribuntur; eos vero poſtea Aelios ac Aemilios dixere; & Livius in fine lib. 31. & lib. 32. Sex Aelium Catum vocat. Pomponius in lib. de Origine iuris laudat volumen Sex Aelii Cati *Tripertita*, dictum, *qui liber*, inquit, *veluti cunabula iuris continet*, eratque interpretatio XII. tabularum. Ex hoc celeberrimo apud Romanos viro originem duxit Sex. Aelius Catus, qui conſulatum geſſit A. V. 757. quo Caius Cæſar obiit, idemque in Piſana tabula ſignatus legitur. Eius meminit Strabo lib. 7. pagina 212. ſcribens: *Equidem noſtra ætate Aelius Catus extrans Iſtrum ſitis partibus a Getis, quæ gens eodem cum Thraacibus ſermone utitur, in Thraciam quinquaginta millia hominum traduxit, qui nunc ibi habitant, & Myſi appellantur*. Ex his patet eumdem fuiſſe legatum proprætorem Mœſiæ. Straboni ſcribitur Αἴλιος Κάτος: veteres interpretes perperam Latine reddidere: *Ælius Cato*; ſiquidem Græcis Κάτων dicitur qui a Romanis *Cato* nuncupatur. Verum Caſaubono ad locum laudatum Strabonis hæſit calamus: *Quiſnam eſt*, inquit, *iſte Aelius Catus*? Hinc errorem in codicem irrepſiſſe iudicans, ſubſtituit M. Licinium Craſſum, qui de Getis A. V. 725. triumphavit, conteſtatus Aelium Catum eſſe ſibi *incognitum*. Verum illum Caſaubonus noviſſet, ſi faſtos conſulares adiiſſet, in quibus ad annum Urbis 757. eiuſdem conſulatus ſignatur. Rurſus extant nummi Auguſti inſcripti: SEX. AELIVS CATVS. IIIVIR A. A. A. F. F. S. C. & in poſtica: AVGVSTVS. TRIBVNIC. POTEST. Itaque fuit triumvir monetalis poſt annum Urbis 731 quo Auguſtus tribunitiam poteſtatem accepit. Ho-

Digitized by Google

rum numiſmatum ectypum in fine capitis exhibebo.

Alter conſul collegæ Sex. Aelii Cati nominatur in tabula Piſana C. Sentius Saturninus. Gens Sentia plebeia fuit ex præfectura Atinate Romam profecta; quod eruditis prænotatum eſt ex Cicerone in Planciana, in qua de Atinatibus loquens, ait: *Cum ornatiſſimi atque optimi viri Cn. Saturnini patrem Ædilem, cum prætorem viderunt, quod primus ille non modo in eam familiam, ſed etiam in præfecturam illam ſellam curulem attuliſſet, mirandum in modum lætati*. Is C. Sentius Saturninus vocabatur, quem Cicero in Verrina quinta laudans, inquit: *Modo C. Sentium vidimus, hominem vetere ac ſingulari innocentia præditum, propter caritatem frumenti, quæ fuerat in Macedonia, permagnam ex cibariis pecuniam deportare*. Macedoniæ præerat anno V. 672. duodecim ante annos quam Cicero orationem illam recitaret. Eius meminit Plutarcus in Sylla, & Oroſius libro 5. capite 18. ſcribit Sothimum regem cum magnis Thracum copiis in Macedoniam irrupiſſe; *tandem*, inquit, *a C. Sentio prætore ſuperatus, redire in regnum ſuum coactus eſt*. Hic duos filios habuit C. ac Cn. Sentios; Cneum Sentium laudatus Cicero nominat in Planciana; Caium ex faſtis Capitolinis habemus, in quibus inter pontifices, qui ludis Sæcularibus ab Auguſto A. V. 737. celebratis præſederunt, Gruteri pagina 295. nominatur *C. Sentius C. F. C. N. Saturninus*. Hic C. Sentius nepos fuit C. Sentii, qui Macedoniæ A. V. 672. præfuit; nam ex Velleio lib. 2. A. V. 757. Sentius Saturninus partem legionum in Germania regebat, & ex Dione lib. 55. ornamenta triumphalia ob rem bello Germanico feliciter geſtam, accepit. Hinc non filius, ſed nepos eius C. Sentii dicendus eſt, qui ante annos 87. Macedoniam adminiſtravit. Plurima de hoc Saturnino ex vetuſtis ſcriptoribus collecta exhibui differt. 2. cap. 14. ubi catalogum præſidum Syriæ, quam idem A. V. 749. regebat, contexui. Interim corrigendus index conſularis, qui lib. 54. Dionis præmittitur, ubi legitur ad A. V. 735. *C. Sentius P. F. Saturninus*; Caii enim filius dicendus eſt ex laudatis faſtis Capitolinis, in quibus ita ſignatur.

C.

C. SENTIO. C. F. C. N. SATVRNINO

Diſſentiunt ſcriptores, num hic C. Sentius Saturninus, Auguſto imperante, ſemel atque iterum geſſerit conſulatum. Nam anno Urbis 735. & 757. in faſtis, habetur conſul C. Sentius Saturninus. Pamelius in notis ad cap. 19. libri 4. Tertulliani contra Marcionem, ſcribit Sentium Saturninum bis conſulem fuiſſe: ſemel anno Urbis 735. cum Q. Lucretio Veſpillone, & iterum anno Urbis 757. cum Sex. Ælio Cato. Eadem in opinione ſunt viri eruditione inſignes Henſchenius ac Papebrochius in Diatriba præliminari ad menſem Aprilem num. 9. & 11. ubi ad annum. V. 757. hocce collegium conſulum ponunt: *Sex. Ælius Catus, C. Sentius Saturninus II.* At Baronius in Apparatu num. 89. ſcribit Quinctilium Varum ampliſſima conſulatus dignitate *ſecundo auctum: primum cum collega Veſpillo, ſecundo cum Ælio Cato*. Ubi Quinctilii Vari nomen calamo decidit, cum Sentium Saturninum ſcribere vellet, ut ex antecedentibus patet. Ceterum Panvinius, Sigonius, Pighius, accuratiſſimi faſtorum reſtauratores, nullam iterati conſulatus C. Sentii Saturnini mentionem fecere. Id vero recte eoſdem feciſſe patet ex noſtra tabula, in qua nulla plane nota numerali iteratus Saturnini conſulatus indicatur; quod tamen libera Republica, ac imperante Auguſto ſemper in more fuit, uti ex lapideis faſtorum fragmentis intelligitur. Vellelus l. 2. cum narraſſet Tiberium anno Urbis 757. ab Auguſto adoptatum, ad Germanicum ſtatim bellum profectum, ſcribit eumdem *in iis quæ minoris erant diſcriminis, Sentium Saturninum, qui tum legatus patris ejus in Germania fuerat, præfeciſſe*. Itaque C. Sentius Saturninus, qui anno Urbis 735. cum Q. Lucretio Veſpillone conſulatum geſſerat, eo anno erat legatus proprætor Germaniæ. Addit Velleius: *De cujus viri claro celebrique conſulatu prædiximus*. Si hic iterum conſul fuiſſet, dixiſſet: *de cujus priori conſulatu* &c. Hinc C. Sentius Saturninus qui in Piſano marmore conſul nominatur, erat filius C. Sentii Saturnini, qui eo anno V. C. 757. exercitibus in Germania præ-

præerat, cum filius Romæ conſulatum gereret. Dio in indice conſulum initio lib. 55. ſcribit: *C. Sentius C. F. Saturninus*, qui pronepos fuit C. Sentii Saturnini, quem A. V. 672. Macedoniæ rectorem diximus, a quo primum ſella curulis in Sentiam familiam illata fuit, teſte Tulllio laudato in Planciana. Urſinus in lib. de Familiis Romanorum ſcribit: *Sentia gens incertum patricia, an plebeia fuerit*. Sed ex Cicerone conſtat plebeiam fuiſſe, ac ex præfectura Atinate Romam migraſſe, & C. Sentium eodem Cicerone vivente, omnium primum eius familiæ magiſtratum Romæ obtinuiſſe. Vir eruditus miratur ea de re Urſinum dubitaſſe, cum Svetonius diſerte capite 12. in Iulio dicat Senatum C. Rabirii opera *L. Saturnini ſeditioſum tribunatum coercuiſſe*. Profert nummum cum epigraphe L. SENTI. C. F. quo L. Saturnium Svetonio memoratum deſignari arbitratur. Ex tribunatu autem plebis patet Sentiam familiam inter plebeias reponendam eſſe. Hic tamen ſcriptor minus recte illud numiſma retulit ad L. Saturnium, cuius eo loci Svetonius meminit. Nam hic erat e gente Appuleia uti optime Eques Patinus in additis notis ad Urſinum obſervat. Auctor de Viris illuſtr. ait: *Lucius Appuleius Saturninus, tribunus plebis ſeditioſus* &c. & in fine: *Caput eius Rabirius quidam Senator per convivia in ludibrium circumtulit*. Aſconius in Piſonianam *L. Appuleium Saturninam Tribunum plebis* nominat. Cicero in oratione pro Balbo ait lege Appuleia Saturninum C. Mario permiſiſſe, ut in ſingulis coloniis ternos cives Romanos facere poſſet. Hinc Floro lib. 3. cap. 16. *ſeditio Appuleiana* deſcribitur. Idem habet Appianus lib. 1. Bel. civ. pagina 367. In Liviana epitome in prænomine erratum eſt; ibi enim dicitur *Cn: Appuleius Saturninus*, qui *Lucius* nuncupandus fuerat, uti patet ex laudatis ſcriptoribus, ac Cicerone in oratione pro C. Rabirio; & in Bruto ait: *Seditioſum omnium poſt Gracchos L. Appuleius Saturninus eloquentiſſimus viſus eſt* &c. Num vero L. Sentius Saturninus, cuius nummum V. C. exhibet, C. Sentii Saturnini, quo de loquimur, frater fuerit, quod C. F. dicitur, incertum ponatur. Gens Sentia ab Auguſto inter patricias forte relata
vide-

Digitized by Google

videri poſſit, cum de eodem in Ancyrano marmore legamus: PATRICIORVM NVMERVM AVXI CONSVL QVINTVM, nempe A. V. 725. ad quemetiam annum recte hoc ipſum Dio refert in fine lib. 52. ſcribens: *Patriciorum etiam familias, Senatu id permittente, quia pleraque perierant, ſuffecit*; qua de re proxime quædam notabo.

Celebris eſt apud iuris conſultos lex *Ælia Sentia*, cuius meminit Iuſtinianus libro 1. Inſtit. 5. *de libertinis*, & ſæpius variis in legibus appellatur a vetuſtis iuris profeſſoribus. Alciatus in com. ad *leg.* 70. *de verb. ſignificat.* ait: *Ælius Sentius legem tulit, quæ ab eius nomine Ælia Sentia appellata eſt*. Et interpres ad laudatum titulum Iuſtiniani ſcribit: *Hanc legem ſtatuit conſul Romanorum, qui Ælius Sentius dicebatur*. Sed hi infeliciter hallucinati ſunt; ſiquidem Ælii ac Sentii diſtinctæ erant Romanorum familiæ, quas illi in unam conflant, ut unus idemque vir Ælius Sentius eius legis auctor habeatur. Auguſtus cum leges promulgavit, eaſdem nomine conſulum qui id temporis magiſtratum gerebant, publicari iuſſit; unde ab eiſdem etiam nomen ſortitæ ſunt. Tacitus lib. 3. Annal. ſcribit: *Relatum deinde de moderanda Papia Poppæa, quam ſenior Auguſtus poſt Iulias rogationes incitandis cælibum pœnis, & augendo ærario ſanxerat*. Illam vero nomen ſortitam a conſulibus ſuffectis A. V. 762. teſtatur Dio lib. 56. *Inde*, inquit, *lex quoque Papia Poppæa a M. Papio Mutilio & Q. Poppæo Secundo lata eſt, qui parte eius anni conſules uterque neque uxorem neque liberos habebat; quo ipſo deprehendi potuit, quam ea lex neceſſaria fuiſſet*. In fragmentis Capitolinis Gruteri pag. 295. poſt conſules ordinarios A. V. 762. C. Poppæum Sabinum ac Q. Sulpicum Camerinum, ſubiiciuntur

EX. K. IVL. M. PAPIVS. M. F. M. N. MVTILVS
Q. POPPAEVS. Q. F. M. N. SECVNDVS

Ita lex Iunia Norbana, quam Tiberius tulit, nomen accepit a M. Iunio Silano & L. Norbano Flacco, qui A.

V.

Digitized by Google

V. 772. conſulatu perfuncti ſunt. Ex his patet legem Æliam latam fuiſſe iuſſu Auguſti ab Sex. Ælio Cato ac C. Sentio Saturnino Conſulibus, qui in Piſano cenotaphio nominantur. Quo anno mortuo Caio Cæſare, Tiberius ab Auguſto adoptatus, ſtatimque ad bellum Germanicum, uti dixi, miſſus fuit. Dio adoptione eadem lib. 55. recitata, poſt paucos verſus ſubdit: *Quia multi multos manumittebant, ætatemquam & manumittens & manumittendus habere deberent, iuraque quibus erga libertos cum alii tum ipſi patroni uterentur, conſtituit.* Hæc ſancita ſunt lege Ælia Sentia, quod eius anni conſules Sex. Ælius, ac C. Sentius ſua nomina eidem legi præſcripſerunt. Iuſtinianus lib. 1. Inſtit. 61. *de manumiſſione*, ait: *Eadem lege Ælia Sentia domino minori viginti annis non aliter manumittere permittitur.* Præterea libro D. 40. titulus IX. præponitur: *Qui & a quibus manumiſſi liberi non fiant, & ad legem Æliam Sentiam.* Ubi L. 5. 8. 27. 32. iura patronorum erga libertos ex lege Ælia Sentia, quam nominant, ab antiquis iuris conſultis exponuntur; uti etiam D. *de iure patronatus* L. 6. & 15. & D. *de hæred. inſtituendis* L. 57. & 60. In lib. Topicorum Ciceronis ad Trebatium hæc leguntur: *Cum lex Ælia Sentia aſſiduum eſſe iubeat, locupletem iubet locupleti.* Cicero lib. 7. Fam. epiſt. 19. hæc ad C. Trebatium ſcribit: *Itaque ut primum Velia navigare cœpi, inſtitui Topica Ariſtotelica conſcribere, ab ipſa Urbe commonitus amantiſſima tui. Eum librum tibi miſi Rhegio ſcriptum, quam planiſſime res illa ſcribi potuit.* Subſignatur epiſtola: *V. Kal. Sextiles Rhegio.* Etenim cum A. V. 710. poſt occiſum Cæſarem Idibus Martiis, videret omnia Romæ turbata eſſe, decreverat ex Italia diſcedere, neque reverti niſi ſub anni exitum. Vulgo exiſtimabatur in Græciam *ad Olympia* inviſenda profectus, ex lib. 16. ad Atticum epiſt. 6. Eo vero anno Olympias 184. Kal. Sextilibus contigit. Ibidem autem epiſt. 5. ſcribit ſe, *cum unum diem Veliæ ſubſtitiſſet*, veniſſe Vibonem *IX. Kal.* ubi *obduxit poſterum diem*, inde Rhegium tranſmiſit. Igitur librum Topicorum Cicero ſcripſit an. V. 710. intra diem 24. & 27. Quinctilis ſeu Iulii, & quidem *in ipſa navigatione*

Rhe-

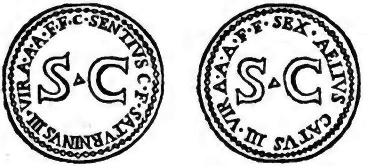
Digitized by Google

Rhegium, ut idem in ejuſdem operis præfatione teſtatur. Qui igitur fieri poteſt, ut eo in lib. nominaverit *legem Æliam Sentiam*, quæ anno poſtea quadrageſimo ſeptimo ab Auguſto iuſſa eſt publicari? At certum eſt errorem antiquitus in Ciceronianum codicem irrepſiſſe, quod Boethius in commentariis Topicorum Tullii, legem *Æliam Sentiam* legit. Itaque cenſeo ſciolum quemdam ad marginem primum ſcripſiſſe *Sentia*, quod poſtea verbum ab Amanuenſibus in textum traductum fuit. Pomponius lib. 1. de Reg. iuris teſtatur Sex. Ælii volumen vulgo *ius Ælianum* nuncupatum. Hoc vero a Cicerone loco laudato intelligi patet. Nam ibidem ait: *Cum lex Ælia* (vocem Sentia omitto) *aſſiduo vindicem aſſiduum eſſe iubet, locupletem iubet locupleti. Locuples enim aſſiduus, ut ait Ælius, appellatus ab ære dando.* Hinc Chariſius lib. 1. Inſtitut. gram. ſcribit: *Ditiores qui aſſes dabant, aſſidui dicti ſunt.* Gellius l. 16. cap. 10. ait in XII. tabulis hanc legem latam: *Aſſiduo vindex aſſiduus eſto.* Quod Sex. Ælius in Tripertita, quod volumen erat XII. tabularum interpretatio, uti ex Pomponio prænotavi, ex iiſdem tabulis eam legem exſcripſit; infert Cicero ex eadem lege vindicem locupletem conſtitui locupleti. Ex his apparet vocem *Sentia* in eum Ciceronis locum perperam intruſam fuiſſe. Tacitus lib. 11. Annalium ſcribit Claudium Imperatorem numerum patriciorum auxiſſe *paucis iam reliquis*, inquit, *familiarum quas Romulus maiorum, & L. Brutus minorum gentium appellaverant; exhauſtis etiam quas dictator Cæſar lege Caſſia, & Princeps Auguſtus lege Sænia ſublegere*. Vetranius in notis putat *lege Sentia* legendum. Recte tamen Lipſius notavit hanc legem de augendo numero patriciorum, latam fuiſſe a L. Sænio conſule ſuffecto A. V. 724. uti patet ex veteri fragmento apud Gruterum pag. 299. ubi anno belli Alexandrini nominatur conſul K. NOV. L. SAENIVS. Auguſtus vero anno inſequenti conſul V. legem executus, patriciorum numerum auxit, cum cenſor una cum Agrippa eſſet, ex Dione l. 53. ac lapide Ancyrano, uti proxime prænotavi. Itaque lex Ælia Sentia lata fuit a Sex Ælio Cato ac C. Sentio Saturnino Coſſ. qui in Piſano Cenotaphio

Digitized by Google

nominantur. Eorumdem numiſmata viſuntur apud antiquarios, ſcalpta cum eſſent Triumviri monetarii. Eadem olim publicaverat Goltzius in Auguſto pag. *61.* & *63.* quorum ectypo præſens diſſertatio claudetur. Cum vero in neutro nummo anni tribunitiæ poteſtatis Auguſti ſignentur, anni pariter qui dandæ monetæ præfecti ſunt, ignorantur. Interim certum eſt ea numiſmata ſcalpta poſt A. V. 731. quo tribunitia poteſtas Cæſari Auguſto primum delata fuit, uti ex Dione ac faſtis Capitolinis in ſuperiori diſſertatione, magno Panvinio præeunte, demonſtravimus.

DIS-

DISSERTATIO
QUARTA.
LATINITAS ET ORTHOGRAPHIA
UTRIUSQUE PISANÆ TABULÆ AUGUSTEA ÆTATE DIGNA DEMONSTRATUR, AC V. C. CENSURA REFELLITUR.

CAPUT I.

Viri doctiſſimi de arte grammatica ſcripſerunt. Puritas linguæ latinæ extra Urbem deficiens. Quid Livii Patavinitas. Aſinius Pollio laudatur. Lapides antiquitus inſtripti, variatæ latinitatis teſtes. Piſanæ tabulæ apud Pichenam & Ughellum mendoſiſſimæ.

ANtequam manum de tabulis noſtris tollo, operæ pretium duxi earumdem latinitatem puram putam evi Auguſtei oſtendere, ſive earumdem verba ſive orthographia conſideretur ſiquidem intelligo virum eruditione æque ac dignitate præſtantem pleroſque in iiſdem voces tamquam ab aurei ſæculi latinitate degenerantes, in reprehenſionem vocare. Equidem cum hactenus res in laudatis cenotaphiis contentas expoſuerim, meum quoque eſſe putavi, verba etiam ibidem inſculpta defendere. Nec mihi quiſpiam vitio vertat, quod ad grammaticorum ſcholas deſcendo. Nam Romanorum doctiſſimi ſtylum hoc in opere ſumma cum laude exercuerunt. Cæſar Romani imperii conditor de verborum analogia, Terentius Varro de lingua latina volumina exararunt. Plinius in præfatione ad Veſpaſianum editos abs ſe de Grammatica libellos recenſet, quos octo *Dubii ſermonis* titulo inſcriptos, Plinius nepos laudat lib. 3. epiſt. 5. teſtatus eoſdem poſt viginti libros de Bellis Germanicis, atque alia volumina ab avunculo elucubratos. Quintilianus l. 1. cap. 7.

Digitized by Google

ſcribit Meſſallam Corvinum virum conſularem ac triumphalem, eumdemque præclariſſimum Auguſteæ ætatis oratorem, libros non verbis ſolum, verum etiam de literis publicaſſe. Cicero cum in libro de Oratore ad Brutum pleraque hoc de argumento adnotaſſet, *hæc*, ait, *dixi brevius*, *quaſi hac de re una diſputarem*; *eſt enim hic locus late patens*, *de natura uſuque verborum*, *longius autem quam inſtituta oratio poſtulabat*. Caſſiodorus cum doctiſſima volumina emiſiſſet, morientibus tum in Italia literis, anno ætatis nonageſimo tertio, ut in præfatione teſtatur, volumen de Orthographia compilavit. Utinam is eſſem, qui de Latinorum verborum uſu ac proprietate iudicare poſſem! Verum hanc aliis difficiliorem Spartam relinquens, intra bina Piſana marmora breviſſimo ſpatio ſiſtam, ut eorumdem verba ab eruditi cenſoris obiectis defendam. Nam Octavius Boldonus epiſcopus Theanenſis in opere Epigraphicorum, diſputationem inſtituens de barbarie verborum, l. 2. advertit ætatem latinitatis aliam fuiſſe Romæ auream, aliam vero in coloniis deteriorem, quod extra Urbem non tam poro ſermone utebantur. Hoc ex Piſanis inſcriptionibus Auguſto imperante dicatis, oſtendit: *In quibus*, inquit, *aureo licet ſæculo natis*, *apparent nihilominus veſtigia nonnulla impuræ latinitatis*; ſtatimque indicem contexit verborum, quæ ibidem minus latine aut dicta aut ſcripta contendit. Ceterum non poſſum doctiſſimi alias præſulis cenſuram, quam in præclariſſima aurei ſæculi monumenta exercet, ad probare, cum omnia verba ac ſingulæ literæ in iiſdem tabulis puriſſimæ latinitatis mihi eſſe videantur. Latinus ſermo anguſtis olim terminis concluſus, una cum Romanæ gentis imperio per univerſum fere terrarum orbem longe lateque diffuſus eſt. At quemadmodum fontes quo longiori alveo variis hinc inde aquis adaucti, puriori minus unda de currunt; ita civium Romanorum coloniæ in diverſas provincias deductæ, patrii idiomatis puritatem peregrinis vocabulis corrumpebant. Immo nova ac plane barbara verba in Latium irrupiſſe auctor eſt Quintilianus lib. 1. cap. 5. *Rheda* enim ac *petorjtum* verba Gallica, *mappa* Punica vox, aliæque aliunde derivatæ, Latio donatæ ſunt. Unde enim aureo latinitatis ſæcu-

Digitized by Google

ſæculo argentea eiuſdem ætas ſucceſſit, niſi quod plurimæ voces Romæ antea non frequentatæ, in Urbem irrepſere? Hinc laudatus ſcriptor cap. 6. ait: *Tota ſæpe theatra, & omnem Circi turbam exclamaſſe barbare ſcimus*. Quare extra dubium videtur in Italiæ urbibus, in quibus Latinæ linguæ uſus invaluit, plures voces adhibitas, quæ raro in Urbe audiebantur. Cicero in dialogo, cui a Bruto nomen impoſuit, hunc ipſum aloquens, cum a Cæſare dictatore ciſalpinæ Galliæ proconſul deſtinatus fuiſſet, ait: *Id tu, Brute, jam intelliges, cum in Galliam veneris; audies tu quidem etiam verba quædam non trita Romæ, ſed hæc mutari dediſcique poſſunt*. Hinc Aſinius Pollio teſte Fabio lib. 1. cap. 5. & lib. 8. cap. 1. putabat ineſſe Livio *quandam Patavinitatem*. Scio Balthesſarem Bonifacium ſcribere: *Diſpeream, ſi Aſinius ipſe tam ridiculæ inventor calumniæ, quid eſſet ſciebat*; ubi varias etiam de Livii Patavinitate opiniones recenſet. Verum Fabius cap. 5. ait: *Taceo de Thuſcis & Sabinis & Præneſtinis quoque; nam ut eorum ſermone utentem Vettium Lucillius inſectatur, quemadmodum Pollio deprehendit in Livio* Patavinitatem; *licet omnia Italica pro Romanis habeam*. Nempe hic probatæ eloquentiæ ſcriptor quedam verba, ſeu potius verborum conſtructionem non tritam Romæ, ſed Patavinis familiarem, ſuis in libris adhibuit. Et ſane Aſinius Auguſteæ ætatis orator eloquentiſſimus, quive ipſimet Livio æqualis fuit, licet huic ſuperſtes vixerit, diutius cum imperio Venetorum regionem, Livio tum vivente, obtinuerat. Velleius lib. 2. ait: *Pollio Aſinius cum ſeptem legionibus diu retenta in poteſtate Antonii Venetia, magnis ſpecioſiſque rebus circa Altinum aliaſque eius regionis urbes editis* &c. Quo ſane tempore cum agri in tranſpadana regione veteranis militibus iuſſu Triumvirorum dividerentur, Virgilius eiuſdem Aſinii proconſulis patrocinio, ſuos agellos recuperavit, teſte Donato in vita Virgilii. Itaque Aſinius Patavinorum ſermonem optime obſervavit; unde quamdam in Livio Patavinitatem notare potuit. Quare non ſine iniuria tanti oratoris famoſus ille latinorum cenſor ſcripſit, unum Aſinum (ita ignominiæ cauſa Aſinium nominavit) Livium Patavinitatis incuſare potuiſſe.

Lapi-

Lapides quidem Romano imperio florenti inſcripti, latini ſermonis longe certiores teſtes cenſendi ſunt, quam vetuſtiſſima quæque volumina, in quæ tot ſubinde indoctæ librariorum manus graſſatæ ſunt. Si Virgilii poetarum maximi vetuſtos codices conſulas, tot variantes paſſim lectiones ab eruditis producuntur, ut vir doctiſſimus Pierius Valerianus iuſtæ molis volumen ex eiſdem concinnaverit. At neque eam diverſitatem everſo una cum imperio Romano eloquio, ferrea latinitatis ætas induxit; nam altero ſæculo, poſt Virgilii obitum, quædam verba non eadem in omnibus Maronis codicibus lecta non uno loco Gellius adnotavit. In primo Georg. v. 208. legitur: *Libra die ſomnique pares ubi fecerat horas*. Iulius Romanus apud Soſipatrum Chariſium legit: *Libra dii*, cum veteres nomina deſinentia in *es*, in genitivo per duo ii. plerumque extulerint, cuius exempla Voſſius colligit libro 2. de Analogia cap. 19. quam etiam terminationem retinet in alio Virgilii carmine Gellius libro 9. capitolo 14. Valerius Probus initio lib. Catholicorum ſcribit illum genitivum more vetuſto per e terminatum; hinc legit: *Libra die*. In pervetuſto codice Romano ſcribitur: *Libra diei* per diphthongum *ei*, ut ibidem notat Pierius. Gellius tamen *Libra die* legendum eſſe contendit. Accuſativos plurales nominum tertiæ declinationis, quorum genitivus pluralis in *ium* deſinit, non per *es*, ſed in *is* apud Virgilium ut plurimum terminatos cap. 3. oſtendam; quos tamen vetuſtiſſimi ſcriptores modo in *es*, modo in *eis* terminatos laudarunt, non Virgilianæ, ſed ſuæ ætatis conſuetudinem ſecuti. Hinc cum codices quamvis vetuſtiſſimi, ac fere vix ex auctorum manibus in publicum emiſſi, tot paſſim mutationibus obnoxii evaſerint, operæ pretium erit antiquarum inſcriptionum, quæ in marmoribus inſculptæ leguntur, teſtimoniis uti; eoſdem enim characteres, quibus primum inſculptæ fuerant, ad noſtram uſque ætatem retinuerunt. Hac plane regia via ad puritatem Latinæ orthographiæ inveſtigandam Aldus Manutius inceſſit, qui plures poſtea imitatores habuit. Quintilianus veterem ſcribendi modum ex vetuſtis Romanorum inſcriptionibus oſtendit lib. 1. cap. 4. & 7. Ex antiquiſſima Duilianæ columnæ inſcriptione poſita A. V. 494. diſci-

diſcimus eo ſæculo literam G. nondum apud Romanos fuiſſe, uti neque conſonantes geminatas, literam D. in fine quorumdam nominum poſitam, E pro I, O pro V. ſcriptam; ibi enim legimus LECIONES, MARID, CLASES, NAVEBOS, CAPTOM, Gruteri pag. 404. ut eius ſæculi character ex aureo tantum illo fragmento intelligatur. Rurſus ex aliis inſcriptionibus de re agraria, de iudiciis, aut finibus regundis, quæ in æneis tabulis adhuc ſuperſunt, apparet latium ſermonem ſucceſſu temporis nitidiorem ac iucundiorem evaſiſſe. Ævi autem Auguſtei epigrammata ac elogia puriſſimæ latinitatis characterem præ ſe ferunt, uti ex Ancyranis tabulis patet. At quemadmodum ex innumera gentium colluvie paſſim ſub imperio Cæſarum Romam commigrantium, barbaræ voces in Urbem irrepſerunt, ita eadem ſequioris ætatis inſcripta monumenta exhibent. Hinc pro exemplo adducendæ ſunt inſcriptiones marmorum ac numiſmatum aureo latinitatis ſæculo formatæ, quibus ſuppares addiici poſſunt argentæe etiam ætatis epigrammata, eaque publico nomine exarata. Nam privatæ inſcriptiones barbara non ſemel manu deſcriptæ, & æque ignava marmorarii dextera in lapide inſculptæ, in orthographiam plerumque peccant, uti ex multis veterum epitaphiis intelligimus. At, inquiunt, ſculptores rude hominum genus fuiſſe, qui, non ſecus ac imperiti librarii ſæpe ab exemplo deficiunt, latinas plerumque voces corruptiſſime in lapidibus inciderunt. Verum, uti recte prænotatum Voſſio lib. 2. de Arte grammat. cap. 44. lapidariis ævo Auguſteo vernacula erat lingua latina, cuius prorſus noſtri in Italia præſertim typographi ignari ſunt. Et quidem cum publica decreta a coloniis condebantur, quod ad Auguſtum tranſmittenda erant, teſte Svetonio cap. 46. a doctiſſimis civibus præformabantur, ne Auguſti, quem ſeverum verborum cenſorem norant, oculos offenderent. Auctor eſt Tiro, doctus ille Ciceronis libertus, apud Gellium lib. 10. cap. 1. Pompeium in publico quopiam monumento tertium ſibi delatum conſulatum deſcripturum, dubitaſſe num ſe conſulem *tertio*, an vero *tertium* inſcriberet, ac ea de re Ciceronem conſuluiſſe; qui reſpondit, ne diverſe opinantium cenſura ſubiret, TERT. ſculpendum eſſe, cuius vocis alte-

te-

Digitized by Google

teram ſyllabam non expreſſam, pro libito quiſque poterat pronuntiare. S. Auguſtinus in lib. de Grammatica ex Varrone tradit, *ſecundo conſulem* ad ordinem ſpectare, nempe quod alter collega primum deſignatus fuit; *ſecundum* vero, aut *tertium* denotare numerum iterati conſulatus. In Ancyranis tabulis Auguſtus *conſul quintum*, & Marius a Cicerone *conſul ſextum*, Agrippa in inſcriptione Panthei *conſul tertium* nuncupantur. In cenotaphio Caii iubetur T. Statulenus Iuncus decretum de annuis inferiis Caio in Piſana colonia mittendis, ad Auguſtum deferre. Hinc colligimus ſumma diligentia proprietati verborum eoſdem ſtuduiſſe, ac in eiſdem poſtea ſculpendis curaſſe, ut latinæ orthographiæ characteres ſervarentur.

Ceterum ut in libris exſcribendis non ſemel erratur, ita in vetuſtis inſcriptionibus in codices referendis, exſcriptorum tum negligentia tum etiam inſcitia peccari ſolet; unde quibuſdam viſum fuit minus inſcriptis lapidibus deferendum, quaſi errores qui in exemplis apparent, in iiſdem etiam ſaxis contineantur. Id facile ex inſcriptionibus pleriſque Aldi Manutii ac Gruteri monſtrare poſſem; verum haud fas ſit a Piſanis noſtris tabulis longius abire, cum præ ceteris inſcriptionibus id infortunium illæ ſubierint. Curtius Pichena omnium primus Piſana cenotaphia recens inventa, ſuis in lib. 1. Taciti commentariis inſerta publicavit; quæ tamen tot mendis ſcatent, ut monſtro propius videatur virum eruditum eumque Piſis ſæpe degentem, adeo depravate eadem exſcripſiſſe. Eiuſdem errores diverſamque in pleriſque orthographiam ſubiiciam, ne qui ex diverſa lectione earumdem germanum tabularum characterem in dubium vocet. In Lucii quidem cenotaphio vel in limine in errorem impingit. Nam in cenotaphio Lucii Cæſaris ſcribit: *Ad XVIII. K.* pro *XIII. K. Q. Petilius: M. Puppius: A.Balbius*, pro *Petilius :Pupius: Albius*. Item: *Maximi: Tribunitiæ: Filii*, pro *Maxſimi: Tribuniciæ: Fili*: Rurſus: *Iuredicendo: Gabino: reſuſiis*, pro *Iuridicendo: Gabino: robuſtis*. Præterea, *Sepiatur: vitari: obſequenti*, pro *Sæpiatur: vitare: obſequenti*. In Caii vero cenotaphio: *Q. Fatilius: M. Pierius*, pro: *Q. F. Atilius: M. Herius*. Item: *Iuſtiſſimum: uſque: praeerat: improviſæ: abſtinere*:

ſce-

ſcenici: *Circenſeſve*: *eo die*, pro *Iuſtiſſumum*: *uſqui*: *præ-rat*: *inproviſæ*: *apſtinere*: *ſcænici*: *Circienſeſve*: *utique eo die*. Denique *Locus*: *ita quod*: *A. D. IIII. Nonas*: *II. Præfecti*: *quam primum*: *ita*, *ut*: *obſervarique*, pro *Arcus*: *idque*: *ad IIII. Nonas*: *II. Vir Præfecti*: *cum primum*: *ita ut*: *opſervarique*. Ceterum eædem tabulæ apud Ferdinandum Ughellum longe gravioribus erratis deturpatæ leguntur, & ut omittam variatam plurium verborum orthographiam, in Caii cenotaphio ſcribitur: *Comptibus*, pro *convictibus*; præterea: *Memoriam prodi*, pro *memoriæ*; item: *Qui iis iuridicundo*; pro *Piſis iure dicundo*; poſtea *oleis*, pro *ſpoleis*; ad hæc: *caveatur.... iis in tabulas*, cum diſerte ſcalptu ſit: *Auctoribuſque iis in tabulas*; rurſus: *Interea Vlenus Iuncus*, pro *T. Statulenus Iuncus*; poſtremo: *colonia*, *placare*, *conſtitutum*, *a Q. L. Titio A. F. & F. Allio*: pro *coloniæ*, *placere*, *conſtituta ab L. Titio A. F. & T. Allio*. Hiſce aliiſque mendis ſcatent aurei latinitatis ſæculi cenotaphia apud memoratum ſcriptorem tom. 3. Italiæ ſacræ, ubi Piſanæ eccleſiæ Archiepiſcopos recitat, quibus addendus eſt Illuſtriſſimus ac Reverendiſſimus D. Franciſcus e Comitibus Ilcii, vetuſta familiæ nobilitate, eximia doctrina, parique pietate inſignis, qui eiuſdem modo urbis ſacra moderatur.

CAPUT II.

Aurea utriuſque cenotaphii Piſani latinitas a viri doctiſſimi cenſura vindicatur.

RECte ac ſapienter Valerius Chimentellius eloquentiſſimus idemque eruditiſſimus humaniorum literarum in Piſana Academia dudum profeſſor cap. 7. de Biſellio pronuntiavit Piſana cenotaphia *omnino legi digniſſima & Auguſtei ævi excellentia*, *& latini ſermonis candore*, *& funebrium officiorum ritu præſtantia*. Verum cum laudatus Boldonus plures in utraque tabula voces vel plane barbaras, vel non latino ſaltem charactere ſeu orthographia ſculptas, in reprehenſionem vocaverit, eiuſdem obiectis reſponſionem breviſſimam adornabo. Quod vero Virgilianum codi-

cem Mediceum Romana maiori litera antiquitus exaratum, poſt eruditos lapides, ſubinde appellabo, pauca hic de eodem libuit prænotare. Hanc qualemcumque operam iure ſuo exigit liber ille ob vetuſtatem, ac characterum nitorem pretioſiſſimus, idemque ab aruditiſſimis tum elapſi proxime, tum etiam præſentis ſæculi ſcriptoribus iure ac merito commendatus. Quibus accedit eumdem in Laurentiana bibliotheca, regio illo plane veterum MSS. voluminum theſauro ſervari. Quare cum tot literaria ſubſidia Magni Coſmi III. gratia ex eadem inſigni bibliotheca ſubinde referam, meum eſſe putavi omnium vetuſtiſſimum eiuſdem codicem eruditi conſulis manu emendatum, rudiori licet ſtylo illuſtrare.

§. I.

Codex Virgilii Mediceus omnium vetuſtiſſimus, quo ſæculo ſcriptus. Turcius Rufius Apronianus Aſterius eumdem codicem in ſuo conſulatu emendavit. Inſignes hujus Aſterii magiſtratus ex eiuſdem chirographo recitantur. Aſteriorum familia Romæ ſub Cæſaribus nobiliſſima. Sirmondus ac VVilthemius putant Turcium Aſterium fuiſſe conſulem A. Domini 449. *Pluribus confutantur. Aſturii diptychum Leodienſe explicatur. Magiſtri militum Comiti Domeſticorum Protectorum ac Comiti S. L. prælati. Aſterius fuit conſul. An.* 494. *Eiuſdem de ſuomet conſulatu epigramma ex eodem Mediceo codice exhibetur. Poſt conſulatum pœma Paſchale Sedulii collegit, ac publicavit. Decretum de libris canonicis & apocryphis quo anno, & a quo Pontifice conditum? Turcius Aſterius ſitne auctor elegiæ* de collatione veteris & novi teſtamenti. *Sirmondi ſententia de ætate Sedulii expenditur.*

INter Virgilianos codices manu exaratos, qui plurimi in copioſiſſima Sereniſſimi COSMI III. Magni Ducis Etruriæ bibliotheca ad D. Laurentii ſervantur, unus longe ceteris antiſtat, ſive characteris antiquitatem, ſive elegantiam ſpectes, ut iure ac merito Nicolaus Heinſius Muſarum deliciæ ac Parnaſſi decus, in præfatione nuperæ ac omnium emen-

Digitized by Google

emendatiſſimæ Virgilianæ editionis, eumdem codicem dixerit *unum inſtar omnium*, *qui parem vetuſtate nullum per Europam univerſum habeat*. Aldus Manutius aureo hocce volumine olim uſus fuit in adornando libro, quem de Orthographia concinnavit. In *V. Ætherius* laudat Virgili codicem *maiuſculis litteris perſciptum*, *eo tempore*, *quo Turcius Rufius Apronianus vivebat*: *quod ipſius Turcii manus indicat*: *qui liber prius oſſervabatur a Rodulfo Pio Cardinale Carpenſe*. Heinſius proxime laudatus ſcribit: *Poſſeſſorem liber tunc nactus Lodovicum Cardinalem Carpenſem*, *à quo poſtea ad Achillem Statium pervenit*. In nomen doctiſſimi Purpurati error irrepſit; ille enim Rodulfus dicebatur, quod præter Manutium, ipſe etiam Achilles Statius teſtatur hoc epigrammate, quod eidem codici præfixum legitur:

Purpureos ſparge in frontem, atque in cornua flores,
Albaque ter plenis lilia damanibus.
Namque vides ſæcli monumentum inſigne prioris,
Quo neque nobilius, nec prius extat opus.
Felix ſorte tua & vita, Maro, dignor, unum
Hoc ſupereſt de tot millibus archetypum.
Mæcenas, ne tu cum re ſimul ipſe perires,
Arma feri iuſſit militis eſſe procul.
Et tua, RODULFI, quæ non obliteret ætas
Ulla, piæ ſervant hæc monumenta manus.

Idem Achilles Statius in notis ad carmen IV. Catulli noſtri Veronenſis, ſcribit legendum eſſe *phaſellis* in verſu 28. libro 4. Georgicorum: *Auctoribus*, inquit, *libris duobus antiquiſſimis Virgilii*, *Vaticano*, *& illo altero Rodulfi Pii Cardinalis Carpenſis*. Ita utrobique Rodulfum Pium eius pretioſi codicis poſſeſſorem laudat, ut plane neſciam undenam vir clariſſimus acceperit, memoratum codicem poſſeſſorem poſtea nactum fuiſſe Achillem Statium. Rodulfus e nobiliſſima Piorum Principum Carpenſium familia, cum eſſet Vaticani Senatus princeps, deceſſit an. 1564. VI. Non. Maii, uti patet ex epitaphio eidem Romæ poſito a B. Pio V. Pont. Max. Panvinius meus in lib. 2. Faſtorum ad annum Urbis 1089. de Rodulfo Pio ſcribit: *Quo viro neminem vetuſtorum monumentorum ſtudioſiorem*, *proborum &*

doctorum hominum amantiorem umquam cognovi. Plura eidem delata elogia videſis apud Victorellum, Ughellum, ac recentiorem Oldoinum in ſupplementis Ciaconii. Aldus Manutius toto paſſim opere Orthographico *Virgilium Carpenſis* appellat, ac ſemel tantum eiuſdem codicis teſtimonio perperam utitur in verbo *irrito*, quod iiſdem characteribus in Virgiliano codice Cardinalis Carpenſis ſcriptum dicit. At ſecus plane ibidem legitur. Etenim IV. Æneid. v. 178. ſcribitur:

Illum terra parens ira inritata deorum.

Et lib. V. v. 442.

—— *omnemque pererrat*
Arte locum, *&* *variis aſſultibus inritus urget*.

Et lib. VI. v. 446.

Inritatque virum telis, *&* *voce laceſſit*.

Idem etiam Manutius non ſemel diſſimulavit in eadem voce eo in codice variatam ſubinde orthographiam. Ita ex eodem docet *glæbam* cum diphthongo ſcribendam, quæ quidem ſcribitur lib. 2. Georg. v. 399. & in primo v. 65. Verum I. Æneid. v. 535. diphthongus omittitur:

Terra antiqua, *potens armis*, *atque ubere glebæ*.

Variam etiam orthographiam eiuſdem codicis ſubticuit in in verbis ab S incipientibus, ac ex præpoſitione EX compoſitis, uti §. ſequenti oſtendam. Achilles etiam Statius loco laudato ait in eodem codice ſcribi *phaſellis* cum *ph* ac duplici liquida; quod alterum falſum eſt; ſiquidem IV. Georg. v. 280. quem ille appellat, legitur:

Et circum pictis vehitur ſua rura PHASELIS.

Doctiſſimi viri oculis ac calamo ad alia properantes, in uno & altero verbo exſcribendo, ab exemplari aberrarunt. Ceterum in hoc eximio codice in fine libri Bucolicorum hæc minutis quidem characteribus, at maioris Romanæ literæ forma expreſſis, hæc leguntur:

TVRCIVS RVFIVS APRONIANVS ASTERIVS V. C. ET INL. EX COMITE DOMEST. PROTECT. EX. COM. PRIV. LARGIT. EX PRAEF. VRBI PATRICIVS ET CONSVL ORDIN. LEGI ET DISTINCXI CODICEM FRATRIS MACHARII V. C. NON MEI FIDVCIA SET EIVS CVI SIT AD OMNIA SVM DEVOTVS ARBITRIO XI. KAL. MAII ROMAE.

P. VER-

Digitized by Google

P. UERGILI MARONIS

Diſtincxi emendans gratum mihi munus amici,
* ſuccedens *operi ſedulus incubui*.

BUCOLION LIBER EXPLICIT.

Hoc plane nobiliſſimi ac docti conſulis chirographum ibidem legitur; tum ſubiicit elegans epigramma de tribus ſpectaculis, quæ ob honorem ſibi delati conſulatus, id temporis edebat. Idem inferius exhibebo. Interim antiquitas pretioſi codicis intelligitur; neque enim eo anno quo Aſterius conſul fuit, ſcriptus eſt, ſed illum ſibi a Macario traditum, tunc Aſterius diſtinxit atque emendavit. Macarius vir erat Senatorii ordinis, qui *clariſſimi* titulum ab Imperatoribus ſequiori ætate per *codicillos clariſſimatus* obtinebant ex *L.* 180. *&* 183. *de decurion Cod. Theod.* Extat apud Caſſiodorum lib. 7. cap. 38. formula, cui titulus: *De honore Clariſſimatus*; ubi Theodoricus rex ait: *Clariſſimatus igitur honorem*, *ornamenta iudicii noſtri*, *regia tibi largitur auctoritas*. Cum enim rex ille Romanos magiſtratus ſervari voluiſſet, titulos etiam virorum inſignium, uti Cæſaribus poſtremis in Italia imperantibus fieri conſueverat, retinuit. Lampridius capite 21. ait Alexandrum Severum præfectis prætorio *Senatoriam addidiſſe dignitatem*, *uti viri clariſſimi & eſſent & dicerentur*. Porro anno 494 quo conſul Aſterius a Macario Virgilianum codicem dono accepit, Theodoricus in Italia regnabat. Illum quidem Aſterius amicitiæ gratia *fratrem* nuncupat, cum tamen nullo affinitatis vinculo eidem iungeretur; unde poſtea ſcripſit:

Diſtincxi emendans gratum mihi munus amici.

Ceterum annus quo idem codex exaratus fuit, in obſcuro latet; & ſatis vero ſimile videtur antiqua manu ſcriptum fuiſſe, ut ipſa etiam vetuſtas pretium adderet muneri, quod conſul offerebatur. Lucas Holſtenius inſignis noſtræ ætatis ſcriptor, idemque veterum codicum diligentiſſimus cenſor, in iudicio, quod de nobilioribus bibliothecæ Mediceæ, in qua ad aliquot menſes habitavit, MSS. tulit,

hanc

hanc de laudato codice ſententiam pronuntiavit : *Virgilius maiuſculis literis ſcriptus in quadrato, omnium codicum huius bibliothecæ eſt antiquiſſimus, mille ducentorum circiter annorum; nam circa Valentis, aut Theodoſii tempora ſcriptum exiſtimo*. Haſce Holſtenii ſchedas mihi communicavit Antonius Magliabecus, vir toto literario orbe ſummis præconiis iure ac merito celebratus, qui cum optimarum artium ſtudioſis ubique gentium non barbararum degentibus, literaria ſubſidia tranſmittat, tantam librorum copiam, tot præclaras omnigenæ, qua ad ſtuporem uſque pollet, eruditionis notitias præſens, propitiori mihi numine, præſenti ſuppeditavit, ut maximam huiuſce voluminis partem eximiæ eiuſdem erga me beneficientiæ acceptam feram.

Gens Turcia Aproniana Aſteria nobiliſſima Romæ habebatur, utpote conſulatibus, urbanis præfecturis, militaribus ac palatinis dignitatibus ab Imperatoribus longa annorum ſerie decorata. Rufina ac Secunda ſorores, quæ martyrium pro Chriſtiana religione ſubiere, dicuntur habuiſſe *patrem clariſſimum Aſterium, matrem item clariſſimam Aureliam*. Extant Acta paſſionis apud Surium die X. Iulii. Paſſæ ſunt Iunio Donato præfecto Urbis, cuius magiſtratus incidit in annum 257. Valeriano IIII. & Gallieno III. Coſſ. ex vetuſto indice præfectorum Urbis. Cognomina *Rufii* ac *Secundi* familiaria erant Turciorum, uti proxime apparebit. Nomina vero feminarum frequenter cognomina familiæ diminutiva exprimebant, uti ab Agrippa *Agrippina* &c. Quare a Rufii cognomine Rufina, & a Secundis Secunda dictæ ſunt. Panvinius ad annum Urbis 1092. libro ſecundo Faſtorum inſignem inſcriptionem producit, quæ etiam ſeptima legitur in magno volumine Gruteriano pagina 476.

'ASTE-

Digitized by Google

ASTERII

L. TVRCIO. APRONIANO. V. C
FILIO. L. TVRCI. APRONIANI. V. C
PRAEFECTI. VRBIS. NEPOTI
L. TVRCI. SECVNDI. V. C. CONSVLIS
QVAESTORI. PRAETORI. QVINDECEM
VIRO. SACRIS. FACIVNDIS. CORREC
TORI. TVSCIAE. ET. VMBRIAE. OMNI
VIRTVTE. PRAESTANTI. STATVAM
EX. AERE. ORDO. SPOLETINORVM
AD. MEMORIAM. PERPETVI. NOMINIS
CONLOCAVIT
CVRANTIBVS. FL. SPE. V. P. ET. CONDO
NIO. TAVRO. IVN
POST. AMANTI. ET. ALBINI. CONS

Hæc inſcriptio dicata fuit An. 346. qui maiori parte ſignatus in faſtis fuit: *Poſt Amantii & Albini conſulatum*, cum Auguſti fratres ſecum diſſidentes, nullos Kalendis Ianuariis conſules publicaſſent. Tres vero in hoc epigrammate Turcii Aproniani laudantur, avus, filius, ac nepos. L. Turcicus Secundus avus dicitur conſul; qui temen nuſquam in faſtis legitur. Equidem arbitror eiuſdem conſulatum incidiſſe intra ann. 307. & 312. cum diviſo in plures Auguſtos Romano imperio, non eadem ubique eſſent collegia conſulum, uti plane heri ſcribebam ad nobiliſſimum virum Franciſcum Biragum Mediolanenſem, hiſtoriæ Auguſtæ ſtudioſiſſimum, quam etiam eruditiſſimo volumine brevi illuſtrabit. Nam an. 311. ſcribit auctor Indiculi præfectorum Urbis a Cuſpiniano olim publicatus: *Conſules quos iuſſerint DD. NN. Auguſti. Ex menſe Septembri factum eſt, Rufino & Euſebio*. Itaque Romæ eo anno uſque ad menſem Septembris, nulli conſules fuerant publicati; eo tamen menſe Maxentius deſignavit Aradium Rufinum qui An. 304. Præfectus Urbi fuerat, & Euſebium, qui a Conſtantino *L.* I. *de annona & Trib.* data anno 315. dicitur: *ex conſule*. At in Gallia, Hiſpania, ceteriſque trans alpes pro-

Digitized by Google

provinciis, quæ ad Conſtantini imperium pertinebant, Maximianus Galerius ſolus conſul eodem anno 311. nominabatur. Ita legitur in faſtis Idatii, & in fragmento conſulari a Bucherio edito pag. 250. *Maximiano VIII. ſolo Lun.* nempe eo anno Kalendas Ianuarias die Luſiæ fuiſſe, uti reapſe dies Lunæ, ſeu feria ſecunda fuit prima dies eiuſdem anni 311. Cyclo Solis XII. Lunæ VIII. litera G. In Græcia, Macedonia, Dacia, aliiſque provinciis Illyrici, in Thracia, atque Bithynia, quæ partim Galerio Auguſto, partim Licinio Imperatori parebant, dicebantur conſules Galerius Maximianus octies & Maximinus iterum. Hæc nuper didici ex aureo libello Lactantii Firmiani de Mortibus perſecutorum a viro doctiſſimo Stephano Baluzio ex inſigni Illuſtriſſimi D. Colbertii Comitis ſacrarum ac privatarum Largitionum bibliotheca evulgato, ſiquidem ſcribit cap. 35. edictum pro Chriſtianis a Maximiano Galerio paucis ante eiuſdem mortem diebus *propoſitum Nicomediæ pridie Kal. Maias ipſo octies & Maximino iterum conſulibus*. Proſper in Cronico, Victorius in Canone paſchali, Caſſiodorus, Auctor Chronici Alexandrini, aliique eo anno cum Maximiano octies Licinium collegam poſuerunt. Hic forte in Pannoniis, Rhætia, ac Norico ubi Licinius imperabat, idem ſemet collegam Maximino addiderat. Euſebius libro 9. cap. 11. ſcribit maximo in honore habitum fuiſſe ab Orientis Imperatore Maximino Peucetium, *quem ille iterum ac tertio conſulem, & præfectum, ac procuratorem ſummæ rei creaverat*; qui tamen a doctis faſtorum collectoribus ne ſemel quidem conſul nominatur. Valeſius in notis Euſebianis An. 312. ſtatuit in Oriente conſules Maximinum Auguſtum II. & Peucetium II. Verum ex Lactantio, qui id temporis Nicomediæ degebat, patet Maximinum iterum conſulem fuiſſe anno ſuperiore 311. Uti vero Peucetius conſul in Oriente fuit, ita pariter L. Turcius Secundus in Occidente conſulatum quandoque geſſit, quamvis neuter in faſtis ſignatus appareat; cum tamen eo ſæculo nulli ſuffecti conſules crearentur. Alter vero L. Turcius Apronianus ſuperioris Turcii Secundi filius inſcribitur Præfectus Urbis. Auctor indiculi præfectorum Urbis ſcribit: *Conſtantio II. & Conſtante. Pridie Idus Iulias*

Tur-

Turcius Apronianus menſes tres præfectus Urbi. Itaque eiuſdem Urbana præfectura contigit anno 339. Tertius vero huius filius, ac ſuperioris nepos L. Turcius Secundus Apronianus Aſterius in vetuſtis ſaxis ac libris ſæpius laudatur. Extat hocce epigramma apud Panvinium libro 3. Faſt. & Gruterum pag. 165.

CURANTE L. TURCIO SECUNDO APRONIANI PRAEF. URB. FIL ASTERIO CORR. FLAM. ET PIGENI

Hic igitur Flaminiam ac Picenum adminiſtravit, itemque Thuſciam & Umbriam, cui etiam Spoletina colonia Romæ æream ſtatuam dicavit. Hic poſtea an. 363. a Iuliano Præfectus Urbi impoſitus fuit, ex Ammiano Marcellino initio lib. 23. Cum enim una cum quibuſdam Senatoribus nobiliſſimis legatus ad eumdem veniſſet, imperium nomine S. P. Q. R. gratulaturus, Imperator *Apronianum Romæ decrevit eſſe præfectum*. Eumdem laudat libro 26. ſcribens: Sub hoc *Aproniano ita iugiter copia neceſſariorum abundavit, ut nulla ſaltem levia murmura ſuper inopia victui congruentium oriretur*. Eiuſdem ſeveritatem in eadem Urbana præfectura contra veneficos deſcribit eodem l. 26. pag. 336. & 337. *Quod*, inquit, *Iuliani promotus arbitrio agentis etiam tum per Syrias, in itinere unum amiſerat oculum*, quod ſibi malum a veneficis illatum ſuſpicabatur. Extant apud Gruterum pag. 647. duæ vetuſtæ inſcriptiones cum titulo:

EX AVCTORITATE
TVRCI APRONIANI. V. C
PRAEFECTI. VRBIS

Harum inſcriptionum una eſt de pecore ſub exagio vendendo & appendendo; altera de levamine Suariorum. Extat *lex 3. de Suariis, Pecuariis* &c. Cod. Theod. in ipſo anno 363. miſſa a Iuliano Auguſto cum titulo. *Fl. Aproniano ſuo ſalutem*. Gothofredus in notis recte advertit erratum ab exſcriptoribus, quod Apronianus non *Flavius*, ſed *Turcius* ubique appellatur. Et ſane ille non Flavia, ſed Turcia gente erat. Ceterum L. Turcius Apronianus Aſte-

Digitized by Google

rius Gentilium ſuperſtitionem ſectabatur; neque enim impius apoſtata Chriſtianum hominem Urbis Præfectum deſignaſſet. Panvinius annum Chriſti 397. hanc inſcriptionem recitat:

DD. NN. VALENTE. V. ET. VALENTINIANO. AVGG. COSS
TVRCIVS. SECVNDVS. ASTERIVS. V. C. XV. VIR. S. F
PONTIVS. ATTICVS V. C. &c.

Itaque Anno 376. Turcius Aſterius erat ſacerdos collegii Quindecim virorum ſacris faciundis, uti etiam nuncupatur in inſcriptione ſtatuæ eidem a Spoletino Ordine dicatæ. Verum cum hic anno 339. quæſtor, prætor, ac plurium provinciarum rector dicatur, longe probabilius videtur, hunc qui anno poſtea 37. dicitur Quindecimvir S. F. illius qui Iuliano imperante præfectus Urbi fuit, filium fuiſſe. Anno 400. erat in ore famæ Apronianus, qui Rufini Aquileienſis partes fovebat, de quo dixi lib. primo Hiſtor. Pelag. cap. ſecundo. In magnis Eccleſiæ Annalibus ad annum 400. legitur: *Apronianus quoque nobilis genere, Rufini partes tuebatur; itemque Macarius, ad quem præfationem in verſionem Peri Archon inſcripſerat: quem maritum fuiſſe nobiliſſimæ Romanæ feminæ idem ipſe Rufinus tradit*. Rufino quidem in priori invectiva dicitur: *Vir fide, eruditione, nobilitate, vita clarus Macarius*. Forte ab hoc Macario originem duxit Macarius, qui Virgilianum codicem Turcio Aproniano Aſterio anno 494. donavit, veteris Macariorum cum Apronianis amicitiæ cultor. Hoc tamen coniecturæ loco habeatur.

Hos ſequuntur duo Aſterii ſub Honorio, eiuſque ſucceſſore Valentiniano III. magiſterio utriuſque militiæ in Hiſpania perfuncti. Idatius in Chronico ad annum imperii Honorii XXVI. vulgaris epochæ 420. ſcribit: *Vandali Suevorum obſidione dimiſſa, inſtante Aſterio Hiſpaniarum comite, & ſub Vicario Maurocello aliquantis Bracaræ in exitu occiſis, relicta Gallæcia, ad Bæticam tranſierunt*. Eiuſdem meminit Renatus Profuturus Frigeridus apud Gregorium Turonenſem lib. 1. hiſt. Francorum, ubi recitata Conſtantini tyranni nece, quæ contigit An. 414. ait: *Cum autem Aſterius codicillis imperialibus patriciatum ſortitus fuiſ-*

Digitized by Google

fuiſſet &c. Itaque fuit comes utriuſqne militiæ ac patricius. Idem poſtea Idatius ad An. 17. Valentiniani III. nempe Chriſtianæ epochæ 440. ait: *Aſturius dux utriuſque militiæ ad Hiſpanias miſſus, Tarraconenſium cædit multitudinem Bacaudarum*. Bacaudæ id temporis agreſtium hominum turmæ rebellantes, ac tranſalpinas provincias prædatoriis agminibus devaſtantes, dicebantur, de quibus poſt Scaligerum in notis Euſebianis n. 2303. plura erudite proſequitur multæ variæque lectionis ſcriptor doctiſſimus Carolus Dufreſnius in Gloſſario, quo ingens ſequioris ætatis hiſtoriæ lumen invexit. Ille quidem biennio Hiſpaniam militari imperio adminiſtravit. Nam ad annum 19. eiuſdem Valentiniani idem Idatius ſcribit: *Aſturio magiſtro utriuſque militiæ gener ipſius ſucceſſor ipſi mittitur Merobaudes, natu nobilis* &c. Denique ad annum 26. ait: *Aſturius vir illuſtris ad honorem provehitur conſulatus*; quo anno narrat in Hiſpanias miſſas epiſtolas S.Flaviani, ac S.Leonis Magni ad eumdem Flavianum reſponſa. Anno vero 27. Valentiniani mortem Theodoſii iunioris recitat, quæ contigit die 29. Iulii An. 450. In faſtis anno 449. Turcii Aſterii ac Fl. Protogenis conſulatus ponitur. In integris faſtis S. Proſperi Aquitanici, & in Idatianis vulgo appellatis, apud Labbeum tom. 1. MSS. Bibl. & in fine Novellæ 8. & 14. Valentiniani Auguſti *Aſturius* ſcribitur. In epiſtolis tamen S. Leonis editionis doctiſſimi Paſchaſii Queſnelli legitur: *Aſterio & Protogene viris clariſſimis conſulibus*, nempe ab epiſtola 20. ad 47. Aſterius etiam dicitur in faſtis, quos canoni Paſchali inſervit A. 457 Victorius Aquitanus editus ab Ægidio Bucherio pag. 59. Nec ſecus eum nominat Sidonius Appolinaris l. 8. epiſt. 6. hæc ſcribens ad Nematium de Flavio Nicetio oratore Gallicano: *Audivi eum adoleſcens atque adhuc nuper ex puero, cum pater meus præfectus prætorio, Gallicanis tribunalibus præſideret, ſub cuius videlicet magiſtratu conſul Aſterius anni ſui fores votivum trabeatus aperuerat. Adhærebam ſellæ curuli, etſi non latens per ordinem, certe non ſedens per ætatem; mixtuſque turmæ cenſualium pænulatorum, conſuli proximis proximus adhærebam. Itaque ut brevi peracta, nec brevis ſportula, datique faſti, acclamatum eſt ab omni Galliæ cætu, primori-*

 bus

bus advocatorum &c. Ex quibus patet Aſterium Kalendis Ianuariis in Gallia conſulatum iniſſe. In actis ſynodi ſecundæ S. Flaviani contra Euthychem, quæ repetita fuere act 1. concilii Calchedonenſis in Labeana edit. pagina 236. tom. 4. legimus: *Flavio Protogene viro clariſſimo, & qui fuerit nuntiatus, conſulibus ſub die 6. Iduum Aprilium*, idemque iterum legitur in altera ſeſſione habita V. Kal. Maias, ibidem pag. 245. Diviſo imperio in Orientale & Occidentale, alter conſul in Oriente, alter in Occidente creabatur; quamvis quandoque ambo in Oriente, vel Occidente procederent. Haud tamen licebat iis qui in imperio Orientis, degebant, Occidentalis conſulis nomen publicis monumentis adponere, niſi ab Imperatore Orientis publicatus fuiſſet; eo autem non publicato, poſt nomen conſulis Orientalis, ſcribebant: *& qui fuerit nuntiatus*. Equidem in primis certum eſt Aſterium Kalendis Ianuariis conſulem proceſſiſſe, cum oculatus teſtis Sidonius ſcribat: *Conſul Aſterius anni ſui fores votivum trabeatus aperuerat*. Aperire annum, eſt annum inchoare. *L. 1. de oblat. vot.* dicitur: *Quando votis communibus felix annus aperitur*. Plinius in panegyri: *Contigit ergo privatis aperire annum, faſtoſque reſerare, & hoc quoque redditæ libertatis indicium fuit, quod conſul alius quam Cæſar eſſet*. Sidonius etiam Apollinaris in panegyri ad Anthemium Auguſtum ac conſulem, ſcribit: *Annum pande novum*. Rurſus certum eſt Flavianum ac collegas epiſcopos in literis S. Leonis Aſterium Occidentis Conſulem legiſſe; nam epiſtola 20. ad Flavianum ſubſcribitur: *Data duodecimo Kal. Martii Aſterio & Protogene VV. CC. Coſſ.* quæ quidem epiſtola a Patribus laudatur in actis ſynodalibus habitis VI. Id. Aprilis: *Ante paucos*, inquiunt, *dies literæ ſanctiſſimi Archiepiſcopi Romanorum Leonis inſinuatæ ſunt nobis, continentes, quia queſtus eſt Reverendiſſimus Archimandrita Eutyches, & appellavit in tempore examinationis noſtram audientiam per dationem libelli*. Quæ ipſa plane ſunt quæ in laudata S. Leonis epiſtola ad Flavianum continentur. Ex quibus patet perperam par. 1. Act. præliminarium ſynodi Calchedonenſis eam S. Leonis epiſtolam ſubſcribit datam *XII. Kal. Maii*, ubi *Martii* legendum eſſe recte advertit eruditiſmus Queſnellus in notis pag. 839. Itaque

que poſt nominatum Fl. Protogenem, dicitur: *& qui fuerit nuntiatus*, quod Aſterium conſulem Occidentalem licet ſibi ex literis S. Leonis notum, Theodoſius Imperator in Oriente non publicaverat. Ea dicendi formula primum occurrit *L. un. de luſoriis* Cod. T. quæ dicitur: *Dat. V. Kal. Febr. Conſtatinop. D. N. Theodoſio Aug. V. & qui fuerit nuntiatus*, nempe A. 412. Ubi tamen puto legendum *Theodoſio Aug. IV.* nempe anno 411. quo nullus in Occidente conſul fuit. Nam *L. 1. de frum. Alexand.* dicitur: *Dat. V. Kal. Febr. Conſtantinop. Honorio IX. & Thedoſio V. Augg. Coſs.* A. 412. & eadem ipſa die qua ſuperior lex emiſſa legitur: *Thodoſio V. & eo qui fuerit nuntiatus*. Initio act. ſynodi Calchedonenſis dicitur: *Conſulatus piiſſimi & amatoris Chriſti Imperatoris Fl. Marciani PP. Auguſti, & eius qui fuerit nuntiatus*. Item Novella Marciani 3. *prædiis civit.* ſcribitur data *Marciano Aug. I. Coſ.* pretermiſſo Adelphio conſule Occidentali. At epiſtolæ S. Leonis eodem anno 451. ſcriptæ, nempe a 58. ad 75. ſignatur *Adelphio V. C. Conſule*, Imperatoris Marciani conſulis Orientalis nomine omiſſo; quamvis plures earumdem epiſtolarum ad ipſum Marcianum ſcriptæ ſint. Novella etiam Valentiniani Auguſti IX. ac ſequentes dicuntur datæ *Adelphio V. C. Coſ.* Marciani conſulatu omiſſo; quod hic tantum in Oriente, ille vero ſolum in Occidente fuiſſent conſules publicati. Verum quamvis Orientales Aſterii conſulis non meminerint, cum publica monumenta conſcriberent, in Occidente cum Aſterio Orientalem conſulem Protogenem nominarunt, uti ex epiſtolis S. Leonis, ac Valentiniani III. Novellis oſtendi. Extat Theodoreti epiſtola ad Protogenem tum conſulem data; ac poſt biennium initio act. ſynodi Calchedonenſis dicitur concilium celebratum præſente una cum aliis ibidem nominatis, *magnificientiſſimo & glorioſiſſimo expræfecto, & exconſule ordinario, ac patricio Protogene*. Hactenus de Aſterio conſule A. 449. quem tamen non Aſterium, ſed *Aſturium* nuncupatum fuiſſe ex vetuſtis Mſs. proxime demonſtro.

Anno Chriſti 494. conſules in factis nominantur Aſterius & Preſidius, quorum hic in Oriente, ille in Occidente magiſtratum geſſere. Sirmondus in notis ad epiſt. 24. lib. 1.

Enno-

Ennodii Ticinenſis ſcribit in codice Rhemenſi poematis Paſcalis Sedulii hec legi: *Hoc opus Sedulius inter chartulas diſperſum reliquit. Quod recollectum adornatumque ad omnem elegantiam, divulgatum eſt a Turcio Rufio Aſterio V. C. conſule ordinario atque patricio*. Quibus hoc epigramma ſubiicitur, ab eodem Aſterio compoſitum.

Sume ſacer meritis, veracia dicta poetæ,
Quæ ſine figmenti condita ſunt vitio.
Quo caret alma fides, quo ſancti gratia Chriſti,
Per quam iuſtus ait talia Sedulius.
Aſteriique tui ſemper meminiſſe iubeto,
Cuius ope & cura edita ſunt populis.
Quem quamvis ſummi celebrent per ſæcula faſti;
Plus tamen ad meritum eſt, ſi viget ore tuo.

Superior adnotatio erat etiam in codice, quo Aldus Manutius ſenior uſus eſt, ſiquidem advertit illud opus non a Sedulio, *ſed a Turcio Ruſo Aſterio V. C. ex conſule ordinario atque patricio*, publicatum fuiſſe. Ubi Aſterius non quidem *conſul*, ſed *exconſul* dicitur. In vetuſto autem codice Vaticano numero 1165. poſt carmen Paſchale Sedulii leguntur: *Hoc opus Sedulius inter cartulas diſperſum reliquit, quod recolectum & adunatum, atque omni elegantia divulgatum eſt a Turcio Rufio Aſterio quinto V. C. exconſule ordinario atque patricio*. Similem huic codicem etiam vidit Cuſpinianus, qui in faſtis ad conſulatum Aſterii & Præſidii ait: *Inter opuſcula Sedulii legitur elegans carmen elegiacum, quod Turcio Ruffo Aſterio Quinto V. C. exconſule ordinario atque patricio ſcriptum eſt*. At Panvinius ad annum Chriſtianæ epochæ 494. lib. 3. Faſtorum ait: *Turcii Secundi Aſterii V. C. exconſulis ordinarii meminit Sedulius, ad quem elegiacum carmen miſit*. Vir erudititiſſimus, quod cognomen *Secundi* in antiquis inſcriptionibus Aſteriis datum legerat, idem quoque Aſterio conſuli Anno 494. attribuit. Aldus vero ac Cuſpinianus, & ſcriptor codicis Thorneienſis Ruffum vel Rufinum minus recte nominarunt, cum ex Vaticano ac Rhemenſi codice Rufius diceretur. Verum ex aureo Mediceo Virgilii codice Aſterii nomen ac cognomina ipſiuſmet Aſterii manu conſcripta intelliguntur; nempe: *TVRCIVS RVFIVS APRONIANVS ASTE-*

ASTERIVS. Cognomen *Quinti* perperam additum ex eiuſdem Aſterii chirographo apparet. Sequiori ætate quatuor, quinque, immo ſeptem partim nomina partim cognomina non pauci referebant, poſtremum tamen cognomen proprium habebatur, quo ſolo vulgo appellabantur, ſi ceteris abſtinere placuiſſet. Ita legimus: *Anicius Manlius Severinus Boethius*: *Magnus Aurelius Caſſiodorus Senator*: *Marcus Mæcius Mæmmius Furius Balburius Cæcilianus Placidus*, in veteri inſcriptione apud Panvinium lib. 2. Faſt. ad A. V. 1095. Et in diptycho Bituricenſi: *Fl. Anaſtaſius Paulus Probus Sabinianus Pompeius Anaſtaſius*. Lege tabulas conſulares Panvinii libro 3. In faſtis tamen *Boetius*, *Senator*, *Placidus*, & *Anaſtaſius* ſcribuntur. Turcius quoque Rufius Apronianus in uno & altero epigrammate ſemet poſtremo *Aſterii* tantum cognomine deſignat. Ex eiuſdem tamen nominibus conſtat Aſterium, qui Virgilii codicem emendavit, eumdem fuiſſe qui poſtea exconſul Paſchale Sedulii carmen abs ſe collectum publicavit, eumdemque ſacræ ac profanæ poeſis ſtudioſum fuiſſe; quod ex eiuſdem etiam duplici epigrammate intelligimus.

Cum duos Aſterios eodem quinto ſæculo conſules ordinarios in faſtis legamus, Panvinius ac Cuſpinianus ſcribunt Turcium Aſterium, qui Sedulii carmina evulgavit, illum fuiſſe qui A. 494. cum Præſidio conſulatum geſſit. At Sirmondus in notis ad laudatam epiſtolam 24. Ennodii, ait eoſdem *in errore verſari*, cum ille plane fuerit Aſterius qui A. 449. collegam in magiſtratu habuit Fl. Protogenem; tum quia recitata nomina huic potius congruunt; tum quia id tempus cum Sedulii obitu cohæret, quem ex integris Gennadii exemplaribus ſcribit obiiſſe Theodoſio regnante, cui etiam opus ſuum dedicavit. Additque allatum Aſterii epigramma ante Paſchalia Sedulii poſitum *omnem dubitationem adimere*. Adducit ibidem diptychum Leodienſe inſcriptum: FL. ASTVRIVS V.C. ET INL. COM. ET MAG. VTRIVSQ. MIL. CONS. ORD. quem ait fuiſſe collegam Præſidii A. 494. Labbeus ubi de Sedulio, ſcribit: *Turcium vero Rufium Aſterium ſive Aſturium illum eſſe cenſeo cum Sirmondo qui conſulatum geſſit A.* 449. Addit tamen, ſi dicatur eſſe collega Præſidii, ſibi perinde eſſe. Iohannes Pearſon in eruditiſſimis

ſimis Vindiciis epiſtolarum S. Ignatii par. 1. cap. 4. pag. 46. poſt Uſſerium lib. 3. de Primordiis Eccleſ. Britan. cap. 16. ſcribit Turcium Rufium Aſterium fuiſſe conſulem A. 494. eumque exconſulem Sedulii carmina publicaſſe; quæ confidenter pronuntiat, nihil oppoſitum ſententis Sirmondi argumenta moratus, quæ adeo levia eidem viſa ſunt, ut ne ullam quidem illorum mentonem faciendam eſſe putaverit. Alexander Wilthemius in appendice ad diptychum Leodienſe cap. 1. diptychum, a Sirmondo laudatum, a ſemet inſpectum, emendatius exhibet, videlicet: FL. ASTYRIVS. V. C. ET. INL. COM. EX MAG. VTRIVSQ. MIL. CONS. ORD. In primis recte notat Y. pro V. veteres non ſemel uſurpaſſe; nam *Purrhum* ac *Phruges* non *Pyrrhum* aut *Phryges* dicebant ex Cicerone in Oratore; quod etiam patet ex aliis vocibus cap. 19. indicis Gruteriani ad lit. V. Deinde ait dubitare ſe ne in laudato a Sirmondo Rhemenſi codice ab antiquario erratum ſit, dum eidem ſcriptus eſt *Turcius Rufius Aſterius*; ac diverſis quorumdam codicum lectionibus recitatis, ſuſpicatur in eadem adnotatione Seduliano poemati præpoſita ab exſcriptore errorem admiſſum. Verum etiamſi integra eidem codici fides habeatur, putat in eodem diptycho exprimi Aſterium conſulem A. 449. non autem alterum collegam Præſidii A. 494. cum id temporis nulla fieri poſſet nummorum in populum erogatio. Denique notat non obſtare plura illa cognomina ſive prænomina quæ in codice Rhemenſi Aſterio tribuuntur; nam non ſemper univerſa in viro nominando exprimebantur, quod multis exemplis confirmat: *Non obſtat ergo*, inquit, *prænominum illorum omiſſo, quin hoc diptychon noſtrum ſit Flavii Turcii Rufii Aſtyrii conſulis ordinari, collegæ Protogenis, quod Sirmondus negabat*. Hæc Wilthemius. Ex codice tantum Mediceo hæc de duobus Aſteriis controverſia, niſi mea me fallit opinio, penitus profligatur. Nullus illic amanuenſium ſeu librariorum error fingi poteſt; ſiquidem eſt ipſimmet Aſterii conſulis chirographum, in quo illius nomina, cognomina ac geſti ab eodem magiſtratus omnes ipſiuſmet manu deſcripti, leguntur. Illud iterum recito: *Turcius Rufius Apronianus Aſterius V. C. & inluſtris, ex Comite Domeſticorum Protectorum, ex Comite privatarum*

lar-

largitionum, *ex Præfecto Urbi*, *Patricius*, *&* *conſul ordinarius*, *legi & diſtincxi codicem* &c. Hic neutiquam ſe *Flavium* nominat, ut plane diverſus ſit a Flavio Aſturio ſeu Aſtyrio, qui in laudato diptycho inſcribitur. Hic erat e gente Flavia, noſter vero Turciorum familiæ. Non enim Flavius prænomen eſt, ſed nomen familiæ ac gentis Flaviæ, ad quam Tureii Aproniani non pertinebat. Nec obſtat commune utrique cognomen Aſterii; nam viri diverſarum gentium eadem ſæpe cognomina referebant. Cognomen *Capitonis* datum eſt Aſiniis, Atteis, Coſſutiis, Egnatiis, Fonteiis, Herenniis aliiſque; *Cottæ* Aureliis, Aurunculeis, Corneliis; *Baſſi* Aufidiis, Aureliis, Cæciliis, Cæſiis, Ceioniis, Cæſellis &c. Immo Aſterii cognomen diverſæ a Turciis Romanis familiæ habuerunt. Exſtat *lex 37. de oper. publ.* data A. 397. ab Arcadio ad Aſterium Comitem Orientis, qui anno inſequ. 398. S. Iohannem Chryſoſtomum ad ſe evocatum, Conſtantinopolim, ejus urbis ſacris præficiendum, iuſſu Arcadii tranſmiſit, ex Sozomeno lib. 8. cap. 2. ac Palladio in dialogo de geſtis Chryſoſtomi. Ennodius lib. 5. ep. 2. Marcianum Aſterii filium laudans ait: *Venit ad te cum cenſu patris eruditio*; *& bono ſobolis Aſterium ſepulcra reſtituunt*. Et poſtea: *Non eſt bonis partubus infœcunda Liguria*. Itaque ille Aſterius non e Romana, ſed e Ligurum gente erat. Omitto eiuſdem nominis ſeu cognominis ſophiſtam Arrianum in Cappadocia Socrati memoratum lib. 1. cap. 24. ac S. Aſterium, cuius quædam homiliæ ſuperſunt. Et ſane cum in diptyco *Fl. Aſtyrius* ſculptum fuerit, ac Proſperi & Idatii faſti, itemque Novellæ Valentiniani, Marcellinus in Chronico edit. Sirmondi, & Victor Turronenſis *Aſturium* cum Protogene conſulem prodant; iure licet iudicare ita quoque pro *Aſterio* legendum in ſubſcritionibus epiſtolarum Leonis Magni, ac laudata epiſtola 6. Sidonii Apollinariis. In codice Mediceo Sidonii, & in uno Vaticano n. 1783. atque altero Mediolanenſi bibl. Ambroſianæ antiquiſſimo in pluteo ſub litera P. num. 44. legitur: *Conſul Aſtirius anni ſui fores votivum trabeatus aperuerat*. In duobus tamen, Vaticano altero numero 1661. ac Mediolanenſi alio lit. P. num. 417. recentiori manu exaratis, *Aſterius* ſcribitur. In tribus vero codicibus Mediceis epiſtolarum S. Leonis *Aſterius* legitur,

 uti

uti & in Mſs. Vaticanis, & Mediolanenſibus. Verum in antiquiſſimo ac inſigni codice Cardinalis Grimaldi aſſervato apud Patres Oratorii in ſuburbio S. Michaelis in omnibus laudatis epiſtolis Leonis Magnis conſtanter legitur: *Aſturio & Protogene*, ut mihi ſignificavit vir eruditiſſimus Paſchaſius Queſnellus, quem in Mſs. voluminibus Leoninis verſatiſſimum hac de re per literas conſulendum putavi. Labbeus etiam tom. 4. Concil. pag. 11. in fine epiſtolæ ad S. Flavianum teſtatur in quibuſdam Mſs. legi: *Aſturio*, & *Auſturio*. At collega Præſidii A. 494. in antiquis omnibus faſtis *Aſterius*, nuſquam *Aſturius* vel *Aſtyrius* ſcribitur. Immo Euſebio Cæſarienſi lib. 7. cap. 14. laudatur *Aſtyrius vir e Senatorum Romanorum numero, cum Imperatoribus in primis carus, tum omnibus & nobilitatis & facultatum gratia conſpicuus*. Græce Ἀςύριος ſcribitur, qui a doctiſſimo Valeſio cap. 16. & 17. noviſſimæ Euſebii editionis *Aſturius* dicitur. Non ſemel enim nomina propria ſcribentes, pro V ponebant Y; quod ex nummis oſtendit Spanhemius diſſert. 2. Hinc promiſcue dixere *Syllam* & *Sullam*: *Syriam* ac *Suriam*: *Boryſtenem* ac *Boruſtenem*: *Illuricum*, & *Illyricum*. Et quod proprius ad rem facit, in vetuſtis ſaxis pag. 481. 1. & 562. 4. legitur: PRAEF. COH. II. ASTVRVM, ac pag. 439. 5. & 465. 10. PRAEF. COH. II. ASTYRVM. Ex his patet Fl. Aſtyrium ſeu Aſturium diverſum plane fuiſſe a Turcio Rufio Aproniano Aſterio, ſecus ac Wilthemio videbatur.

Hanc utriuſque diverſitatem ſatis manifeſte ex codice Mediceo deduco. Nam Aſterius delatas ſibi dignitates enumerans, Comitivam Domeſticorum Protectorum, ac privatarum Largitionum, præfecturam Urbanam, ac patriciatum recenſet. Nuſquam ſe, *magiſtrum militum* appellat. At Fl. Aſturius *ex magiſtro militum* conſul in Diptycho nuncupatur; ubi nec Patricius dicitur. Auctor eſt Zoſimus lib. 2. Conſtantinum, quo duorum præfectorum prætorio auctoritatem ac poteſtatem ipſis non ſemel Auguſtis exitioſam (præfecti enim prætorio Commodum, Caracallam, Gordianum, ac Numerianum occiderant) imminueret, non modo quatuor præfectos inſtituiſſe: verum etiam duos magiſtros militum exercitui præpoſuiſſe, quorum unus equitum, alter peditum dicere-

Digitized by Google

ceretur; cum ante præfecti prætorio militare imperium ſumma cum poteſtate exercerent. Errat vero Zoſimus ſcribens hoc militare magiſterium a Conſtantino inſtitutum, poſtquam duplici prœlio victo, atque in ordinem redacto Licinio, univerſum imperium occupaſſet. Nam *L. 1. de annona* C. T. data A. 315. decennio fere ante Licinii exauctorationem, meminit Conſtantinus Euſebii *exconſule & ex magiſtro equitum & preditum*. Porro Auguſti non ſemel unum eudemque probatæ ſibi virtutis ducem una ſimul equitum & peditum magiſtrum deſignabant, qui vulgo dicebatur *comes & magiſter utriuſque militiæ*, ſcilicet equeſtris ac pedeſtris. Extant in codice Theodoſiano plurima principum reſcripta ad magiſtros utriuſque militiæ. In vetuſtis etiam Inſcriptionibus non ſemel mentio eorumdem occurrit. Pag. 1164. theſauri Gruteriani.

FL. FELIX. V. C. MAGISTER. VTRIVSQ. MILITIAE
PATRICIUS. ET. EXCONS. ORD. ET. PANDVSA. EIVS. INL.
FEMINA. VOTI. COMPOTES. DE. PROPRIO. FECERVNT

Pagina 1079. 14.

FL. RICIMER. V. I. MAGISTER. VTRIVSQ. MILITIAE
PATRICIVS. ET. EX. COM. ORD. VOTO. SVO. ADORNAVIT

Huiuſmodi inſcriptiones non paucæ in vetuſtis ſaxis occurrunt. Vide pagina 412. num. 3. & 4. Magiſtri utriuſque militiæ Comiti Domeſticorum, ac Comitibus ſacrarum & privatarum Largitionum præferebantur. Valentinianus ſenior A. 372. hæc *L. 1. de præf. & præt.* ait: *Præfectum Urbi, Præfectum Prætorio, Magiſtros equitum ac peditum indiſcretæ ducimus dignitatis*. Teodoſius ibidem *L. 2.* iubet ut magiſter utriuſque militiæ, cum munere abiiſſet, præcedat Præfectum Prætorio depoſito magiſtratu, ſi hic poſt illum promotus ſit. Item *L. 38. de decurion.* ſummi magiſtratus hoc ordine recitantur: *Magiſtri equitum ac peditum, V. C. Comes Domeſticorum, nec non ſacrarum Largitionum Comes* &c. quo modo etiam numerantur *L. 1. qui a præbit. tironum*. Hinc Comites Domeſticorum Protectorum ad magiſterium equitum vel peditum, nedum utriuſque militiæ, honoris augendi gratia, non ſemel promovebantur. Barbatio

tio ſub Gallo Cæſare fuit Comes Domeſticorum, ex Ammiano Marcellino lib. 14. pag.31. edit. Lindebrogii. Idem Ammianus lib. poſtea 16. pagina 76. ſcribit: *Parte alia Barbatio poſt Sylvani interitum promotus ad peditum magiſterium, ex Italia juſſu Principis cum XXV. armatorum millibus Rauracos venit*. Et lib. 18. pag. 128. narrata Barbationis nece, ait: *Dum domeſticos Protectores ſub Gallo regeret Cæſare, proditor erat & perfidus; & poſt eius interitum, nobilioris militiæ faſtu elatus, in Iulianum itidem Cæſarem paria confingebat*. Iulianus Imperator ſtatim poſt delatam ſibi ab exercitu purpuram ac nomen Auguſti, Dagalaiphum Comitem Domeſticorum deſignavit An. 361. ex Ammiano libro 21: pag. 201. Idem poſtea anno primo Valentiniani, nempe epochæ vulgaris 364. dicitur Ammiano lib. 26. pag. 337. *tunc equeſtris militiæ rector*, nempe magiſter equitum. Fl. Richomeres A. 377. *Domeſticorum tunc Comes* nuncupatur ab eodem hiſtorico libro 31. pag. 479. cui poſtea A. 391. inſcribitur: *L.13. de re militari* cum titulo: *Richomeri Comiti & Magiſtro utriuſque militiæ*. Severus A. 364. erat Comes Domeſticorum *ex L. 2. & 3. de Domeſt. & Protect.* At poſt triennium *Magiſter peditum* dicitur Ammiano libro 27. pag. 367. Anno 393. *L. 5. de Domeſt. &c.* inſcribitur *Addeo Comiti Domeſticorum*; lex vero 6. *ibid.* eidem A. 395. mittitur inſcripta: *Addeo Comiti & magiſtro utriuſque militiæ*. Itaque Turcius Rufius Aſterius, cum in laudato chirographo ſemet utriuſque militiæ Magiſtrum neutiquam nominet, ac inferiores palatinos magiſtratus, id eſt Comitivam Domeſticorum, ac rei privatæ, abs ſe geſtos recenſeat, diverſus fuit ab Aſturio utriuſque militiæ magiſtro. Cur enim ſe ex Comite Domeſticorum ac ex Comite utriuſque militiæ non inſcripſiſſet, ſi hoc altero magiſtratu priori longe digniori perfunctus fuiſſet, & eo quidem loco, ubi accurate omnium ſuarum dignitatum titulos enumerat? Hinc Aſtyrius ſeu Aſturius, qui A. 440. teſte Idatio in Hiſpania fuerat *magiſter utriuſque militiæ*, anno 449. in diptycho dicitur:

EX. MAG. VTRIVSQ. MIL. CONS. ORD.

Quo geſti magiſtratus titulo viri illuſtres, poſtquam abdicave-

caverant, appellabantur. Flavius Filoxenus in diptycho vetuſto apud Sirmondum in notis ad epiſt. 6. libri 8. Sidonii Apollinaris, appellatur:

COMES. DOMEST. EX. MAG. M. PER. THRACIA ET. CONSVL. ORDINAR

Ammianus Marcellinus lib. 22. pagina 240. meminit *Marcelli Exmagiſtri equitum & peditum*. Idem *L. 3. de metatis* nominantur *Ex-magiſtri equitum & peditum*, *quos decurſi actus illuſtrat auctoritas*. In fine Novellæ 14. Theodoſii legitur: *Eodem exemplo Aſpari viro inluſtri Comiti Ex-magiſtro militum & Exconſuli bis ordinario*. Et *L. 1. de annona*, uti dixi, laudatur *clariſſimæ memoriæ Euſebius ex Magiſtro equitum & peditum*. Itaque cum paſſim militaris magiſterii titulus eo munere perfunctis viris deferretur, palam colligitur Turcium Rufium Aſterium non fuiſſe magiſtrum utriuſque militiæ, cum cæteras inter ſibi deletas dignitates, nullam militaris magiſterii mentionem fecerit.

Wilthemius uti errat Turcium Rufium Aſterium cum Flavio Aſturio confundens, recte tamen contra Sirmondum docet Fl. Aſturium A. 449. collegam fuiſſe Protogenis, non autem A. 494. Præſidii. Quæ tamen ad id probandum adducit, nullo negotio refelluntur. Nam quod ait Aſturium in diptycho Romana veſte indutum apparere, cum in græcis diptychis neſcio quid græcanici habitus inſpiciatur, quidpiam forte probaret, ſi conſtaret Aſterium conſulem anno 494. fuiſſe in Oriente creatum, eius vero collegam Præſidium fuiſſe conſulem Occidentalem. At Aſterius reapſe a Theodorico rege conſul in Italia creatus fuit, ac XI. Kal. Maias Romæ erat, quo tempore conſularia ſpectacula in Urbe edidit, ut ex eiuſdem poſtea epigrammate oſtendam; Flavius vero Præſidius fuit deſignatus conſul in Oriente ab Imperatore Anaſtaſio; unde in faſtis græcis primo loco ponitur ante Aſterium, uti patet ex Chronico Alexandrino, cum tamen in latinis faſtis Caſſiodori, & auctarii Victorii Aquitani, aliiſque Præſidius poſt Aſterium nominetur. Quod addit Aſturium ibidem uti nummos ſpargen-

gen-

Digitized by Google

gentem exprimi, quod poſt Marciani legem vetitum erat, indeque conſequens fieri, ut Alturius eo in diptycho inſcriptus fuerit conſul A. 449. triennio ante illam legem emiſſam; hoc, inquam, lubricum argumentum eſt. In primis quia lex Marciani vim ſolum in Oriente habebat; cum præſertim iubeat ut a conſulibus vice ſpargendæ in populum pecuniæ, *ad reſtaurationem aquæductuum huius ampliſſimæ urbis*, nempe Conſtantinopolis, *centena pondo auri præſtentur per ſingulos conſulatus*. At certum eſt conſules Occidentis nullam pecuniæ ſummam, nedum tantum auri pondus Byzantinis aquæductibus extruendis impendiſſe. Præterea diſcere poterat ex Novella Iuſtiniani 105. Marciani legem a quibuſdam tantum conſulibus rei familiaris ſtudioſis, ſervatam fuiſſe etiam in imperio Orientali; ubi alii plures pecuniam larga manu in proceſſibus conſularibus profundere ſolebant. Do eiuſdem Principis verba: *Igitur & poſt prædictam* Marciani *conſtitutionem*, *quoniam invenimus*, *quod QUIDAM hanc ſequentes*, *nihil ſpargere populo paſſi ſunt*; *alii autem & ultra legem agere hæc petentes*, *& promerentes quæ petiverunt*, *deinde ad ſui animi reſpicientes menſuram*, *circa aſperſionum largitatem ultra terminum celebraverunt*; *quidam vero medium bene eligentes*, *mediocribus pro pluribus contenti fuerunt*, *&c.* Itaque plures impetrata a Principe ſpargendi facultate, pecunias in populum erogabant. Denique Theodorico in Italia regnante, Aſterius A. 494. conſulatum geſſit. At ſub eodem rege conſules non pecuniam tantum, ſed plane divitias in populum effudiſſe teſtatur Caſſiodorus teſtis oculatus in fine Chronicorum ſcribens Euthariсum conſulem Romæ ludos ſplendiſſimos exhibuiſſe, *ſtupente etiam Symmacho Orientis legato divitias Gotthis Romaniſque donatas*; qui ubi poſtea Ravennam ivit, *iteratis editionibus*, *tanta Gotthis Romaniſque dona largitus eſt*, *ut ſolus potuerit ſuperare quem Romæ celebraverat*, *conſulatum*. Idem Theodoricus apud Caſſiodorum lib. 2. Variar. epiſt. 2. deſignans Felicem conſulem anni 511. ait: *Sume igitur per indictionem IV. conſulatus inſignia*; *dignumque te tantorum deſideriis præſenti comproba largitate*. *Hic profecto locus eſt*, *ubi præconium meretur effuſio*, *quando virtutis genus eſt*, *propriam ſubſtantiam*

tiam

Digitized by Google

tiam non amare, *ubi tantum opinionis acquiritur*, *quantum facultatibus abrogatur*. Huius tamen conſulis avaritiam ſeu in donando parcitatem idem poſtea rex reprehendit lib. 3. Variar. epiſt. 39. Legatur Ennodius Ticinenſis libro 8. epiſtola 37. Itaque cum Wilthemii argumenta infirma appareant, ex chirographo tantum Turcii Aſterii, quod in Virgiliano codice legitur, Aſteriorum conſulum diverſitas intelligitur. Nam Turcius Rufius Aſterius, uti dixi, magiſtratus, quibus perfunctus fuerat ante conſulatum, enumerans, nequaquam ſe magiſtrum utriuſque militiæ nuncupavit, quo titulo Fl. Aſturius in diptycho decoratur. Prætèrea noſter Turcius Aſterius ſemet *Patricium* inſcribit, quæ omnium maxima dignitas habebatur; quo tamen ſplendido nomine Fl. Aſturius ibidem non appellatur, ſed tantum *Comes*, *&* *magiſter utriuſque militiæ*. Patriciatus dignitas uni tantum conſulatui cedebat. Caſſiodorus lib. 6. cap. 2. in formula patriciatus ait: *Præfectorios & aliarum dignitatum viros præcedit*, *uni tantum cedens fulgori*, *quem interdum etiam a nobis conſtat aſſumi*. Conſulatum intelligit. Hinc magiſtri militum ob bene navatam in bello operam, ab Imperatoribus Patricii creabantur. Idacius in Chronico ad initium imperii Valentiniani III. ait: *Felix Patricius ordinatur ex magiſtro militum*; & ad annum IX. eiuſdem Principis: *Aetius dux utriuſque militiæ Patricius ordinatur*. Sidonius carm. 2. de Procopio ait:

Suſcipit hunc reducem duplicati culmen honoris,
Patricius, *nec non equitum peditumque magiſter*.

In reſcriptis ſeu legibus Auguſtorum ad viros illuſtres miſſis in titulo *Patricii* appellantur quicumque ea dignitate ornati erant. Novella 24. Theodoſii mittitur *Aetio Comiti & magiſtro utriuſque militiæ & Patricio*. Novella 2. Maiorani *Ricimero viro inluſtri*, *Comiti*, *& magiſtro utriuſque militiæ*, *& Patricio*. Idem vero Ricimer ac Felix in laudatis ſuperius ſaxis inſcribuntur: *Magiſtri utriuſque militiæ & Patricii*. Victor Tunonenſis in Chronico ait: *Beliſarius magiſter militum & Patricius*; quod etiam de aliis ſcribit. Hinc initio Actionum ſynodi Chalchedonenſis plures viri nobiliſſimi nominantur exconſules, expræfecti, exmagiſtri, idem Patricii dicuntur, qui eam dignitatem obtinue-

tinuerant. Ex his, quæ hactenus prolixius forte proſecutus ſum, patet Fl. Aſturium conſulem fuiſſe collegam Protogenis An. 449. Turcium vero Rufium Apronianum Aſterium geſſiſſe conſulatum cum præſidio A. 494. Theodorico in Italia regnante. Hic autem Aſterius præfectus etiam Urbi antea fuerat; quam præcipuam viri dignitatem ex Mediceo tantum codice intelligimus.

Certum eſt hunc ipſum Aſterium genus duxiſſe a Turciis Apronianis, qui in vetuſtis Inſcriptionibus ſuperius recitatis, laudantur. *Aproniani* cognomine in ſolo Mediceo codice ſua ipſius manu ſcripto, appellatur, quod Turciis familiare fuit. Is conſul A. 494. dono accepit a Macario V. C. Virgilianum codicem, qui in Medicea bibliotheca ſervatur, quem idem eburneo ſcipione depoſito, conſulari manu correxit, & eo ſane tempore quo Romæ XI. Kal. Maii triplex ſpectaculum eximio ſplendore ac maximis expenſis, edebat. Hoc ex eiuſdem epigrammate intelligimus. Nam ibidem cum ſcripſiſſet:

Diſtincxi emendans gratum mihi munus amici;

ſtatim hoſce verſus ſubiecit, quibus triplices abs ſe editos ludos, circenſes, ſcænicos, ac theatrales ſignificat. Quod epigramma maiuſculis, ut aiunt, literis ſcriptum eſt, licet minutiſſimis.

Tempore quo cenaces circo ſubiuncximus, atque
Scenam Euripo extulimus ſubitam:
Ut ludos, curruſque ſimul, variumque ferarum
Certamen iunctim Roma teneret ovans.
Tantum quippe ſophos merui; terna agmina vulgi
Per caveas plauſus concinuere meos.
In quæſtum famæ cenſus iactura cucurrit;
Nam laudis fructum talia damna ferunt.
Sic tot conſumptas ſervant ſpectacula gazas,
Feſtorumque trium permanet uva dies.
ASTERIVM Q. ſuum vivax tranſmiſit in ævum,
Qui partas trabeis iam bene donat opes.

Turcius Aſterius cum conſulatu abiiſſet, Cœlii Sedulii paſchalia carmina collecta evulgavit, uti ex MSS. Vaticano aliiſque eruditi poſt Aldum ſeniorem prænotarunt. In ſynodo Romana ſub Gelaſio in decreto de libris canonicis & apocry-

cryphis legitur: *Item venerabilis viri Sedulii paſchale opus, quod heroicis deſcripſit verſibus, inſigni laude præferimus.* Hæc vero ſynodus in quibuſdam editionibus legitur celebrata Aſterio & Præſidio Coſſ. & ſub horum conſulatu recitatur a Baronio in magnis Annalibus. Verum cum Turcius Aſterius poſt annum 494. nempe *exconſul*, uti in laudatis codicibus, legitur, Sedulii carmen publicaverit, Uſſerius ac Pearſon recte advertunt eam ſynodum non fuiſſe eo A.494. celebratam, cum id temporis nondum Aſterius Sedulii carmina divulgaſſet: Uſſerius tamen ſcribit Gelaſium memoratam poſtea ſynodum coegiſſe. At Pearſon cap. 4. ſuperius laudato, ac Paſchaſius Queſnellus in notis ad codicem canonum Eccleſiæ Romanæ diſſert. 12. cap.4. num. 3. putant illud decretum poſt Gelaſii obitum conditum fuiſſe, quod Dionyſius Exiguus, qui poſt mortem Gelaſii Romam veniens, ac ibidem canones ſynodorum ac decreta Pontificum colligens, nullam eius decreti mentionem fecit. Immo doctiſſimi iidemque diligentiſſimi veterum MSS. excuſſores Stephanus Baluzius in antiquiſſimo Vergelenſi codice, & Chiffletius in Iurenſi illud decretum Hormiſdæ Papæ attribui teſtantur. Nicolaus I. Pontifex in epiſt.42. ad epiſcopos Galliæ, quæ in ſynodo VII. Romana habetur, Lupus Abbas Ferrarienſis in fine epiſtolæ ad Carolum Calvum, & in fine quæſt. 3. de Sanguine Chriſti, Gelaſium eiuſdem decreti auctorem produnt. Idem tradit Hincmarus & auctor Chronici Contulenſis a V. C. Dacherio publicatus, qui omnes ſæculo nono ea literis mandarunt. Pearſon prolixiorem de tempore conditi illius decreti diſputationem inſtituit, ac pag.53. ait putare ſe poſt ſynodum V. A. 553. celebratam, ſanctionem illam de libris probandis improbandiſve ſcriptam fuiſſe. Verum ante annum 520. evulgatum illud decretum non obſcure colligitur ex epiſt. 70. Hormiſdæ ad Poſſeſſorem epiſcopum de Fauſti Reienſis libris ſcribentis: *Neque illum recepi, neque quemquam, quos in auctoritate Patrum non recipit examen catholicæ fidei, aut Eccleſiaſticæ diſciplinæ, ambiguitatem poſſe gignere, aut religioſis præiudicium comparare.* Recte prænotavit Baronius annum 520. Hormiſdam illis verbis ſignificaſſe decretum de libris apocryphis, in quo

una cum aliis *opuſcula Fauſti Reienſis Galliarum* proſcribuntur. Non eſt huius loci de his diſputare; ſiquidem ſatis mihi eſt oſtendiſſe noſtrum Aſterium exconſulem Sedulii carmina in publicum emiſiſſe, ac proinde decretum illud, in quo Sedulii poemata Paſchalia laudantur, factum fuiſſe poſt A. 494.

In bibliotheca Patrum veteris edit. A. 1589. tom. 8. legitur elegiacum carmen cum titulo: *Turcii Ruſſi Aſterii viri Conſularis veteris & novi teſtamenti, Sedulio hactenus adſcripta, collatio*. Huius priora carmina ſunt:

Cantemus, ſocii, Domino, cantemus honorem;
Dulcis amor Chriſti perſonet ore pio.

Addit Collector: *Carmen iſtud ab eo editum (quamquam inſcriptum Sedulio) annotavit Cuſpinianus, atque Aldus. Panninius vero Turcio iſcriptum & miſſum*. Sed error typographi corridendus eſt, ac legendum: *Cuſpinianus, atque Aldus*; *Panvinius vero* &c. quod adnotatum volui, quia in recenti editione bibl. Patrum Lugdunenſi tom. 9. pag. 464. Cuſpiniani ac Panvinii nomina corrupte iterum expreſſa ſunt. Cuſpiniani verba in faſtis ad A. 493. & mei Panvinii ad A. 494. ſuperius recitavi. Labbeus ait illam elegiam falſo Turcio Aſterio adſcribi, cum illius auctor fuerit Sedulius, editor vero Aſterius. Et ſane ſive Sedulius idem carmen Aſterio exconſuli inſcripſiſſet, quod ſcribit Panvinius, ſive Aſterius illud potius ad Sedulium miſiſſet, aperte colligeremus Sedulium vixiſſe poſt A. 494. Verum illa utroque modo aſſerta carminis nuncupatio, nullo vetuſti codicis teſtimonio firmatur. In laudato codice Vaticano num. 1165. poſt opus Paſchale, ponitur ricitata adnotatio, qua ſignificatur Sedulii opus divulgatum fuiſſe *a Turcio Rufio Aſterio quinto V. C. exconſule ordinario atque Patricio*. Quibus ſtatim ſubiicitur elegia: *Cantemus, ſocii, Domino &c.* Quare utrum auctorem habuerit illud carmen, incertum eſt, uterque enim poeticæ ſtudioſus fuit; nec Labbeus adeo confidenter debuit eam elegiam Turcio Aſterio abrogare. Cum vero in vetuſtis codicibus Sirmondo ac Uſſerio laudatis, Aſterius operi Sedaliano præmiſerit epigramma ad Macedonium, cui Sedulius carmen Paſchale nuncupaverat; ſatis probabile videri poteſt, Sedulium

cir-

Digitized by Google

circa A. 494. vel paucis antea annis & ſcribendi & vivendi finem feciſſe, atque Aſterium defuncti amici poetæ ſchedulas collegiſſe, ac publicaſſe. Sirmondus tamem minus recte putavit Sedulium Theodoſio iuniori opus ſuum nuncupaſſe, ac eodem imperante obiiſſe; quod poſtremum teſtatur ſe integris Gennadii exemplaribus legiſſe. In quibuſdam Seduliani operis editionibus præmittitur præfatio ad Theodoſium paucis verſibus exarata, cuius initium eſt:

Romulidum ductor, clari lux altera ſolis,
Eoum qui regna tenes moderamime iuſto,
Spes orbis, fratriſque decus, dignare Maronem
Mutatum in melius divino agnoſcere ſenſu.

Et poſt octo tantum verſus, prefatio hiſce carminibus terminatur:

Hæc relegas, ſerveſque diu, tradaſque minori
Arcadio; hæc ille ſuo generi, hæc tua ſemper
Accipiat, doceatque ſuos Auguſta propago.

Theodoſius ſenior, qui obiit ſub initium A. 395. filium habuit Arcadium, cum iunior Theodoſius Arcadii filius nullam maſculam prolem ſuſceperit. Itaque ſenior Theodoſius ibidem appellatur, & quidem imperante in Occidente Valentiniano, qui Idibus Maii A. 392. occiſus fuit; hic enim illis verbis *fratriſque decus*, intelligitur. Fateor levi correctione adhibita, iuniorem Theodoſium poſſe ibidem deſignari; videlicet ſi dicatur:

Arcadiæ: hæc illa ſuo generi &c.

Etenim Arcadia Theodoſii iunioris ſoror, ſuperſtes fuit uſque ad A. 444. ex Chronico Marcellini Comitis. At hæc nulli nupſit. Num poeta regios hymenæos ac futuram prolem eo carmine augurabatur? Ipſe quidem id fabulis propius exiſtimo. Lubricum etiam eſt teſtimonium codicum Gennadii. Nam cum Gennadius opus de Illuſtribus ſcriptoribus emiſerit in lucem ante A. 495. ut ex eiuſdem verbis oſtendi libro 2. Hiſtoriæ Pelagianæ cap. 16. Sedulianum opus laudare non potuit, quod Aſterius *exconſul* ante annum 495. quo primum *exconſul* dici potuit, Sedulii carmina nec collegerat, nec evulgaverat. Itaque aliena manu Gennadii codicibus Sirmondo laudati, Sedulius inſertus fuit; quemadmodum de Cæſario Arelatenſi in ple-

Digitized by Google

riſque tum manu exaratis, tum editis Gennadii codicibus nominato, oſtendi libro 2. citato capite 22. Hactenus de Turcio Rufio Aproniano Aſterio, cuius integra nomina ac cognomina, & inſignes magiſtratus, ac ſacri & profani carminis ſtudium prolixius expoſui, ut eximio codici Mediceo, quem ſubinde appellabo, igens auctoritatis pondus accedat, quod eum vir doctiſſimus ac nobiliſſimus ſub ipſa ſpectaculorum editione, conſulari manu emendavit. At ex hiſtorico repente in grammaticum tranſeo.

§. II.

Vetuſtiores Latini litera X non uſi. Eadem pro C S & G S inducta. Hoc alterum perperam a Voſſio negatur. Romani prius X quam G adhibuerunt, ſecus ac Diomemedi ſcriptum. MAXSVMI cum S. poſt X antiquo charactere in Piſanis tabulis ſculptum. Valerius Probus refellitur. Num litera S in compoſitis ex præpoſitione EX retinenda. Priſcianus a Dauſquio incoſtantiæ falſo accuſatur. Varia Virgiliani codicis Medicei orthographia Aldo Manutio diſſimulata. CETEROS ſine dipthongo in priori ſyllaba ſcribendum. In Piſanis cenotaphiis citra reprehenſionem legi QVOD ANNIS & ADQVE. Dauſquius iterum confutatur.

ERuditus alias cenſor initio ſtatim orthographiam vocis MAXSVMI, quæ in utraque Piſana tabula legitur, in reprehenſionem vocat, quod perperam litera S. duplici X. ſubiiciatur. Diomedes libro 2. artis Grammaticæ cap. *de litera* ſcribit: *X duplex eſt, ante quam inventam, G & S, vel C & S veteres ſcriptitabant*. Petrus Diaconus in epiſtola ad Conradum Imperatorem, quæ præmittitur eiuſdem libro de Notis litterarum, ait: *X litera ante Auguſti tempus non erat, ſed pro ea C & S ſcribebant*, quod antea Iſidorus tradiderat. Utriuſque tamen errorem refellunt plurimæ leges Agrariæ ac de finibus regundis, diu ante Auguſti ætatem in æneas tabulas relatæ, in quarum adhuc fragmentis litera X apparet; immo in Duiliana columna inſcripta A. V. 494. legimus EXEMET,

ma-

Digitized by Google

mAXIMOS, & EXFOCIVNT. Marius quidem Victorinus teſtatur intio lib. de Orthogr. Nigidium Figulum, qui Ciceronis amicus & familiaris fuit, ex lib. 4. Famil. epiſt. 13. idemque inſignis aſtrologus, ex cap. 94. Svetonii in Auguſto, nunquam iu plurimis libris, quos elucubravit, X uſum fuiſſe, *qua tamen*, inquit Quintilianus lib. 1. cap. 4. *carere potuimus*, *ſi non quæſiſſemus*. Voſſius lib. 1. Artis Gram cap. 21. fatetur communem eſſe opinionem X non tantum C S, verum & G S valere, ac num pro utris ponatur, ex obliquis intelligi, & voces quæ in genitivo aliiſque caſibus retinent C, in recto eadem literam olim habuiſſe, ut *ducis* rectus erat ducs; in iis vero, in quibus G ſcribitur, X pro G S poſitam, ut *frugis*, *regis*, a recto *frugs*, regs. Hanc tamen ſententiam falſi redarguit; tum quia G poſt X a latinis formatam conſtat, tum quia in genitivo *nivis*, nec C nec G ſcribitur; eius tamen nominativus ab antiquis nics formabatur. Hæc olim oppoſuerat Marius Victorinus libro 1. pagina 2466. Collect. vet grammaticorum. Voſſii tamen opinionem ex Varrone poſſum refellere, qui lib. 8. L. L. diſerte ſcribit: *Ex C & S crux*; *ex G & S frux*, quarum vocum diverſitas in obliquis *crucis* & *frugis* cognoſcitur. Adeo vetuſta eſt illa regula, quam Voſſius ſequioris ætatis grammaticis inventam arbitrabatur. Porro ante invectam X, in omnibus vocibus C S ita utebantur, ut in multis tamen C. ſono literæ G enuntiarent, uti inferius oſtendam. Quamvis enim *Cneus*, *Cabinus* &c. ſcriberent, ſono G priorem literam efferebant. Quod de genitivo *nivis* opponit, olim ab iiſdem grammaticis, quod Voſſius diſſimulavit, dilutum fuit. Diomedes lib. 2. cap. de Interrogat. literarum, ait: *Sed ſunt nomina in quibus neque C neque G poſſit proferri*, *ut nix nivis*, *ſenex ſenis*. *Hæc autem nomina privilegio quodam contra rationem declinantur*. Rectius Priſcianus lib. 6. prope finem reſpondet: *Antiqui tamen etiam ninguis dicebant*: Et ſtatim: *Quamvis Plautus genitivum eius ſenicis protulit in Ciſtellaria.* Itaque *nigs* ac *ſenecs* pronuntiabitur, quod in vetuſtiori declinatione in obliquo prioris G in poſterioris vero nominis genitivo C efferretur. Erratum tamen Diomedi, dum ſcripſit: *Ante X inventam*, *G & S*, *vel C & S veteres*

res ſcriptitabant. Nam litteram X ante G inventam conſtat ex columna Duiliana, in qua X viſitur, at pro G ſemper C litera legitur.

Quamvis vero X. pro duplici litera C. S. ante annum V. 494. in uſum Romæ veniſſet, non defuere docti viri, qui pro ſimplici C, vel græca litera X. eamdem ſcribentes, literam quoque S. in media voce, vel in fine eidem ſubiicerent. Hinc in vetuſtis Inſcriptionibus Gruteriani theſauri pag. 204. legimus DIXSERVNT. Pag. 203. coloniam DEDVXSIT. Pagina 202. EXSIGATVRVE, & FAXSIT, ac MAXSVME. Pagina 205. 1. 509. 510. 512. PROXSVMEIS; & pag. 449. 12. DEIXSISTIS. Et hæc quidem fuerunt Senatus conſulata ante ævum Auguſteum, ac Ciceronis tempora in æneas tabulas relata, ut publicus eius prioris ætatis character habendus videatur. In fragmento etiam vetuſtiſſimo pagina 184. 2. legitur: Q. Fabius Q. F. MAXSVMVS; qui itidem character viſitur in nummis gentis Egnatiæ, & in AXSIIS. Quare voces MAXSVMI & DEFIXSO, quæ in Lucii cenotaphio leguntur, antiquiſſimam orthographiam exprimunt. Probus qui Traiano imperante floruit, apud Pierium Valerianum in Comment. ad lib. 7. Æneid. pagina 125. ſcribit X. non ſemper duplicem eſſe, ſed tantum cum ſyllabæ ſubiicitur, ut *nox*, *lex* pro *nocs*, *legs*; *ſiquidem*, inquit, *tunc ſonum duarum literarum contineat. At vero quando præpoſita ſyllabæ exiſtat, non duplex, ſed ſimplex eſt accipienda, ut puta Maximus, Anxius. Numquidnam Macſimus aut Ancſius, & cetera talia?* Additque: *C. S. & G. S. literæ geminatæ, ſi vocalibus præponantur, numquam ſonum ſyllabæ ſuſcitabunt*. At conſtat Probum perperam ſcripſiſſe. Nam ante inventam literam X, Romani ſcribebant *Macſimus* & *Ancſius*. Certum enim eſt non ſcripſiſſe *Maſſimus* & *Anſſius*. Siquidem teſte Feſto V. *ſolitaurilia*, ante Ennium poetam, *nulla tunc geminabatur litera in ſcribendo*. Itaque ſcribebant *Macſimus*. At inventa X pro C S, eadem duplex præpoſita eſt ſecundæ ſyllabæ, vocali A primam terminante. Ex his patet X. ſemper eſſe duplicem, tum in medio, tum in fine verbi poſitam, quia ubique pro duabus literis C S vel G. S. ſubſtituta fuit. Equidem notandum eſt in colum-

na

na Duiliana legi: *mAXIMOSQVE maceſtratos*, ut X ſola pro C S poſita fuerit. Quare S poſt X in laudatis legibus, medio inter Duilii conſulatum ac Ciceronis ætatem ſcripta fuit. Quod vero ille modus ſcribendi aſperiorem pronuntiationem reddebat, & quia S in X continebatur, omitti cœpit, ita tamen ut pro libito citra reprehenſionem insereretur. Hinc in prioribus quinque verſibus cenotaphii Lucii legimus: MAXIMIS, MAXSIMOS, & MAXIMI & in antepenultimo MAXIMVM; qui varius ſcribendi character in Caii etiam tabula apparet. Ita Gruteri pagina 204. in S. C. de Finibus regundis, verſu tertio legitur: DIXSERVNT, & ver. 4. DIXERVNT. Et pag. 202. in eodem verſu ponitur: FAXSIT, & FAXIT. In codice autem Virgiliano Mediceo nuſquam X S iunctæ leguntur. Ecloga 10. verſu 72.

Pierides, vos hæc facietis maxima Gallo.

Et 1. Georg. v. 329.

Fulmina molitur dextra, qua maxuma motu
Terra tremit.

Ita etiam in Piſanis tabulis Maximus modo per I, modo per V. effertur, qua de re capite 4. quædam adnotabo. Verum licet, imperante Auguſto in verbis ſimplicibus S poſt X omitti vulgo cœperit, ut patet tum ex noſtris tabulis, tum ex nummis atque lapidum inſcriptionibus eidem dicatis, in quibus paſſim *Pontifex MAXIMVS* appellatur; non defuere poſtea qui antiquatum ſcribendi characterem obtruderent. Hinc in nummis Galbæ, Vitellii, Veſpaſiani, ac Domitiani legitur PAXS; in lapidibus etiam *Vxſor*, *Vixſit*, *Sexſus*, *Exſtruxſerunt*, uti recitat Dauſquius in Orthographicis tractatu 2. ſect. 1. pag. 29. Haud tamen de verbis ex præpoſitione EX ſequente S compoſitis una eſt doctorum ſententia, cum alii S retinendam, alii omittendam eſſe contendant. Vetuſtiores grammatici per *EXS* ſcribendum conſtanter tradidere. Quintilianus libro 1. cap. 7. Cæſellius in Collectione grammaticorum edita ab Helia Putſchio pag. 2314. ſcribit: *Quæcumque verba primo loco ab S litera incipient, ea cum præpoſitione EX. compoſita literam eamdem S habere debent*. Idem tradunt Annæus Cornutus eiuſdem collectionis pagina 2284. & ſequenti; Papiria-

rianus pag. 2291. Scaurus pag. 2262. Ex recentioribus Pierius in libro 5. Æneid. pag. 68. V. *Exul*; Manutius in Orthographia V. *Exſaturo* &c. Voſſius lib. 1. Art. Gram. capitulo 43. Dauſquius part. 2. Orthog. tract. 5. ad vocem *Ex* pag. 124. ubi Velium Longum pro hac ſententia perperam appellat. Nam hic vetuſtiſſimus grammaticus Gellio laudatus libro 18. cap. 9. ſcribit pagina 2226. quoſdam docere ambiguitatis tollendæ cauſa, præpoſitionem EX. in verbo *ſpecto ludos* v. g. cum S ſequenti iungendam, non autem cum dicimus expectare aliquem. *Verum*, inquit, *uno modo utrumque ſcribi licet, nec timere eam ambiguitatem, quæ eſt multis verbis familiariſſima. Cum in hac litera X etiam S poſita ſit & compoſita.* Hanc poſtea orthographiam ſecuti ſunt Scaliger pater decauſis L. L. capite 34. Marius Corradus lib. 2. de L. L. Guilelmus Canterius, cuius verba fuſius recenſet eruditiſſimus Grævius in notis ad epiſtola 18. lib. 7. Familiarum. Dauſquius ait Priſcianum hac in quæſtione varium fuiſſe, quod lib. 2. ſcribit præpoſitionem *ex* retinendam in compoſitis, quoties ſimplicia inchoantur ab C, P, Q, S, T, ut *excurro, expello, exquiro, exſicco, exſequor*; cum tamen libro primo oppoſitum tradidiſſet, ſcribens pag. 558. *Melius ergo nos quoque X ſolam ponimus, quæ locum obtinet C S*; tum quia id ipſe aurium ſonus iudicat, tum quia conſonante antecedente litera S geminari nequit: *Geminari autem*, inquit, *videtur S poſt conſonantem, ſi X antecedente, quæ loco C & S fungitur, ipſa conſequatur, ut exſequiæ, exſequor*. Additque poſſe eadem ratione ſcribi obſſeſſus, abſſectus, quod minime licet. At Dauſquius perperam inconſtantiæ Priſcianum incuſat. Nam in libro 2. pag. 571. cum *exſequor* ſcripſiſſet, hanc ſtatim parentheſim ſubiicit: (*Sic enim placet iis, qui de orthographia ſcripſerunt, quamvis euphonia, & ratio ſupradicta de literis ſecundum Græcos abiicit S antecedente X.*) Hinc immerito Priſcianus libro 2. pag. 571. Dauſquio dicitur *ſe ipſo conſideratior*, quaſi a priori ſententia receſſerit; quam tamen ibidem iterum inculcat, teſtatus ſe ſcribere *exſequor* iuxta aliorum ſententiam. Voſſius ſcribit inani ſcrupulo ductum Priſcianum, ne in verbo *exſequor* litera S geminaretur; nam duo S S concurere nihil prohibet, cum ſcri-

Digitized by Google

ſcribamus *oſſa*, *laſſa*, *cauſſa*. *Cur*, inquit, *exſcribo ipſi malunt*, *quam excribo*? Verum in illis vocibus S S geminantur vocali antecedente; at Priſcianus negat poſt conſonantem poſſe geminari. Cum *exſequor* idem ſit ac *ecſſequor*, quod X exprimit C S, duo S S poſt C ponerentur. Idem de *exſcribo* dicendum. Sane Curtio Pichenæ in præfatione ad lib. Taciti dicitur *liber exſcriptus*. Certum eſt ante X invectam, Latinos C S literis uſos, quibus alteram S neutiquam addebant, quod conſonantes teſte Feſto ſuperius laudato, non geminabant. Hinc ſcribebant *ecſequor*, *ecſilium*, *ecſcribo* &c, Quare cum X pro C S poſtea poſuere, ſcripſiſſe, videntur *exequor*, *exilium*, *exeribo* &c. In vetuſto, ſane fragmento legis iudiciariæ Gruteri pagina 507. legitur: *Aut in* EXILIVM *abierit*. Quæ inſcriptio Ciceronis tempora præceſſit, ut minus recte Pierius, Dauſquius, aliique contendat ex vetuſtis lapidibus *exſilium* ſcribendum. At geminatis poſtea conſonantibus, literæ X ſubiici etiam S. cæpit, quod ex multis vetuſtis epigrammatis oſtenſum eſt. Ita in cenotaphio Lucii prope finem legitur: *EXSEQVIQVE permittat*. Itaque id temporis poſt præpoſitionem EX verba ſimplicia ab S inchoata, eamdem etiam compoſita retinebant. In veteri tamen ſaxo pag. 1115. 8. legimns: EXEQVIARVM.

Aldus Manutius eamdem orthographiam ex vetuſtiſſimo Virgilii codice, qui in modo in Laurentiana Medicea Bibliotheca cuſtoditur, ſæpius confirmat in verbis *exſaturo*, *exſpecto*, *exſolvo*, *exſto*, *exſupero*. At vir doctus plane diſſimulavit in eodem codice in iiſdem verbis ex præpoſitione *ex* compoſitis, modo retineri S ſimplicium, modo etiam omitti. Nam in lib. 12. Æneid. ſcribitur: v. 20.

Virtute exſuperas, tanto me impenſius æquum eſt.

At v. 46.

Flectitur; exuperat magis, ægreſcitque medendo.

Lib. 5. v. 54.

Exſequerer; ſtrueremque ſuis altaria donis.

At lib. 4. v. 396.

Iuſſa tamen Divum exequitur, claſſemque reviſit.

Lib. 5. v. 29.

Conſenſu medium tulit, exſtructoque reſedit.

Sed lib. 4. v. 267.

Extruis? heu regni rerumque oblite mearum.

Ita varius earumdem vocum character eo in codice apparet. In aliis etiam verbis S poſt EX paſſim ibidem omittitur. Certe numquam *exſilium* ſcriptum legitur.

Lib. 2. v. 368.

Exiliumque pati.

v. 780.

Longa tibi exilia, & vaſtum maris æquor arandum.

Lib. 7. v. 359.

Exulib. ne datur ducenda Lavinia Teucris?

Lib. 2. v. 542.

——— *corpuſque exangue ſepulcro*
Reddidit &c.

v. 386.

Atque hic ſucceſſu exultans animiſque Corœbus,

v. 470.

Exultat telis, & luce coruſcus ahena.

v. 154.

Suſtulit exutas vinclis ad ſidera palmas.

Eclog. 8. v. 91.

Has olim exuvias mihi perfidus ille reliquit.

Heinſius in nupera editione legit *exſilium*, *exſultat*, *exſangue*; at idem ſcribit *exutas* & *exuvias*, cum tamen hæc poſtrema verba ab *ex* & *ſuo* originem habeant. Hinc Cæſellius pag. 2315. ait: *Exſui habet S*; ſui *enim eſt*, *&* inſui &c. *inde* exſuviæ, *unde* exuti, *id eſt ſpoliati*. Cum nuper perluſtrarem Livianam Gronovii patris editionem, quam hoc anno doctiſſimus Iacobus filius iterum adornatam auctamque, edendam curavit, in libro 27. cap. 2. legi: *Brevem illi lætitiam qua exſultet, effecturum*. At paulo inferius cap. 4. ſcribitur: *Laſcivientium modo piſcium exultaſſe*. Ita vir eruditus illis in verbis poſt EX modo S poſuit, modo omiſit. Iſidorus lib. 1. Orig. cap. 26. *Exultat*, inquit, *melius ſine S litera, ſcribitur X. Nam cum ipſa X ex C & S. conſtet, quomodo cum in ea ſit S, additur altera?* Hactenus de his. Meſſallæ Corvini *librum de S litera* laudat Quintilianus libro 1. cap. 7. in quo

ſane

ſane probabile eſt hac de re fuſius diſputatum.

Iam ad alias voces Piſanorum lapidum a Boldono barbariſmi incuſatas, deſcendo. Eas inter ſunt CETEROS in cenotaphio Lucii, & CETERA in Caiana tabula, ubi priorem ſyllabam cum diphthongo AE ſcribendam V. C. cenſet. Verum ſecus nos docent vetuſtiſſima quæque monumenta, vel imperio Cæſarum antiquiora. Gruteri p. 202. in lege Agraria v. 8. legitur CETERORVM *locorum*. Pagina 204. v. 29. *Ita uti* CETERI, & v. 33. *in* CETERO *agro*. Pagina 206. CETERVM. Pagina 510. 3. *in eos* CETEROS. Pagina 628. *ita utei* CETEREI. In celebri marmore Narbonenſi imperanti Auguſto dicato: CETERAE *leges*. Itaque conſtanti charactere aureo latinitatis ſæculo nuſquam diphthongus in priori illa ſyllaba legitur. Vetuſtos codices non appello, quod toties exſcripti, non multum fidei iiſdem habeatur; antiquiſſimum tamen Virgilii volumen Mediceum non omittam, in quo uti recte Manutio prænotatum, in eo nomine diphthongus non ſcribitur. Libro 11. Æneid. v. 467.

Cetera qua iuſſo, mecum manus inferat arma.

Et lib. 12. v. 40.

Quid conſanguinei Rutuli, quid cetera dicet
Italia &c.

Eodemque ſemper charactere ea vox ibidem ſcripta legitur. Voſſius ac Dauſquius illud nomen ab origine diphthongum exigere cenſent, quod ſit ex καὶ ἕτερος, Græcis *&* *alius*. At erudita marmora longe ſolidiora ſunt, quam iſtæ plerumque aut erroneæ, aut dubiæ de origine verborum phantaſiæ, in quibus vel ipſe Romanorum doctiſſimus Varro ſæpiſſime ridiculus fuit.

Præterea in Lucii lapide ponitur QVOD. ANNIS; ubi *quotannis* ſcalpendum fuiſſe idem cenſor exiſtimat. At Quintilianus lib. 1. cap. 4. ſcribit: *Quid T literæ cum D quædam cognatio? Quare minus mirum, ſi in vetuſtis urbis noſtræ & celebribus templis legantur: Alexanter & Caſſantra*. In inſcriptione poſita Tiberio imperante p. 228. legitur: QVODANNIS. & paulo inferius: QVOTANNIS. Item pag. 47. 3. QVODANNIS. Vide etiam pag. 378. 1. 571. 1. & alibi. Veteres enim *quod* pro *quot* frequenter

Digitized by Google

ſcribebant. In oratione Claudii Imperatoris de civitate Gallis danda pag. 502. apud Gruterum legitur: *In* QVOD *formas ſtatuſque res publica noſtra diducta ſit* pro *quot formas* &c. Angelus Politianus inter Latinæ linguæ reparatores merito nominandus, lib. 4. epiſt. 9. ad Philippum Poſcum plura teſtimonia adducit, quibus motum ſe dicit ad ſcribendum *quodannis*, non autem *quotannis*. Præter vetuſta epigrammata, ait in antiquo Virgilii codice Romano, qui in interiori Palatina, hoc eſt Vaticana bibliotheca ſervabatur, *quodannis* ſemper legi. In priori ecloga:

Pocula bina novo ſpumantia lacte quodannis.

Verum in vetuſtiſſimo fragmento Gruteri pag. 506. v. 15. habetur: *De CL. vireis* QVOT. ANNIS. Idem pag. 376. 5. legitur. In codice Virgilii Mediceo non eadem ubique orthographia ſervatur. Nam tum iunctim tum ſeparatim *quotannis* & *quot annis*, legitur. Immo ſemel *quod annis* ſcriptum fuit; quamvis Turcius Apronianus ſupra D literam T. poſuerit. Carmina indicabo.

Lib. 1. Gerg. v. 198.

—— *ni vis humana quotannis.*

V. Æneid. v. 59.

—— *atque hæc mea ſacra quot annis &c.*

VI. v. 20.

—— *tum pendere pœnas*
Cecopridæ iuſſi (miſerum) ſeptenna quod annis
Corpora natorum.

Pierius in Eclogam 1. Maronis ait: *In antiquis tamen omnibus exemplaribus, quotquot verſare contigit*, QVOT. ANNIS, *diſtincte ſcribitur; idque plurimum in marmoribus & tabulis æneis.* At ſemel in Mediceo codice maiuſculis literis QVOTANNIS iunctim legitur, quod itidem in inſcriptione laudata Tiberio dicata conſpicitur. Dauſquius tract. 16. pag. 262. ait: *Quodannis nuſquam ſectim, ſed iunctim; cur uſu duce non quotannis?* At fallitur. Nam in Piſana tabula ſectim legitus QVOD. ANNIS; uti etiam *quot annis* in laudata Gruteri pag. 506. Varia eſt ea in re lapidum orthographia. Is tamen ſcribendi character antiquis grammaticis minus probabatur. Velius Longus pagina 2231. ſcribit *quod* eſſe pronomen relativum, *quod* ve-

ro

Digitized by Google

go notam numeri, & adducto Virgilii verſu 121. lib. 9.

Quod prius ætatæ ſteterant ad litora naves,

Qui enim, inquit, *per D ſcribunt, turbant ſententiam; cum pronomen accipiunt pro adverbio numeri; eſt enim* tot *nymphæ*, quot *naves ante fuerunt*. Victorinus Marius l. 1. Artis gtammat. ait: *Quotiens numerum ſignificamus, per T, non per D ſcribendum erit, ut tot, quot*. Idem docet Caſſiodorus cap. 15. de Divinis lectionibus. Ita hanc regulam grammaticis inculcantibus, vetus ille ſcribendi modus antiquis familiaris, antiquatus fuit; quem tamen iterum doctiſſimus Politianus reſtitutum voluit. Initio etiam cenotaphii Caii legitur: QVOD *adſunt*, pro *quot adſunt*.

Eodem modo defenditur orthographia vocis coniunctivæ ADQVE pro *atque* quæ in cenotaphio Lucii verſu 24. legitur; utroque enim modo pro libito id temporis, & poſt quatuor etiam ſæcula ea coniunctio exarabatur. In Caiano lapide verſu 21: legitur: *Relata* ATQVE *condita*. At perperam a V. C. notari *adque* patet ex innumeris inſcriptis antiquitus ſaxis. Et quidem Quintilianus lib. 1. cap. 7. ait: *Illa quoque ſervata eſt a multis differentia, ut AD cum eſſet præpoſitio, D literam, cum autem coniunctio, T acciperet*. Itaque multorum, at non omnium illa erat orthographia. *Verum*, addit, *hæc iam inter ipſas ineptias evanuerunt*. Itaque ineptam quæſtionem vocat, quod AD tum pro præpoſitione, tum pro coniunctione, maiorum exemplo, recte ſcribi poterat. In vetuſtis Inſcriptionibus legimus pag. 256. 1. *ſecuritatem ADQVE gloriam*. Pagina 281. 1. *Pio ADQVE inclito*. Pag. 284. 7. *Maximi ADQVE invicti*. Pag. 408. *ampliſſimus ADQ. clariſſimus*. Ibidem etiam ſcriptum eſt in verſu ſequenti ATQ. & iterum prope finem, ut palam fiat veteres promiſcue *adque* & *atque* coniunctionem ſcripſiſſe. Cæterum hic quoque character antiquis grammaticis diſplicuit. Velius Longus pagina 2230. ait: *At* cum T coniunctionem diſiunctivam facere, *Ad* per D præpoſitionem. Idem docet Marius Victorinus lib. 1. pagina 2458. initio, ubi tamen ait: *Nos per* ſed *quam per* ſet *ſcribamus*. Non omnes tamen veteres eam regulam admiſere. Nam Comminianus apud Soſipatrum Chariſium lib. 2. capite de Coniunctione pagina 203.

iat:

AT coniunctionem : AD vero præpoſitionem ſcribunt ; εὐφωνότερον *tamen eſt* , *ut hæc per D ſcribatur* , *ne ſubſequens T litera duriorem ſuique ſimilem ſonum literæ amplexa* , *dictum faciat immitius*. Diutius vero ADQVE ſcriptum fuiſſe patet ex reſcriptis Imperatorum in Cod. Theodoſiano; ſiquidem innumeris aliis omiſſis, *L.* 44. *de Hæreticis* ſcribitur : *Donatiſtas adque hæreticos* . Item : *Ad ſingulas quaſque inſulas* , *adque provincias*. Et in fine : *Adque omnia* &c. *ad Largitiones ſacras illico dirigantur*. Politianus lib. 4. epiſt. 9. *Ad* coniunctionem citra reprehenſionem ſcribi pronuntiat, laudatque vetuſti codicis Virgiliani carmen Eclog. 2.

Adque humiles habitare caſas, *& figere cervos* .

Pierius initio lib. 4. Æneid. pagina 54. notat ſe in vetuſto codice legiſſe : *Ad regina gravi* ; additque : *Non in codicibus tantum antiquis*, *verum etiam in veterum monumentis obſervatum ſæpius AD & AT ſive per T*, *ſive per D. ſcribantur*, *idem ſignificare*, *quamvis iuniores grammatici præpoſitionem a coniunctiva præpoſitione diſtinxerit* . In ſæpius appellato Virgilii codice Mediceo legitur ATQVE. In 4. Georg. V. 342.

Atque Ephyra, *atque Opis*, *& Aſia Deiopeia* .

In vulgatis *atque Aſia* ſcribitur. At Pierius ex antiquis codicibus reponit : *& Aſia*. In primo quidem Æneid. V. 415. ſcriptum fuerat :

Ad Venus obſcuro gradientes aere ſæpſit .

Item libro VI. ver. 626.

Mœnia conſpicio, *adque adverſo fornice portas* .

Verum ibidem ſupra D in illa particula coniunctiva poſita apparet litera T, minus neceſſaria utrobique correctione. Num exſcriptor vetuſtum idiographum eo in charactere imitatus fuerit, vel ſui ſæculi modum ſcribendi, incertum pono . Eam forte literam mutabant, prout ſequentis ſyllabæ ſonus dulcius ſonare videbatur .

§. II.

Digitized by Google

§. II.

Recte in Caiano lapide legi PRAERVNT. Item IMPERI. Similes genitivi caſu non ſolum apud Poetas, verum etiam in ſoluta oratione per unam Ielatos, contra Priſcianum & alios ex vetuſtis inſcriptionibus demonſtratur. Veteres ibidem non ſemper I longam ſcripſere contra Voſſium.

IDem cenſor bis peccatum eſſe putat in verbo *præerunt*. Nam in Lucii tabula ſcalptum ſcribit PRERVNT, & in Caiana PRAERVNT, hic altera litera, ibi vero diphthongo Æ omiſſa. At quod diphthongum attinet, dubio procul falſum eſt. Nam in cenotaphio Lucii v. 17. legitur iuri dicendo ..... VNT. prioribus literis verbi *prærunt*, perforato ibidem marmore, omnino deletis. Pichena repoſuit PRAESVNT; ſed ex periodi conſtructione, ac ex Caiano lapide futuro tempore PRAERVNT legendum conſtat; etenim bis ibidem iis characteribus exaratur, litera poſteriori E eliſa. Id per craſin non ſemel apud antiquos ſcriptum comperimus. Horatius lib. 1. Sat. 9.

Difficiles aditus primos habet; haud mihi dero.

Silius lib. 6. ait: *nec cernere derat*. In vetuſto codice Virgilii Mediceo lib: 7. v. 262.

Divitis uber agri, Troiæve opulentia DERIT.

In vulgatis tamen habetur *deerit*; immo in ipſo codice laudato aliena manu altera E litera ſuperius addita conſpicitur, ſuperflua tamen correctione, quæ etiam viſitur ad v. 233. Georg. 2. cum tamen ibi legatur:

Si derunt, rarum pecorique & vitibus almis
Aptius uber erit.

Pierius in notis ibidem ait in antiquis codicibus legi: DERVNT, *facta ſynæreſi ex duobus E E in unum*. At ratione metri id poetis licuerit. Extat vetuſta inſcriptio libera adhuc Romana Republica ſculpta Gruteri pagina 506. v. 31. in qua legitur: *Iure dicendo* PRAESSE *ſolent*; cui in Caiana ſimiliter: *Iure dicundo* PRAERVNT. Neque hæc prolixiorem apologiam poſcunt.

Optime etiam v. 8. Caianæ tabulæ legitur IMPERI

Roma-

Romani; at perperam ille genitivus per unam I. terminitus, barbariſmi arguitur. Equidem grammatici communi conſenſu docuere neutra ſecundæ declinationis, quorum caſus rectus ante *um* habet I, in patrio caſu per duplex II. efferenda. Ita Velius Longus de Orthographia p. 2221. Q. Terentius Scaurus pag. 2257. Cæſellius in excerptis a Caſſiodoro pagina 2317. Chariſius lib. 1. Inſt. Gram. pag. 60. eiſque recentior Priſcianus libro 7. Divus etiam Auguſtinus in arte Grammatica ait: *In genitivo per duo II ſcribuntur, ut hoc ingenium, huius ingenii; ſic imperium imperii*. Hinc Probus lib. 1. unam I ſcribentibus *vitium barbariſmi* opponit pag. 1396. At Publius Conſentius in libro de Nomine & verbo, cum idem tradidiſſet, ait: *Quamvis a pleriſque iam per unam I efferatur iſte genitivus, ut eſt promiſſa Lavini: pauperis & tuguri: nec cura peculi*. Priſcianus etiam laudato loco ſcribit: *Frequenter tamen inventimus veteres in huiuſmodi genitivis, id eſt geminantibus I, ſubtrahere ex eis alteram*. Additque poſt plura Virgilii teſtimonia: *Hoc tamen faciunt metri cauſa*. Id olim Romanorum vetuſtiſſimus præmonuerat Lucilius ſcribens apud Soſipatrum Chariſium lib. 1. cit.

—— ſervandi numeri, & verſus faciendi,
Nos Cœli, Numeri numerum & ſervemu'modumque,

Nempe pro *Cœlii* & *Numerii*. Ceterum Plinius lib. 5. dubii ſermonis, teſte eodem Chariſio, dicit *eſſe quidem rationem per duo II ſcibendi, ſed multa iam conſuetudine ſuperari*. Pierius vero erudite in lib. 1. Æneid. ad v. 251.

His tamen ille urbem Patavi, ſedeſque locavit,

ſcribit: *Sed enim quod Priſcianus poetarum tantum innititur exemplis, multa veterum inſcriptionum exempla commemorare poſſem, quibus appareat oratores etiam eamdem ſcriptionis formam ſecutos eſſe*. Unicam tantum laudat inſcriptionem Flavi Sabini, quem Veſpaſiani fratrem putat. Equidem in Lucii tabula legitur. *Fili auguris*; & in Caiana GAI ET LVCI *ſtatuæ ponantur*. In fragmentis legum ante tempora Ciceronis pag. 509. apud Gruterum: De CONSILI *maioris patris ſententia*. Pagina 515. *Agri*, AEDIFICI, *loci*. Quæ iterum habes pag. 206. 2. Ævo autem Auguſteo in Ancyranis tabulis legitur pag. 231. CONGIARI.

GIARI. Auri CORONARI. In inſcriptione a S. P. Q. R. dicata Auguſto A. V. 725. *Divi IVLI F.* quæ repetitur in aliis epigrammatis pag. 226. 5. 235. 7. 8. 10. item p. 228. 8. *Natali* TIBERI *Caes.* Paſſim vero præfecti AERARI leguntur pag. 26. 2. 214. 396. 408. & alibi. In oratione Claudii Imperatoris: *Prolati* IMPERI *ultra Oceanum.* Hinc vana apparet cenſura Soſipatri ſcribentis p. 54. *Quare magis denotati ſunt, qui maluerunt per unum I* imperi, *&* ingeni *dicere, quam declinare ſecundum regulam* imperii *&* ingenii *geminata I litara.* Nam altera I ommittitur in Piſano decreto, ac oratione Romani principis, quem *pertinaciter liberalibus ſtudiis deditum* deſcribit Svetonius capite 40. & 41. ubi etiam narrat eumdem adhuc privatum librum de tribus literis ſcripſiſſe. Voſſius lib. 1. de Arte Gram. initio cap. 29. notat duo I olim latinis in uſu fuiſſe, breviorem, ut PIVS; longiorem, ut PISO; *Longiuſculo*, inquit, *uſi cum I ſonaret EI, vel pro duobus II poneretur.* Idem tradit Dauſquius ſect. 2. pag. 93. Hoc tamen pro libito uſurpatum patet ex tabulis Ancyranis in quibus cum I longiori leguntur verba *conſulIbus*, *omnIum*, *curIam*, *municipIa*. Immo & duo longiora elemeta II iuncta: *ſtipendIIs*, *manibIIs*, *colonIIs*, *municipIIs*. Et in Lucii cenotaphio ſcalptnm eſt *FIli* priori I longa, breviori vero ubi pro duobus II genitivum terminantibus, poſita eſt. In Caiano vero *imperi*, *Gai*, *Luci*, brevioribus I terminantur, cum tamen pleraque alia verba longiori I ibidem inciſa legantur. Item Gruteri pag. 208. legitur: *Ædificls Æli Donati*, in priori voce I. longiore, in ſequenti breviore aparente, ut plane conſtet eam regulam pro libito uſurpatam fuiſſe. Fateor tamen I longiorem ſæpe poſitam, ubi pro duabus II genitivi ſubſtituebatur, ut videmus in inſcriptionibus p. 235. 7. 8. 10. 234. 6. P. 26. 9. *Dies ſacrificii.* Sed ne ubique id ſervatum dicam, laudata Piſanarum tabularum orthographia vetat. In codice etiam Mediceo Virgili, qui maioribus characteribus deſcriptus fuit, nuſquam I longiores viſuntur, ſed æqualis cum ceteris figuræ. Sed poſt quadringentos annos id forte librariis ignoratum, vel certe in codicibus neglectum; quod tamen in lapidum inſcriptionibus plerumque ſervabatur.

CAPUT III.

Optime in Caiano lapide ſcalptum : Vltra *FINIS EXTREMAS. Accuſativos tertiæ declinationis in EIS, in ES, & IS Latinis antiquitus terminatos, ex columna Duiliana aliiſque inſcriptionibus ante Cæſarum imperium ſcalptis, oſtenditur. Eoſdem caſus, Auguſto imperante, non per* eis, *ſed per ES & IS ſcriptos. Lapidum ac nummorum inſcriptiones recitantur. Id ipſum ex vetuſtiſſimo omnium Virgilii codice Mediceo, aliiſque a Pierio Valeriano, ipſoque idiographo Virgilii a Valerio Probo laudatis, demonſtratur. Ciceronem, Salluſtium, ac Livium eoſdem accuſativos per I Sextuliſſe ex MSS. Mediceis. Idem apud Gellium ac Pandectas Florentinas obſervatum. Pomponius Secundus, Cornelius Fronto, ac Terentianus Maurus eam quarti caſus pluralium tertiæ declinationis terminationem non admittentes, refelluntur. Accuſativi iidem ætate Soſipatri Chariſii in Is terminari deſierant. Plurium grammaticorum canon de accuſativis in is exeuntibus, a Plinio ac Probo reiectus. Priſciani de iiſdem regulas deficere. Comparativa nomina genitivum multitudinis non in IUM, ſed in UM, accuſativos vero in IS mittere, ex Iulii Modeſti Auguſteæ ætatis ſcriptoris ſententia. Euphoniæ in his rationem habendam Publius Conſentius tradidit. Finis feminino etiam genere a Romanis ſcriptoribus elata. Plura ad hoc probandum e Virgilii codice Mediceo carmina recitantur. Comminianus in Virgilii carmine ſolæciſmum perperam notat.* Finis certa *apud Lucretium ſæpius legitur. Finis in codicibus MSS. Livii feminini generis.*

ILluſtriſſimus ſcriptor quibuſdam, qui hodiernam tantum grammaticam callent, iure reprehendere viſus eſt ea Caiani lapidis verba: VLTRA FINIS EXTREMAS, *ubi fines extremos* dicendum fuiſſe contendit. Non poſſum non mirari virum eruditum, qui eo in volumine de veterum latinitate prolixius diſputat, ac antiquos lapides inſcriptos paſſim laudat, vetuſtum loquendi modum ab omnibus gramma-

maticis inculcatum, ac in ſaxis frequenter occurrentem, ignoraſſe. Etenim antiqui Romani tum florente Republica, tum Auguſto imperante, accuſativos plurales nominum tertiæ declinationis, quorum genitivus multitudinis in IVM deſinebat, ſæpius per IS terminabant. Hinc inter recentes grammaticos non ignobilis Deſpauterius lib. 2. de Nominibus tertiæ declinationis ſcribit:

Quum genitivus ium *dat*, *quartus in IS quoque fiet*.

Ibidem vero advertit veteres eos accuſativos per diphthongum *eis* extuliſſe; qua de re plura mihi dicenda ſunt. Inprimis certum eſt Romanos A. V. 494. eoſdem accuſativos promiſcue per *es*, *eis*, & *is* terminaſſe. Nam in columna Duilii, in qua omnium quotquot ſuperſunt, vetuſtiſſima Inſcriptio Romæ legitur, hæc habentur: CLASESQVE NAVALES PRIMOS ORNAVET. Et poſt: CLASEIS POENICAS: & COPIAS CARTACINENSIS PRAESENTE &c. Præter triplicem illam quarti caſus pluralis terminationem, ex voce *claſes* patet id temporis conſonantes nondum fuiſſe geminatas. Eamdem vero orthographiam per plura ſæcula retentam ex aliis inſcriptionibus, ac vetuſtis codicibus oſtendo. Pag. 501. extat decretum de immunitate Thermenſibus Piſidiæ conceſſa, in quo legimus: *Intra ſuos FINEIS*, & *per eorum FINEIS*; ibi tamen etiam ſcribitur: *Inter CEIVES Romanos*. Item pag. 205. v. 18. *Quei ager VLTRA FINIS populorum leiberorum Vticenſium &c.* Pag. 506. v. 15. *OMNIS in taboleis publicis ſcriptos in perpetuo habeto*. Et hæc Senatus conſulta ante Varronis ac Ciceronis ætatem condita ſunt. Varro quidem eos accuſativos per *eis* lubentius terminandos tradidit, hiſce tantum decem exceptis, *falces*, *merces*, *axes*, *lintres*, *ventres*, *ſtirpes*, *urbes*, *corbes*, *veStes*, *neptes*, quæ nomina in accuſativo per *eis* terminari poſſe negavit. At Plinius apud Chariſium lib. 1. pag. 104. V. *Fonteis* hancce Varronis regulam *ridiculam* appellat. Interim Scaliger corrigendus venit, qui libro 4. L. L. ita Varronis verba recitat: *Qui mortaleis*, *atque urbeis*, *belluaſque omneis iuvat*; ſiquidem Varro negabat *urbeis* dici poſſe. Recte Voſſius lib. 2. de Gram. cap. 4. notat in diphthongo *ei* literam E debilem ſonum habuiſſe, ac vocalem I magis exprimi ſolitam, ita

ut poſtea E marceſcente, I ſola retenta fuerit. Id evidenter patet ex innumeris vocibus, in quibus pro diphthongo *ei* ſola I longa poſtea ſcripta apparet. Plauti: *Capteivei*, *captivi* evaſere: *Eidus idus*; *Galleis*, *Sabineis*, *Etruſceis*, ac ſimilia in faſtis Capitulinis ſcripta nomina, *Gallis*, *Sabinis*, *Etruſcis*, poſterior ætas ſcripſit. Ita accuſativi tertiæ declinationis Cicerone florente, ac dein Auguſto imperante, per *es* & *is* terminabantur. De priori terminatione conſtat, quæ poſtea ſola in uſu remanſit; de altera vero in IS plura dicenda ſunt, quod paulatim omiſſam, hic ætate eruditis quibuſdam viris ignoratam viri clariſſimi cenſura oſtendit. Vetuſtas inſcriptiones præmittam, de quibus dubitare nemo poſſit, quod in illas librariorum inſcitia graſſari non potuit. In Guateriano theſauro pag.328. 1. in S. C. de ludis ſæcularibus, quos Auguſtus edidit, legitur: LVDOS SAECVLARIS; pro *ſæculares*. In tabula Ancyrani: *Annum quintum & decimum AGENTIS CONSVLIS deſignavit*: pro *agentes conſules*. Huius inſcriptionis exemplar ipſe Auguſtus propria manu exaravit. Extant etiam plurima numiſmata Auguſti cum epigraphe: OB CIVIS SERVATOS. Alias incerti temporis inſcriptiones ſubiicio. Iaderæ, quæ Dalmatiæ munitiſſima metropolis eſt, ex pag.846.

IMP. CAESAR. DIVI. F. AVG
PARENS. COLONIAE. MVRVM
ET. TVRRIS. DEDIT
T. IVLIVS. OPTATVS. TVRRIS. VETVSTATE
CONSVMPTAS. INPENSA. SVA. RESTITVIT

Pag. 198. 6.

SEX. ATILIVS. M. F. SERRANVS
PRO. COS. EX. S. C
INTER. ATESTINOS. ET. VEICENTINOS
FINIS. TERMINOSQVE. STATVI
IVSSIT

Sex. Atilius Serranus M. Atilii Serrani Prætoris anno Urbis 580. ex Livii lib.41. filius, conſul A. V. 618. poſt conſulatum prorogato in Tranſpadana Italia imperio, lites de termino agri inter Patavinos & Ateſtinos compoſuit. Alte-

te-

teram poſtea controverſiam de limitibus agrorum inter eoſdem Ateſtinos ac Patavinos enatam, L. Cæcilius Metellus anno V. C. 638. Senatu iubente diremit. Id nuper oſtendit eruditiſſimus Comes & Eques Sertorius Orſatus, lib. primo Hiſt. Patavinæ part. 1. pagina 31. cuius docti voluminis editionem Auctoris mors ſtatim ſecuta, grave vulnus intulit Romanæ antiquitati tot editis ab eodem voluminibus illuſtratæ. Porro in ſilva montis Vendæ hocce epigramma Orſatus exſcripſit.

L. CAECILIVS. Q. F. PR
OCOS.... TERMINOS
FINISQVE. EX. SENATI
CONSVLTO. STATVE. IVSIT
INTER. ATESTINOS
PATAVINOSQVE

L. Cæcilius Metellus, vulgo Diadematus, Q. Metelli Macedonici filius, uti oſtendi diſſert. 1. cap. 5. conſulatum geſſit A. V. 637. ac Italiam provinciam ſortitus, altero anno regionem Tranſpadanam pro conſule obtinuit, quod ex recitato decreto de finibus regundis apparet. Porro in utraque vetuſtiſſima inſcriptione FINIS accuſativo plurali ſcalptum legitur. Eiuſdem etiam caſus ſimilis terminatio in inſcriptis poſt Auguſti ac priorum Cæſarum imperium lapidibus ſæpius in theſauro Gruteriano occurrit. In epitaphio pag. 607. legitur:

Viximus; hic OMNIS exitus unus habet.

Pag. 950. 10. *Adfectus OMNIS poſſidet iſte lapis.*

Pag. 1123. *ARDENTIS oculorum orbes, umeroſque NITENTIS.*

Immo everſo Romano imperio, ac Gotthorum barbarie verba latina penitus opprimente, hocce epigramma ſcalptum eſt, ex pag. 168. 9.

DN.

DN· ATALARICVS. REX
GLORIOSISSIMVS. HAS
SEDIS. SPECTACVLI. ANNO
REGNI. SVI. TERTIO. FIERI
FELICITER. PRECEPIT

Nulla in illis vocabulis mutatio fieri potuit, ſecus ac in antiquorum ſcriptorum codicibus ſubinde contigit, quorum tamen nonnulli meliori fato, neutiquam ſupinæ exſcribentium inſcitiæ obnoxii, familiarem vetuſtis Latinis characterem feliciter retinuerunt. Hos inter principe loco mihi recenſendus venit Virgilii codex Medicus, de cuius vetuſtate plura mihi ſuperius narrata ſunt. In hoc autem volumine memorati accuſativi tertiæ declinationis in omnibus paginis tum per *es* tum per *is* maiori Romana littera terminati, leguntur. Nicolaus Heinſius elegantiſſimus Muſarum amaſius, in nupera Virgilii editione eiuſdem codicis orthographiam locupletiſſime, quamvis, ut verum fatear, frequenter eoſdem accuſativos ſecus ac in laudato MS. leguntur, extulerit; quod tamen amanuenſis incuriæ deputandum cenſeo. In lib. 11. v. 324.

Sin alios FINIS, aliamque capeſſere gentem
Eſt animus, poſſuntque ſolo decedere noſtro,
Bis denas Italo texamus robore NAVIS,
Seu plur Es complere valent.

Heinſius *pluris* ſcribit, ſecus ac in MS. legitur. Ibidem v. 360.

Quid miſeros toties in aperta pericula ciu Es
Proicis, o Latio caput horum & cauſa malorum
Nulla ſalus bello, pacem te poſcimus omnes.

Heinſius aliter ac MS. *civis* repoſuit. Item lib. 1. Æneid v. 184.

——tr Is litore cervos
Proſpicit errant Is: hos tota armenta ſecuntur
A tergo, & longum per vall IS paſcitur agmen.
Conſtitit hic, arcumque manu celer Isque ſagittas
Corripuit. Item lib. 7. v. 164.
Aut acr Is tendunt arcus, aut lenta lacertis

Spi-

Spigula contorquent, curſuque ictuque laceſſunt.
Cum prævectus equo longævi regis ad aurIs
Nuntius ingentIs ignota in veſte reportat
Adveniſſe viros &c.

Pierius Valerianus in vetuſtiſſimis aliis Virgilii codicibus hiuſmodi accuſativos in IS deſinentes ſæpiſſime laudat. In lib. 2. v. 66. *crimine ab uno diſce omnes*, ait: *Pleraque omnia venerandæ vetuſtatis exemplaria, quæ in manus noſtras devenere, uno exemplo legunt: DISCE OMNIS*; quam Donati etiam lectionem eſſe teſtatur. Idem 2. Georg. ad v. 196. cum dixiſſet in vulgatis legi *urentes culta capella*, ait: *In antiquis omnibus codicibus manu ſcriptis, quos verſare contigerit, ſcriptum obſervavi: Aut ovium fetus, aut urentIs culta capellas*. Hæc paſſim eo in ſcriptore occurrunt, qui etiam plura notat de hiſce accuſativis in IS elatis, lib. 5. ad v. 406. *Ante omnes ſtupet &c.* cum dixiſſet: *In antiquis OMNIS*, non ſine indignatione diſputationem claudens, ait: *quæ quidem ſcribendi ratio quotidie nunc corrumpitur, neque codex iam ullus extat, quem non librarii arbitrio ſuo totum audeant contaminare*. Qui tamen vir eruditiſſimus vetuſtum characterem ſervans in epiſtola nuncupatoria ad Iulium Cardìnalem Mediceum ſcribit: *Ita ut apud omnis noſtrarum literarum affectatores non parva ſubhorta ſit hæſitatio.* Lege eumdem in notis lib. 2. Æn. v. 490. ubi iterum de iiſdem accuſativis in IS diſſerit. Cæterum cum grammaticæ præceptores eos accuſativos non uno modo terminandos cenſerent, Virgilii ſcripta iuxta propriam opinionem, omiſſa idiographi lectione, commutarunt. Etenim in 6. Æn. v. 719. ita in Mediceo codice legitur:

Principio cælum, ac terras, campoſque liquentIs

At Diomedes lib. 2. pag. 442. §. *de Hirmo* ſcribit *liquentEIs*, quam lectionem Erythræus, aliiſque maluerunt. Farnabius vero cum Lacerda & pluribus *liquentes* ſcribit. Lib. 3. verſum 71 legit Heinſius:

Deducunt ſocii navIs, & litora complent.

Erythræus, Farnabius, aliique *naves* reddunt. At Valerius Probus lib. 1. Gram. Inſtit. pag. 1429. *Deducunt ſocii naveis*. Erythræus ſatis frequenter eos caſus per diphthongum Grecam *ei* reddit. Verum Pierius in libro 1. Æn. ad

v. 111.

Digitized by Google

v. 111. ait; *Syrteis per ei ut pleraque alia ſcriptitant: quod in codicibus antiquis inventu rariſſimum*. Sane in Mediceo nuſquam apparet. Priſcianus qui Iuſtiniano imperante, Conſtantinopoli grammaticam profeſſus eſt, lib. 7. pag. 775. plura Virgilii loca laudat, in quibus accuſativi plurales tertiæ declinationis ſemper in IS, numquam in EIS deſinunt; quam ſane diphthongum non fuiſſe characterem Auguſteæ ætatis inſcripta monumenta declarant. Sed hac de re proxime ſermo redibit. Antequam ad alios ſcriptores tranſeam, vulgaris quædam Gellii de eodem Virgilii charactere narratio hic repetenda eſt. Is lib. 13. cap. 19. ſcribit: *Interrogatus eſt Probus Valerius (quod ex familiari eius quondam comperi)* haſne urbis, *an* has urbes, *&* hanc turrem, *an* hanc turrim *dici oporteret*. Tum Probum reſpondiſſe aures interrogandas. Cum vero ille rurſus peteret quonam modo aurem interrogaret, Probum ſtatim repoſuiſſe: *Quo ſuam Virgilius percunctatus eſt, qui diverſis in locis URBES & URBIS dixit, arbitrio conſilioque uſus auris. Num in primo Georgicon, quem ego, inquit, librum manu ipſius correctum legi,* Urbis *per I literam ſcripſit. Verba e verſibus eius hæc ſunt:*

—— Urbiſne inviſere, Cæſar,
Terrarumque velis curam.

Verte enim & muta, ut urbes *dicas, inſubidias neſcio quid facies & pinguius. Contra in III. Æneidos* Vrbes *dixit per E literam:*

Centum urbes habitant magnas. v. 106.

Hæc iam muta, ut urbis *dicas; nimis exilis vox erit & exſanguis. Tanta quippe iunctura eſt in conſonantia vocum proximarum*. Hæc Probus. Ex his non leve auctoritatis pondus adiicitur codici vetuſtiſſimo Mediceo, in quo ſimiliter 1. Georg. v. 25. *Vrbiſne inviſere* legitur, & in altero ex 3. Æn. *Centum urbes habitant*. Miror V. C. Heinſium omiſſo charactere Probi ac ipſius etiam Medicei codicis, quem in illis accuſativis efferendis ſequi ſe in præfatione prænotaverat, ſcribere maluiſſe: *Centum urbIs habitant*. In eodem Mediceo codice *Finis* ſæpe plurali accuſativo effertur, uti in Piſana tabula ſcalptum eſt; in aliis etiam verſibus eorumdem librorum *fines* legimus.

Lib.

Digitized by Google

Lib. 1. v. 564.

Moliri, & late finIs cuſtode tueri.

Lib. 8. v. 159.

Protinus Arcadiæ gelidos inviſere finIs.

Lib. 11. v. 517.

Longus in ocaſum, finIs ſuper atque Sicanos.

Ibid. v. 524.

Sin alios finIs aliamque capeſſere gentem.

Lib. 1. v. 570.

Sive Erycis finEs regemque optatis Aceſten.

Lib. 7. v. 149.

Orta dies; urbem, & finEs, & litora gentis
Explorant.

v. 334.

—— *Italoſque obſidere finEs.*

Heinſius in duobus poſtremis carminibus *finis* edidit. Gellius laudatus ait ſe eiuſdem accuſativi per *es* & *is* efferendi diverſitatem alio in loco apud Virgilium obſervaſſe, nempe lib. 10. v. 350. ubi dicit:

Tres quoque Threicios Boreæ de gente ſuprema,
Et tris, quos Idas pater & patria Iſmara mittit.

Verum in MS. Mediceo utroque loco TRIS legitur, uti etiam Heinſius ſcripſit. Ipſe quoque Gellius ſæpius per IS eoſdem accuſativos terminavit, ut paulo inferius oſtendam. Hactenus de Virgilio, quem reapſe ita ſcripſiſſe colligimus ex laudati Probi verbis; ſiquidem teſtatur id ſe legiſſe in lib. 1. Georgicorum, quem *manu ipſius Virgilii correctum* viderat.

Poetarum principi, oratorum atque hiſtoricorum principes adiungo Ciceronem ac Livium. Equidem dolendum eſt viros eruditos, qui ſubinde utriuſque volumina edidere, pleroſque accuſativos, qui in manu exaratis codicibus per IS ſcripti legebantur, modo per *es*, modo per *eis* cum diphthongo græcorum extuliſſe. Doctiſſimus Petrus Victorius in editione Florentina An. 1571. veterem characterem ex antiquiſſimis codicibus in epiſtolis ad Atticum ſumma fide repoſuit. Ita lib. 1. epiſt. 15. legimus: *Auris nactus tuas*. Libro 2. Epiſt. 12. *Ad tris tabernas*. Lib. 5. epiſt. 9. *per omnis noſtros*. Lib. vero 7. ep. 3. plu-

res eo modo deſinentes accuſativos addenſat: *Omnis damnatos*, *omnes ignominia affectos*, *omnis damnatione ignominiaque dignos* &c. *tribunos valentis*, *addito C. Caſſio*; *omnis qui ære alieno premantur*, *quos pluris eſſe intelligo*, *quam putaram*. Hanc ego lectionem conſtanter ſervatam in ſex codicibus Mediceis adnotavi. Similiter terminatos caſus apud Ciceronem aliis in locis vide apud Priſcianum lib. 7. pag. 777. qui etiam ſuperius pagina 769. duo alia eiuſdem loca exhibet, in quibus ſcribit: *Dies continuos compluris* & *compluris armatos*, quæ poſtrema verba appellat ex oratione pro Cæcina, ubi in editis *complures* legimus. In Livii quoque libris plerumque accuſativos caſus, de quibus loquimur, per *eis* ſcriptos ab editoribus videmus, nempe *abſenteis*, *ſolemneis*, *hoſteis*, *pugnanteis* &c. cum tamen in vetuſtis codicibus per IS elatos, legamus. Ne tamen hic paginas prolixiori teſtimoniorum recitatione impleam, ex lib. 31. in quo de Bello Macedonico ſcribit, quædam tantum ſubnotabo. In duobus MSS. Mediceis initio ſtatim legi: *Perſcripturum res omnis Romanas*. Plerique tamen ad quos etiam Gronovius pater acceſſit, *omneis* edidere. Ibidemque cap. 17. *Non modo adeuntis aditu arcebant*. Glareanus *adeunteis*, Gronovius *adeuntes* ſcripſere. In eodem capit. 17. legimus Abydenos incluſiſſe *matronas omnis in templo Dianæ*, at pretioſas veſtes *in navis Rhodiam Gizicenamque*; ubi legendum *Cyzicenamque*; tum delectos qui rebus deſperatis, tectis publicis privatiſque *ignis ſubiicerent*. In editis *omnes* & *naves* & *ignes* habemus. In cap. 18. *Apolloniam terreſtris copias*, *navalis Corcyram in hyberna deduxiſſe*. In cap. 19. *Ipſe in navis imponendos curavit*. In cap. 21. *Et obire ad omnis hoſtium ſubitos conatus poſſet*. In cap. 26. Philocles Philippi regis præfectus dicitur *ad depopulandos Athenienſium FINIS* profectus; ubi etiam legimus: *hoſtis effuſos*. In cap. 32. Romanorum legatus ait in oratione ad Ætolos, Siciliæ civitates *ſtipendiarias nobis ac vectigalis eſſe*. In capite 33. de Philippo rege dicitur: *Navalis copias Demetriadem in Theſſalia contrahebat*. Item: *Ipſe terreſtris copias comparabat*. In quibuſdam editis *terreſtreis* habetur. Rurſus ibidem: *In montis propinquos refugentibus barbaris*. In capi-

pite 37. *Pars obvios habuerunt hoſtis*. In cap. 38. *Itaque ſecundum duas adverſas equeſtris pugnas*. In impreſſis *equeſtreis* olim editum. In cap. 39. *Pulſatio ſcutorum parumper ſuccedentis Romanos tenuit. Deinde iis quoque ſpretis, partim teſtudine facta, per adverſos vadunt hoſtis*. Denique in capite 43. *Per eos dies & Athenagoras regius præfectus Dardanos recipientes ſe in FINIS, adeptus* &c. Ex hiſce, ut innumera alia omittam, patet Livium etiam per *is* accuſativos tertiæ declinationis, quorum genitivus pluralis in *ium* deſinit, extuliſſe, quos cum viri docti legiſſent, haud bona fide per *eis* ediderunt. Salluſtium etiam per *is* eos caſus ſcripſiſſe vel initio Catilinariæ hiſtoriæ intelligitur, quam hiſce exorditur: *OmnIs homines* &c. quam lectionem in duodecim MSS. Mediceis fideliter expreſſam vidi. Eodem charactere eadem verba recitarunt vetuſti grammatici Chariſius lib. 1. pag. 122. Priſcianus libro 7 laudato, aliique, idem vero Chariſius, uti obſervavit Pierius lib. 2. Æneid. ad v. 311. hæc Salluſtii verba refert: *Non tu ſcis, ſi quas ædis ignis cepit acriter, haud facile ſunt defenſu, quin & comburantur proxumæ*. Plautus latini ſermonis elegantiſſimus magiſter, in editione Boxhornii, eodem modo eos caſus effert. In Milite II. 4. verſ. 5. *Habet auris*. In Caſina II. 5. v. 34. *Coniiciam ſortis in ſitellam*. In Aulularia IV. 8. initio: *Aureos montis colunt*. Similia apud eumdem paſſim occurrunt. Hinc certum fit aureo latinitatis ſæculo eam dicendi formam in uſu fuiſſe, quæ etiam argenteo ſæculo, & æneo quoque continuatam notavi. Unum argentei ſæculi ſcriptorem Tacitum appellabo. Extat in Medicea bibliotheca eiuſdem volumen, quod unum in Germania repertum, ac Leoni X. oblatum, Philippus Beroaldus in publicum emiſit. Is codex annales de imperio Tiberii Cæſaris complectitur, ac ſæpius eoſdem accuſativos tertiæ declinationis per *is* ſcriptos exhibet, quo modo ex eodem codice illos edidit Curtius Pichena vir eruditus ac Magno Etruriæ Duci a ſecretis. Ex libro primo quædam tantum loca indicabo. In cap. 3. legitur: *Omniſque per exercitus oſtentatur*. In capite 4. *imminentis dominos*. In cap. 20. *retinentis centuriones*. In capit. 36. *adverſum abſcendentis legiones*. In

cap. 40. *contra rebellis auxilium*. In cap: 44. *Ob imminentis Suebos*, pro *Suevos*. Alia teſtimonia omitto, admonens tamen Pichenam ſemel & iterum characterem codicis in hoc priori libro mutaſſe. In cap. 60. MS. habet: *Bructeros ſua urentis*. At Pichena ſcripſit *urenteis*. Rurſus capite 77. MS. *Ne egredientes in publicum, equites Romani cingerent*. Pichena non per *es*, ſed per *is* ſcripſit *egredientis*. Eruditi A. Gellium, ſeu uti alii malunt, Agellium, æneæ ætatis ſcriptorem nuncupant. Is autem lib. 18. edit. Henrici Stephani cap. 10. ait: *Sed alios quoque itidem errantis audivi*. Lib. 19. cap. 5. *Is nos aquam multam ex diluta nive bibentis coercebat*. Cap. 10. *Quos loquentis id audias*. Cap. 11. *In pluris verſiculos licentius liberiuſque*. Cap. 12, *omnis univerſos, & terras cultioris* dicit. Hæc ex plurimis, quæ paſſim ibidem occurrunt, laudaſſe ſufficiat. Denique in Pandectis MSS. quæ in gaza Magni Ducis Etruriæ diligentiori cuſtodia ſervantur, non ſemel accuſativus pruralis eorumdem nominum tertiæ declitationis in IS effertur. Lib. 8. tit. 1. Lib. 8. de Servit. legitur: *Licet per partis adquiri non poterit*. Lib. 10. tit. 2. L. 20. *Indemnis igitur coheredes ſuos præſtare cavebit*. Lib. 10. tit. 3. L. 1. *quod ſocio actio magis ad perſonalis invicem præſtationes pertinet*. Lib. 12. tit. 2. L. 28. *ceteroſque ſimilis*. Lib. 39. tit. 4. L. 16. *ne decipiat profiteri volentis*. Ceterum cum hæc duo volumina a victrici Piſanorum claſſe Piſas delata fuiſſent, ac in minns eruditi I. C. manus incidiſſent, hic literæ maiuſculæ I in ſyllaba penultima tria puncta ad latus addidit, ut E litera deſignaretur. Inſulſam tamen correctionem alienum atramentum manuſque recentior oſtendunt, uti Laurentius Theodorus Gronovius Ioh. Friderici F. adnotavit. Profecto Taurellus Pandectas ad aureum hocce autographum emendans, ſpuria correctione reiecta, eoſdem accuſativos per IS extulit.

Hinc factum eſt, ut vetuſti latinæ linguæ præceptores, cum eamdem ad quaſdam regulas contraherent, accuſativos plurales tertiæ declinationis in *is* vel *es* definere pronuntiarint. Neque enim eam terminationem ipſi primum commenti ſunt, ſed quod eamdem paſſim obſervabant in Cicerone, Salluſtio, Virgilio, Livio, aliiſque

aurei

Digitized by Google

aurei latinitatis ſæculi ſcriptoribus, ad quorum phraſem ac characterem tamquam ad abruſſam puritatis & elegantiæ latinæ poſterorum orationem exigerent. Horum teſtis locupletiſſimus venit Priſcianus, qui tot ſcriptores aureæ ætatis paſſim appellat, ac plurima Salluſtii, ac pleraque Ciceronis, & aliorum quæ interciderunt, volumina ſubinde allegat. Is ergo libro 7. pag. 777. ſcribit: *Nominum*, ſeu ut alii legunt, *omnium quæ tam nominativum, quam genitivum ſimilem habent, eorum accuſativus vero in ES, frequenter in IS ſolet terminari, ut hic & hæc omnis, huius omnis, hos & has omnIs*. At ſi in Cicerone ac Virgilio iidem accuſativi ſemper in *es*, ut in editis eorumdem libris modo legitur, exiſſent, qua fide teſtatus fuiſſet grammaticorum diligentiſſimus *raro in es, frequenter in IS* ſolere terminari? Ea autem quæ multa ſtatim laudat, Virgilii teſtimonia, paſſim in *es* deſinentia in editis libris legimus. Cum veteres per *eis* frequentius hoſce caſus terminarent, Auguſti ætate pro dipthongo *ei* longa I litera poni cœpit. P. Nigidius Figulus Ciceronis amicus in libro de Nat. & ordine literarum apud Gellium lib. 19. cap. 14. ſcribit: *Græcos non tantæ inſcitiæ arceſſo, qui OV. ex O & Υ ſcripſerunt, quantæ qui* ei *ex E & I; illud enim inopia fecerunt: hoc nulla reſubacti*. Cuius rationem reddit Quintilianus lib. 1. cap. 7. *quia I tam longæ quam brevis naturam habet*. At Auguſto imperante pro *ei* diphthongo longam I poſitam tabulæ Ancyranæ aliaque laudata ſaxa oſtendunt, in quibus nuſquam illa diphthongus ſcribitur in accuſativis caſibus, ſed legimus *ſæcularis, agentis, finis*; uti & in eiuſdem vulgari numiſmate: OB CIVIS SERVATOS. Quæ cum iiſdem characteribus, quibus primum inſcripta fuerant, ad noſtram uſque ætatem pervenerint, longe maiori fide digna cenſentur, quam codices manu exarati, tot exſcribentium, ut ſæpius dixi, erroribus obnoxii. Non defuere tamen viri docti, qui eos caſus non per *is* ſed per *eis* terminandos putarunt. De Pomponio Secundo poeta ſcribit Plinius apud Chariſium lib. 3. p. 111. V. Monteis: *Propter homonymum nominativi, accuſativo caſu* omnis *non putat dici, ſed omneis*. Idem docuit Cornelius Fronto in lib. de Differ. vocum pag. 2201. V. *Treis*.

In

In hac quoque opinione fuit Terentianus Maurus cap. de Syllabis pag. 1393. ſcribens:

Eitur in ſilvam, neceſſe eſt E & I connectere,
Principali namque verbo naſcitur, quod eſt EO.
Sic oveis, plureis, omneis, *ſcribimus pluraliter*,
Non enim nunc addis E, ſed permanet, ſicut fuit
Lector & non ſingularem nominativum ſciet.

Itaque *omnis* v. g. accuſativo plurali ſcribere recuſabant; quod eodem modo nominativo ſingulari efferebatur. At inanem ſcrupulum paſſos conſtat ex nominibus quartæ declinationis, quorum rectus, ac genitivus, tum etiam nominativus & accuſativus plurales in US uniformiter exeunt, nempe *manus*, *fluctus*, *ſumptus* &c. Sane ex illis Terentiani: *Non nunc addis E*, infertur ea ætate eos accuſativos plurales per IS elatos, *ovis*, *pluris*, *omnis*, queis tamen mavult E ante I inferi, quo lector ſtatim videat non eſſe nominativos ſingulares. Quod vero addit: *ſed permanet ſicut fuit*, vel intelligit antiquum characterem, cum *fineis*, *civeis*, *omneis* ſcribebant; vel certe modum pronuntiandi; etenim quamvis poſtrema ætate Rom. Reip. diphthongus *ei* ponebatur, ea ut ſimplex I longa ſonabat, quod ſatis colligitur ex Ciceronis ep. 22. l. 9. Familiarium, uti Voſſius recte prænotavit.

Valerius Probus lib. 2. Inſtit: Gram. pag. 1442. ſcribit: *Nominativum, accuſativum, & vocativum pluralis generis maſculini & feminini* es *producta ſyllaba terminabit; hi & hæ, hos & has, & o Sacerdotes. Interdum accuſativus IS, ut hos & has agilis.* Itaque ætate Probi iidem accuſativi raro per *is* terminabantur. In Chronico autem Euſebii dicitur Probus grammaticus anno ſecundo imperii Neronit floruiſſe. Idem poſtremo loco inter grammaticos a Svetonio numeratur. Illum etiam ſub Domitiano Principe vixiſſe patet ex libro 2. eiuſdem laudato, qui *Catholica* inſcribitur; ibi enim pag. 1463. Martialis epigramma adducit, quod Domitiano Principe editum fuit. Gellius libro 3. capitulo 1. & 15. libro 13. cap. 13. & 19. ſcribit ſe cum iis locutum, qui Valerius Probum differentem audierant. Idem vero Gellius teſtatur ſe adoleſcentem Romæ coluiſſe Herodem Atticum virum conſularem, lib. 9. c. 2. Hic vero anno vulgaris æræ 146. conſulatum geſſit, Anto-

nino

Digitized by Google

nino Pio Imperatore. Et libro 2. cap. 26. ait: *Favorinus philoſophus cum ad M. Frontonem conſularem pedibus ægrotum viſeret, voluit me quoque ad eum ſecum ire*. At Cornelius Fronto conſul ſuffectus fuit a M. Aurelio Principe, ex Auſonio in panegyrico ad Gratianum. Ex his colligo Probum uſque ad Traiani fere imperium vixiſſe. Id probari poſſet, quod in libro de Notis qui eidem adſcribitur, ſub litera I legamus: *In Foro Traiani*. At cum in litera S ſcribatur: SEV. AVG. ARM. PART. *Severus Auguſtus, Armenicus, Parthicus*; utrumque eidem libro aliena manu inſertum fuit; vel alium plane auctorem illud volumen habuit. Soſipater Chariſius cit. pag. 28. ait: *Omnia nomina in* is *terminata, quæ dativo I exierint, neceſſe eſt genitivo & accuſativo ante ultimam, I recipiant, ut agreſtis, ium, hos agreſtis; cæleſtis, ium, hos cæleſtis*. Eamdem terminationem habere dicit quæ ablativo caſu in I exeunt, *ignis, igni, hos ignis*. Idem tradit pag. 69. ubi ponit *hos & has nobilis*. Verum inferius pag. 122. ſcribit: *Nam accuſativus iuxta regulam, manente I litera, debet enuntiari*, hos & has agilis, *ut eſt apud Salluſtium*: Omnis homines; *ſed eum ad nominativi & vocativi formam conſuetudo tranſduxit*. Ita ætate Chariſii non in IS, ſed in *es* accuſativi illi caſus deſinebant. Incerta ætas eſt qua Chariſius vixit; at conſtat floruiſſe ante Priſcianum, a quo non uno loco laudatur. Ex illius vero ſententia conſuetudo iam ante inducta, grammaticæ regulas, iuxta quas *neceſſe eſt* eos caſus in *is* deſinere, eoſdem per *es* efferendo, obduxerat. Hinc D. Auguſtinus in lib. de Grammatica, quem A. 386. vulgaris epochæ Mediolani paulo ante baptiſmum, compoſuit, hoſce accuſativos tertiæ declinationis per *es* efferendos docet, nec verbum quidem de famoſa illa apud veteres terminationis in *is* facit.

Veteres grammatici inter præcipuas regulas, quibus accuſativi tertiæ declinationis in *is* exire dignoſcerentur, hanc tradidere; nempe ſi genitivus pluralis ante VM haberet I, ſeu ea nomina accuſativo plurali in *is* deſinere, quæ in genitivo per *ium* terminabantur. Hunc omnium fere grammaticorum canonem fuiſſe teſtatur Publius Conſentius in lib. de Nomine & verbo pag. 2040. ſcribens: *Sane*

ple-

Digitized by Google

plerique omnes has regulas quæ genitivum in ium *mittunt*; *dicunt etiam accuſativum pluralem in* is *mittere*, *ut has puppis*, *hos montis*, *hos optimatis*. Servius in lib. 1. Virgilii ad v. 112. *Tris Notus abreptos* &c. ait: *Tris Latinum eſt*. *Genitivus enim pluralis quoties in* ium *exit*, *accuſativum pluralem in* is *mittit*; *ut puppium puppis*; *quotiens in* um *exit*, *in* es, *ut patrum patres*. Hanc ipſam regulam inter recentiores grammaticos tradit Deſpauterius, cuius huncce ſuperius canonem laudavi:

Quum genitivus ium *dat*, *quartus in* is *quoque fiet*. Valerius Probus in Arte apud Pierium in libro 2. Æneid. ad verſum 490. *Amplexæque tenent poſtes* &c. illud præceptum, ut imperitum redarguit. Plinius etiam apud Chariſium citato pag. 104. V. *Funes* eoſdem errare pronuntiat. Probus eam regulam confutat; tum quia *nubium* in genetivo plurali legitur; at nuſquam *nubis* in accuſativo multitudinis; tum quia quæ in genitivo plurali habent *um* fine I præcedente, mittunt accuſativos in *is*; unde ait Salluſtius: *Per liberos atque parentis veſtros*. Denique quia deſinentia genitivo plurali in *ium*, promiſcue apud antiquos in accuſativo per *is* & *es* terminata leguntur. Hæc Probus. At Priſcianus, quo haſce difficultates evaderet, quoſdam canones ſtatuit, queis oſtendi poſſit, quinam quarti caſus tertiæ declinationis per *is* ſcribantur. Voſſius diligenter eaſdem regulas congeſſit, & expendit libro ſecundo de Analogia cap. 16. Primus canon eſt: *Omnium quæ tam nominativum quam genitivum ſimilem habent*, *eorum accuſativus raro in* es, *frequenter in* is *ſolet terminari*, *ut hic & hæc omnis*, *huius omnis*, *hos & has omnis*. Hanc regulam plurium auctorum teſtimoniis firmat. Quod advertit eos accuſativos *raro in* es *frequenter in* is terminari, minus mihi probatur. Nam promiſcue pro libito in *es*, tum in *is* exire ex laudatis ſuperius locis Virgilianis patet; ſiquidem nomen *finis*, cuius ſimiles ſunt nominativus ac genitivus ſingulares, & genitivo multitudinis in *ium* exit, accuſativum promiſcue in *is* & *es* terminatum habes apud Virgilium, ac vetuſtas Inſcriptiones. In oratione Claudii Cæſaris Gruteri pag. 520. *Ad extremos FINES Galliæ Narbonenſis veniſti*. Rurſus apud eumdem poetam in Mediceo codi-

codice omnium optimo ac vetuſtiſſimo, nomen *ignis*, cuius nominativus ac genitivus caſus ſingulariter ſimilem terminationem habent, accuſativo plurali promiſcue per *is* & *es* effertur. Libro primo Æneid. v. 52.

Oramus; prohibe infandos a navibus ignes.

Lib. 2. v. 276.

Vel Danaum Phrygios iaculatus puppibus ignis.

502. *Sanguine fœdantem quos ipſe ſacraverat ignis.*

624. *Tum vero omne mihi viſum conſidere in ignes.*

664. *Hoc erat alma parens, quod me per tela per ignis.*

686. *Excutere & ſanctos reſtinguere fontibus ignes.*

Lib. 7. v. 196.

—— medias acies, medioſque per ignes.

320. *Ciſſæis prægnans ignis enixa iugales.*

Lib. 8. v. 199.

Ore vomens ignis, magna ſe mole ferebat.

267. *Pectora ſemiferi, atque extinctos faucibus ignis.*

Lib. 9. v. 78.

—— tantos ratibus quis depulit ignes?

145. *Neptuni fabricata manu conſidere in ignis.*

Lib. 10. v. 56.

Iuvit & Argolicos medium fuiſſe per ignes.

171. *—— & vaſtos umbo vomit aureus ignis.*

Itaque ſæpe *ignis* in accuſativo multitudinis, per ES etiam terminatus legitur; quamvis ſæpius per IS in eodem codice ſcriptus appareat. Et ſane, in librario erratum, cum libro 2. v. 624. legatur *conſidere in ignes*, at libro 9. v. 145. *conſidere in ignis*, patet non ſemper euphoniæ gratia, ſed pro ſcribentium arbitrio eos caſus diverſas terminationes ſubiiſſe.

Alter canon eſt: *Similiter faciunt accuſativum eiuſdem formæ ſemper pluralia, ut hi manes, horum manium, hos manes, vel manis*. Itaque promiſcue in *es* & *is* pluralia tertiæ declinationis in quarto caſu terminantur. Hinc *pluris* in Cicerone & *plures* in Virgilio ſuperius oſtendi: uti etiam *tris* & *tres*, uti Gellius legebat. Tertius canon additur: Plerumque in *is* terminari, quæ nominativo per *er*, & ablativo I efferuntur, ut *acris*, *ſalubris*, *celeris*; raro autem hoſce caſus in *es* deſinere. Quam regulam ex anti-

quis ſcriptoribus ſtabilit. Ultimus canon eſt: Nomina in *er*, & *ns* exeuntia in nominativo ſingulari, accuſativum pluralem tum in *is* tum in *es* mittere, uti *inertes* & *inertis*, *partes* ac *partis*. Verum Priſcianus omittit nomina deſinentia in *bs*, uti *urbs*, *trabs*, *ſcrobs*. Et ſane *urbis* in plurali accuſativo apud Virgilium vidimus. Ex Priſciani tamen regulis, quæ Probus opponebat, evaneſcunt. Nam nuſquam legitur in caſu quarto plurali *nubis*, quod hoc nomen, quamvis genitivum multitudinis in *ium* mittit, non tamen in ſingulari eodem modo nominativo ac genivo terminatur, cum ſit *nubes nubis*. Secus *ignis*, *finis*, *omnis* &c. quæ utroque caſu ſimiliter deſinunt. Quod addit de deſinentibus in genitivo in *um*, quæ tamen in quarto caſu per *is* ſcribi poſſunt, uti *parentis*, ex quarto canone Priſciani eliditur; nam hoc nomen in recto per *ns* terminatur. Et ſane quod Servius laudato loco dicit *quotiens* genitivus pluralis *in um exit*, *in es* accuſativum mittere, univerſe falſum eſt. Non oppono quod proxime notabam, *parentum* ac *parentis* pluraliter dici; ſiquidem ſcribit Chariſius pag. 111. *Cicero rationis memor* parentium *ſæpe dicit*. *Fronto pro Ptolemæenſibus*. Parentum tuorum, *ut ait Plinius*, *alias poetarum vice*, *qui regulam ſatis idoneam ſopierunt*. In epitaphio imperante Tiberio poſito, legitur pag. 111. PARENTIVM SVORVM. In tabulis Ancyranis, niſi exſcribentibus erratum eſt, habetur *agentis conſulis*, pro *agentes conſules*; genitivus tamen alterius nominis in *um* deſinit, nempe *conſulum*. Præterea Chariſius pag. 100. hæc Plinii verba ex libris dubii ſermonis recitat: *Iulius Modeſtus ita definiit*. *Quæ nomina comparandi fuerint*, *& accuſativis pluralibus in IS exient*, *ſcilicet*, fortioris, fortiorum *facere debent*, *non* fortiorium, *id eſt ante* VM *ſyllabam I recipere non debent*. Hoc locupletiſſimo antiquiſſimi grammatici teſtimonio iterum confirmatur quod ſuperius demonſtrabam, videlicet Auguſti ætate accuſativos plurales declinationis tertiæ non per *eis*, ſed per *is* ſcriptos; quamvis litera longa I dipthongum EI ſupplebat. Nam C. Iulius Modeſtus vixit ſub diſciplina C. Iulii Hygini a Iulio Cæſare anno Urbis 707. poſt captam Alexandriam, Romam advecti, qui poſtea libertus Auguſti fuit,

fuit, ac ob antiquitatis notitiam *Polyhiſtor* appellatus. *Huius*, inquit Svetonins cap. 20. de Grammaticis, *libertus fuit Iulius Modeſtus; in ſtudiis atque doctrina veſtigia patroni ſecutus*. Præterea ex recitatis Iulii Modeſti verbis patet, præter quatuor illos a Priſciano numeratos canones, addenda eſſe comparativa nomina, quæ etiam *is* in quarto caſu multitudinis habere poſſunt. Ceterum in his una omnium optima regula eſt euphonia, uti ex Probo Gellius allatos ſuperius teſtimonio, adnotavit. Publius etiam Conſentius in Arte pag. 2040. cum quædam de hiſce accuſativis in *is* præmiſiſſet, ſcribit: *Sed in hoc quoque ſequenda euphonia eſt*, nempe quod auribus iucundius ſonat. Hæc prolixius expoſui, non ſolum ut phraſis illa Caiani lapidis *ultra Finis extremas*, iuxta tritas grammaticæ artis regulas præformata monſtraretur, verum etiam ut antiquatos pluralium tertiæ declinationis canones, tot ſcriptorum aurei latinitatis ſæculi teſtimonii in bono lumine collocarem; cum iidem & longioris ætatis caligine, & veterum auctorum libros ſubinde mutantium temeritate, ac denique iamdiu tritæ apud grammaticos ſyntaxeos conſuetudine, noſtra ætate adeo in obſcuro lateant, ut vir inſignis qui iuſto volumine variatæ latinitatis cauſas inveſtigat, eoſdem plane ignorans, *Finis* in quarto caſu multitudinis in Piſana tabula ſolœciſmi incuſarit; cum tamen iuxta grammaticorum canones elegantiſſime & ſcriptum, & ſculptum fuerit.

Alterum quoque adiectivum nomen, nempe *extremas*, optime poſitum ex iiſdem grammaticorum regulis intelligitur. Etenim docent nomen *finis* maſculini ac feminini generis eſſe. Publius Conſentius in Arte pag. 2026. ſcribit: *Nam inter femininum & maſculinum ſunt hæc nomina, cortex, ſilex, finis, ſtirps, pinus, dies; utrovis enim genere lecta inveniuntur*. Priſcianus libro 5. ſcribit: *Finis quoque tam maſculini, quam feminini generis uſurpavit auctoritas*. Idem antea monuerat Nonnius Marcellus ubi agit de indiſcretis generibus, producens teſtimonia Accii, Cœlii, Heminæ, Varronis, ac Virgilii; Varronis quidem libro 4. de Vita Populi R: *Ita huius bellii horribilis finis facta*. Virgilii codex Mediceus omnium antiquiſſimus, in lib. Æneid. ſæpius finem feminino genere elatam exhibet.

Immo cum in v. 24. lib. 1. maſculino genere *quem finem* prius ſcriptum fuiſſet, Turcius Apronianus ita correxit:

—— QVAM das finem, rex magne, laborum.

Lib. II. v. 554.

HAEC finis Priami fatorum &c.

Lib. III. v. 145.

QVAM feſſis finem ferat &c.

Lib. V. v. 327.

—— feſſique ſub IPSAM
Finem adventabant.

Lib. V. 384.

QVAE finis ſtandi? quo me decet uſque teneri.

Lib. XII. v. 793.

QEAE iam finis erit, coniunx? quid denique reſtat?

Quæ loca ſimiliter Nicolaus Heinſius exhibuit in nitidiſſima Virgilii editione. Et ſane in v. 554. *Hæc finis Priami fatorum*, eam lectionem Servius habet, uti & Comminianus, ac MSS. codices, eamque Erythræus, Donatus, Cerda, Farnabius, aliique in Virgilianis editionibus ſervarunt. Gellius lib. 13. cap. 19. hæc Valerii Probi verba recitat: *Sed in illo quoque itidem Virgilii verſu:*

Hæc finis Priami fatorum,

ſimul ut &, Hic finis, *dicat, durum & abſonum erit, reſpuentque aures quod mutaveris*. Comminianus antiquus grammaticus apud Soſipatrum Chariſium lib. 4. cap. de ſolœciſmo pag. 239. ſcribit ſolœciſmos fieri *per genera nominum*: Hæc finis Priami fatorum, *pro hic finis*. Verum hominem errare certum eſt, cum tot Romani ſcriptores Nonnio laudati, finem feminino genere extulerint. Lucretius aurei ſæcli ſcriptor, qui obiit eo ipſo die quo Virgilius virilem togam indit, Pompeio ac Craſſo utroque iterum Coſſ. V. C. 699. ſæpius finem feminini generis facit. Ea loca appellabo, quæ ratione metri genus maſculinum excludunt.

Lib. 1. ait:

At nunc nimirum frangendi reddita finis
Certa manet.

Item ibidem.

Sive foras fertur non eſt ea fini profecto.

Lib. 2.

Digitized by Google

Lib. 2. ſcribit :

Quæ quoniam non ſunt in rebus abdita, certa &
Finis utrinque tenet ſummam.

Item ibidem :

Nulla' ſt finis, uti docui, res ipſaque per ſe
Vociferatur.

Item ibidem :

Certa quidem finis vitæ martalibus extat.

Valerius Probus apud Pierrium in notis ad lib. 2. Æneid. pag. 32. ſcribit veterum grammaticorum regulas finem maſculini generis ſtatuere, rationis tamen muſicæ gratia, a Virgilio feminino genere exaratam. At Caſſius Hemina, & Terentius Varo ſoluta oratione finem feminini generis fecere. Immo ipſe elegantiſſimus Latinæ hiſtoriæ ſcriptor Livius, ſi antiquis codicibus fides habeatur, non ſemel genere feminino poſuit. Nam lib. 4. cap. 2. ait: *Finem ergo non fieri nec futuram*. Idem lib. 22. cap. 57 *Quænam futura finis tantis cladibus foret*. Gronovius pater in notis ad lib. 4. ait : *Futuram ex omnibus MSS. & Campani atque Aldina editis ſcripſimus*. Hæc quemadmodum Piſanæ tabulæ characterem ſolide firmant, ita etiam ex eadem ipſa quoque ingens auctoritatis pondus accipiunt. Nam in nulla hucuſque reperta inſcriptione, *finis* feminino genere elata legitur, niſi in hac Caiana tabula; in oratione enim Claudii Cæſaris Gruterii pag. 502. *ad EXTREMOS fines Galliæ Narbonenſis* legimus; at in Piſana : *Ultra finis EXTREMAS Populi Romani* ſcalptum eſt. Unde iterum & ſomniatus in Virgilii carmine Comminiano ſolœciſmus, ac mutatio generis ratione metri muſici a Probo conficta, refelluntur, ſimulque reiicitur cenſura, qua V. C. eam loquendi phraſem in Piſana cenotaphio caſtigandam putabat.

C A-

Digitized by Google

CAPUT IV.

Recte in Caiano lapide Devicteis *ſcalptum. Veteres diphthongo EI pro I longa uſi. Duæ vocales VV in eadem ſyllaba antiquitus numquam poſitæ, ſed loco alterius* O, *quæ tamen per V pronuntiabatur. Hinc* Volneribus *in eodem cenotaphio ſcriptum. Digamma a Claudio invectum. Penaltima ſyllaba ſuperlativi nominis cum vocalibus I aut V pro libito elata.* Obit *unica I ſine errore ibidem legi. Cumpoſita a* iacio *cum ſimplici I leguntur in vetuſtis ſaxis ac codicibus; ſecus tamen Quintilianus ac Gellius docuerunt.*

PLures inſuper voces laudatus ſcriptor in Caiano lapide barbariſmi incuſat, quas tamen iuxta tritam aurei latinitatis ſæculi orthographiam ſcriptas demonſtro. Quod opponit legi DEVICTEIS *pro devictis*, inane eſt. Quid enim frequentius in vetuſtis Incriptionibus occurrit, quam dipthongus EI, ubi poſtea longior I litera ſignata fuit? Varro lib. 5. L. L. ſcribit: *A quibus iiſdem principiis antepoſiteis præverbiis pauceis, immanis verborum accedit numerus, quod præverbiis additeis, atque commutateis, aliud atque aliud ſit.* In faſtis Capitolinis legimus triumphos *de Latineis, Sabineis, eruſceis, Pœneis, Sacerdeis*, &c. Id paſſim in omnibus S. C. ac plebis ſcitis apparet, ut certe lectorum patiæntia abuterer, ſi hic innumera veterum monumentorum verba eo charactere formata colligerem. Apud Gruterum pag. 500. legitur *Scriptei ſunt*. Et: *Uſei, Fructeive ſunt*, pro *Scripti, uſi, fructi ſunt*. Extant nummi Auguſti cum epigraphe: CIVIBVS SERVATEIS. Hinc Priſcianus libro 1. agens de ordine literarum, ait: *I quoque apud antiquos poſt E ponebatur, & EI diphthongum faciebat, quam pro omni I longa ſcribebant, more antiquo Græcorum.* Panvinius maximus ille Romanæ antiquitatis inſtaurator, in tabulis conſularibus pag. 23. in margine ſcribit: *Pax cum Partheis, ſigneis recepteis*. Sane Verrius Flaccus quamvis imperante Auguſto, faſtos triumphales concinnarit, ponit Ventidii triumphum

ex

ex monte Tauro & Partheis. In nummis Auguſti legimus: SIGNIS RECEPTIS; in aliis RESTITVTIS, non *recepteis*, aut *reſtituteis*. Ita in Caiano lapide poſt *devicteis* ſtatim legimus *receptIs*, & *exceptIs*, longa I loco diphthongi EI exarata, ut prior ille character veterem orthographiam exprimat, quæ ad Ciceronis uſque tempora ſervata fuerat, ac a Varrone, aliiſque viris doctiſſimis tum quoque retenta, quamvis P. Nigidius Figulus ipſi Varroni æqualis, apud Gellium lib. 9. cap. ult. eam diphthongum loco I præter rationem a maioribus inductam pronuntiaverit.

Vox etiam VOLNERIBVS, quæ in Caii cenotaphio legitur, antiquam orthographiam ſapit; ſiquidem numquam VV iungebant in una ſyllaba, ſed loco ſecundæ ponebant O, cuius poſtea rationem adducam. Plautus in Truculento V. ver. 51. *Cave faxis volnus*. In Moſtel. III. 2. ver. 73.

Ad eam rem facere volt gynecæum novom.

Id quoque in Terentii comœdiis paſſim occurrit. In veteri inſcriptione pag. 204. legimus *RIVOM*, & *INIQVOM*. Lucretius lib. 3. de ſerpente caudam obtruncato, ſcribit:

Volnere tortari, & terram aſpergere tabo:
Ipſam ſeque retro partem petere ore priorem
Volneris ardenti ut morſu premat, icta dolore,

In toties laudato Virgilii codice Mediceo *volnus*, & *vulnus* legitur, quæ diverſitas ſcribendi, exſcriptori potius quam Virgilio tribuerim.

Lib. 12. v. 420.

Fovit ea volnus limpha longevus Iapyx
Ignorans: ſubitoque omnis de corpore fugit
Quippe dolor, omnis ſtetit imo volnere ſanguis.

Lib. 2. v. 630.

Volneribus donec paullatim evicta ſupremum
Congemuit, traxitque iugis avolſa ruinam.

Lib. 11. v. 56.

Volneribus pulſum aſpiciens &c.

In aliis autem locis etiam vulneribus ſcriptum eſt. Quædam tantum indicabo.

Lib. 3. Georg. v. 221.

Vulneribus crebris lavit ater corpora ſanguis.

Æneid. XII. v. 51.

Digitized by Google

v. 51. —— *& noſtro ſequitur de vulnere ſanguis.*
v. 943. —— *victum quem vulnere Turnus*
Straverat &c.
v. 948. —— *Pallas te hoc vulnere Pallas*
Immolat &c.

Eodem charactere Heinſius laudata carmina edidit, poſtremo tantum excepto, in quo *vulnere* repoſuit. In Lucii tabula ſcalptum eſt: *Lignorumque ACERVOS eius rei gratia quod annis ibi conſtituatur*, pro *acervus*. Quintilianus lib. 1. cap. 7. ſcribit: *Noſtri præceptores* cervom, ſervomque *V & O literis ſcripſerunt, quia ſubiecta ſibi vocalis in unum ſonum coaleſcere, & confundi nequiret; nunc V gemina ſcribuntur*. Priſcianus lib. 1. ex Papiriano tradit Romanorum vetuſtiſſimos literam O loco V adhibuiſſe, additque: *Maxime digamma antecedente, hoc faciebant, ut* ſervos *pro ſervus*, volgus *pro vulgus*, Davos *pro Davus*. Immo etiamſi diverſæ forent ſyllabæ, ſi V priorem terminabat, ac altera V ſequentem inchoabat, loco alterutrius ponebant O. In inſcriptione pag. 204. legitur *Flovium, confluont, ager compaſcuos erit*. Terentius Scaurus de Orthographia pag. 2251. ait antiquos ſcripſiſſe *equom* & *ſervom* pro *vo*; *quoniam*, inquit, *ſcierunt vacalem non poſſe geminari, credebantque & hanc literam geminatam, utroque loco in ſua poteſtate ſervari, ignorantes eam præpoſitam vocali, conſonantis vice fungi, & poni pro ea litera quæ ſit F.* At plane illud non ignorabant, ſed ex modo V literam pronuntiandi, inferebant non poſſe geminari, quin ſyllaba augeretur, ita ut vox *ſervus* hanc pronuntiationem exigeret *ſer-v-us* quod ineptum iudicabant. Et ſane cum Auguſto imperante, prior V pro conſonante acciperetur, Claudius Imperator, quod rem ſatis dubiam apud pleroſque animadverteret, Aeolicum digamma invexit, quod inverſæ literæ Ⅎ forma exprimebatur. Ita in inſcriptione eodem Principe, Neroni Cæſari dicata, hic appellatur Gruteri pag. 236. XVⅎIR. VIIⅎIR. ac princeps IVⅎENTVTIS. Vide aliam inſcriptionem pagina 1055. Claudio Coſ. V. poſitam. Mortuo tamen Claudio, iterum duplex VV reſtituta fuit, cum digamma omiſiſſent cum auctore demortuum. ex Tacito libro 11. Annal. ubi de inventis a

Clau-

Digitized by Google

Claudio literis ait: *Aſpiciuntur etiam nunc in ære publicandis plebis ſcitis per fora ac templa fixo*. Verum Diomedes lib. 2. de Arte Gram. cap. de litera, digamma laudans, ait: *Hinc V item digamma aſcribi ſolet, ut cum ſibi ipſi præponitur, ut* ſerſus, fulgus. *Nam V literam geminari iu una ſyllaba plurimi negant*. Ita eidem opinioni plurimi etiam tum obſtinatius adhærebant; licet Auguſtea ætate V geminata fuiſſet, quod ex Ancyranis tabulis diſcimus, in quibus legimus: *Novo fonte in* RIVVM *ejus immiſſo*: At in altero elogio M. Aurelio Imperatore reſtituto, ſcalptum eſt: RIVOM *aquæ Marciæ*, pag. 177. 1. Sane Voſſius libro 2. de Analogia cap. 5. timidius ſcripſit: *ſe non defendere qui ævo Auguſteo in caſu recto* avos *dicat*. Nam ea ætate ita plane ſcribebant, qui V in una eademque ſyllaba geminare recuſabant. In Piſana tabula ævo Auguſteo inſcripta, *Acervos* in caſu recto dicitur, & in codice Virgilii Mediceo legitur lib. 4. Georg. v. 19.

—— *& tenuis fugiens per gramina RIVOS*.

Pierius etiam in notis ad lib. 3. Æn. v. 703. *Arduus inde Agragas*, ait: *In antiquis ARDVOS*. Immo Scaurus, qui veteres loco VV per VO ſcribentes, uti *ignorantes* arguere non dubitavit, hæc ſtatim ſcribit pag. 2251. *Equus & ſervus, & equum & ſervum per uus non per O efficere, excepto uno vvia, avos; unde apparet avom debuiſſe dici*. Interim notanda que ſcribit Vellius Longus in lib. de Orthographia pag. 2222. ubi cum dixiſſet veteres *primitivus*, *adoptivus* per V & O ſcripſiſſe, ait: *Apparetque eos hoc genus nominum aliter enuntiaſſe. Nam cum per O ſcriberent, per V tamen enuntiabant*. Recte Caſſiodorus in præfatione libri de Orthographia: *Itaque quod ante ſcribebatur per V & O, per duo VV modo ſcribere nobilis rectitudo ſcribendi per vias certiſſimas inveſtigata eſſe videtur: & ideo præſens opus non deſit directum, ut* VOLNVS, *vulnus*. Ex his patet nullo iure ab erudito cenſore vocem *Volneribus* in Caiano ſaxo reprehendi, cum famoſum omnibus antiquis, & Auguſtea, immo & inſequenti ætate plurimis frequentatum characterem exprimat. *Verum*, uti præmonuit Quintilianus lib. 1. cap, 7. *Orthographia quoque conſuetudini ſervit, ideoque ſæpe mutata eſt*...

Digitized by Google

Inſuper corrigitur vox SIMILLVMVM', quæ in eodem Caii cenotaphio legitur; quod *ſimillimum* ſcribere debuerant. Inſequentem autem vocem IVSTISSVMVM V. C. non emendat, quod *iuſtiſſimum* per I perperam legit. Hæc tamen inania ſunt. Nam veteres nomina ſuperlativa in penultima ſyllaba per V. ſæpiſſime efferebant. Plautus in Milite act. II. 2. v. 20. ait: *Sed ſimillumus dicito eſſe*. In Rudente act. III. 4. v. 1. *ſacrilegiſſume*. v. 17. *periuriſſume*, v. 46. *impuratiſſume*. v. 49. *mendaciſſumus*. v. 52. *optumum*, *ſinceriſſumum*. In Curculione act. I. 1. ſcribit:

Huic proxumum illud oſtium occluſiſſumum,
Belliſſumum, hercle, vidi, & taciturnitiſſumum.

Velius Longus, quem ſuperius ex Gellio oſtendi ante Antonini Pii principatum floruiſſe, in ſua Orthographia, cum pag. 2216. dixiſſet ambiguum eſſe, utrum per I. quædam ſcribenda ſint, an per V, ut eſt *optumus*, *maxumus*, hæc ait: *Erraverunt autem grammatici, qui putaverunt ſuperlativa per V enuntiari. Ut enim concedamus illis in optimo, in maximo, in pulcherrimo, in iuſtiſſimo, quid facient in his nominibus, in quibus manet eadem quæſtio, ſuperlatione ſublata, manubiæ an manibiæ, libido an lubido*. Quibus ſane nequaquam negat ſuperlativa in penultima ſyllaba recte per V enuntiari, ſed oſtendit in quæſtione de V vel I in vocibus quibuſdam ſcribenda, regulam a quibuſdam grammaticis traditam de V in ſuperlativis adhibenda, deficere, quod præter ſuperlativa, dubium adhuc eſſet de quibuſdam nominibus poſitivis, num per V. vel per I ſcribenda forent. Quintilianus libro 1. cap. 7. ſcribit: *Etiam optimus, maximus, ut mediam I literam quæ veteribus V fuerat, acciperent, primum Cæſaris inſcriptione traditur factum*. Verum in Duilii columna ante ducentos annos quam Cæſar conſul eſſe, inſcriptum legimus: *MAXIMOS maciſtratos*; quare Cæſar haud primus eius characteis auctor videri poſſit. Ceterum diu ante Cæſarem ſcriptum eſt in tabulis vetuſtis Gruteri pagina 202. verſ. 39. *Maxſume*, & pag. 206. verſ. 2. *Proxumum*, & alibi *proxſumum*; uti cap. 2. indicavi. Cæſare vero per I ea nomina ſcribente, ceteri quoque eadem litera loco V uti paſſim conſuevere. At V iterum repoſitam, & quidem ferreo latinitatis ſæculo

lo teſtatur Marius Victorinus in cap. de Orthographia pagina 2456. de Licinio Calvo Oratore ſcribens: *Idem* optimus, maximus, *ſcripſit*, *non ut nos per V. literam*. Hanc tamen ſuæ ætatis orthographiam eumdem Victorinum non probaſſe patet ex iis quæ inferius docet pag. 2458. ubi ait ſcribendum *accerrimus*, *exiſtimat*, *extimus*, *intimus*, *maximus*, *minimus &c. potius per I*, *quam per V*. In tabulis Piſanis ſcalptum utrumque; ſiquidem legitur *Maxſumi*, & *Maximi*, ut plane pateat utramque vocalem pro libito in penultima ſyllaba ſuperlativorum id temporis adhibitam, ac proinde recte dictum: *ſimillumum ac iuſtiſſumum*. Ne quid tamen diſſimulem in Mediceo Virgilii codice ea nomina per I efferuntur in lib. Ænid.

Lib. II. v. 794.

Par levibus ventis, volucrique ſimillima ſomno

v. 426.

—— cadit & Ripheus iuſtiſſimus unus
Qui fuit in Teucris, & ſervantiſſimus æqui.

In ſuperlativo vero *maximus* in eodem codice modo I, modo V ponitur, ut §. 1. monſtravi.

Præterea idem ſcriptor in eodem Caiano lapide barbariſmi incuſat OBIT temporis præteriti, cum ſcribendum fuiſſet *obiit* cum duplici II. Sed neque hic in rectam orthographiam peccatum eſt. Nam *obit* pro *obiit* per ſyncopam ſcriptum fuit. Pag. 654. 5. hæc Romana inſcriptio recitatur:

Aelia Saturnina OBIT uno inſuper anno,
Nec ſaltus vitam protulit, aut choreæ.

Gruteri pag. 473. 6.

L. TERENTIO. VERO
IIVIRO. TEVRN
PR. IVR. DIC
OBIT. AN. LX. &c.

Pag. 74. 2.

QVI. K. AVGVSTIS. PRIMVS
MAGISTERIVM. INIT

Sæpius etiam in Virgilii codice Mediceo vetuſtiſſimo alterum I omittitur, quod antequam oſtendo, Lucretii carmen

men recito ex lib. 3. ubi cum narraſſet quorumdam obitus, verbis præteriti temporis ſemper uſus, ait:

Ipſe Epicurus obit, decurſo lumine vitæ.

Pierius in notis ad Eclogam III. pagina 14. ad v. 7. *obiicienda memento* ait: *In antiquis omnibus codicibus OBICENDA unico I in ſecunda ſyllaba legitur, & ita reliqua omnia quæ a Iacio componuntur.* Equidem in Mediceo Virgilii codice obſervavi omnia ea verba a *Iacio* compoſita, unica I ſcribi.

3. Georg. v. 389. *Reice, ne maculis infuſcet vellera pullis.*
v. 422. *Deice: iam fuga timidum caput abdidit alte.*
4. Georg. v. 26. *Tranſverſas ſalices & grandia conice ſaxa.*
II. Æneid. v. 200. *Obicitur magis, atque improvida pectora turbat.*
v. 236. *Subiciunt lapſus, & ſtuppea vincula collo.*
VI. v. 830. *Proice tela manu ſanguis meus.*
XII. v. 837. *Adiciam, faciamque omnes uno ore Latinos.*

Hoc charactere paſſim leguntur eadem compoſita in vetuſtis Inſcriptionibus. Pagina 164. 1. in reſcripto Imperatoris Veſpaſiani: *Si qua nova ADICERE voltis.* Ubi notandum etiam venit neque digamma, neque duplicem VV. poſitum in verbo *vultis*, ſed veteram orthographiam ſervatam, de qua plura in voce *Volneribus* dixi. Pag. 108. 1. 2. in reſcripto Domitiani Cæſaris: *Huic epiſtolæ SVBICI iuſſi.* In antiquiſſima inſcriptione poſita P. Rutilio Cn. Mallio Coſ. A. Urbis 649. legitur pag. 207. *Ad mare vorſum PROICITO.* Aliam exhibet Manutius in Orthographicis V. *Abiicio*. Ceterum Quintilianus libro 1. capite 3. ſcribit: *Queret etiam hoc, quomodo duabus demum vocalibus in ſe ipſas coeundi natura ſit, cum conſonantium coeat nulla, niſi alteram frangat. Atqui litera I ſibi incidit; coniicit eſt ab illo Iacit.* Gellius etiam libro 4. capite 17. ait præpoſitiones *ob* & *ſub* verbo *iacio* additas, neutiquam barbare produci, *ſecunda enim litera*, inquit, *in his verbis per duo II, non per unum ſcribenda eſt.* Additque: *Et ideo ſyllaba productius latiuſque pronuntiata, priorem ſyllabam brevem eſſe non patitur.* Virgilius in allato carmine 236. libro 2. *ſubiiciunt* priorem ſyllabam longam facit; quam tamen Lucanus corripit lib. 7. *Ipſe manu ſubicit gladios, ac tela*

mini-

miniſtrat. Rectius ergo per duo II. ex Gellii ſententia ſcribitur, cum in carmine ea ſyllaba producenda eſt; qua de re vide Pierium laudatum ad 3. eclogam Virgilii. Sed his omiſſis, ad præteritum OBIT revertor. Hoc ſane *obi*, *obiſti*, *obit*, præterito tempore indicativi coniugatum arbitror, quod exemplo præteriti verbi *redeo*, vel *pereo* oſtendi poteſt. Virgilius 2. Æneid. 275. ait:

Hectore qui redit exuvias indutus Achillei.

Propertium lib. 2. Eleg. 33. ait:

Tu quoque, o Eurytion, vino, Centaure, periſti.

Valerius Probus, quod prænotavit Pierius Valerianus in notis ad eclogam primam, ſcribit Ciceronem præteritum *perii* duplici II pronuntiaſſe: *At Terentium* peri *unico I pronuntiare maluiſſe*; *quod a ſecunda eiuſdem temporis, STI detracta ſyllaba, primam fieri putaverit*. Itaque uti dictum: *peri*, *periſti*, *perit*, ita etiam *obi*, *obiſti*, *obit*, citra errorem ſcribi potuit. In vetuſto epitaphio pagina 339. legitur: *Pulchre vixiſti*, *fato mortalis* OBISTI.

CAPUT V.

NI pro ne *in antiquis Inſcriptionibus ac ſcriptoribus legi. Diphthongus AE olim a latinis, more Græcorum, per AI ſcripta. Num* Spoleis *in Piſano lapide perperam ſcalptum ſit. Prænomina Caii ac Cnei per G pronuntiata; at per C vel G ad libitum ſcripta. Antiqui* Cabino *per Gabino ſcribebant. Recte in Caiano Cenotaphio ALI pro* alii, *ac* perpetuom *legi. Quidam errores orthographici in Piſanis tabulis a ſculptoribus ad miſſi, indicantur.*

CEtera quæ in Piſanis tabulis in reprehenſionem vocantur, paucis expediam. Scribit memoratus cenſor perperam NIVE pro *neve* ibidem ſcalptum legi. Verum ſecus docent tum vetera alia monumenta, tum antiqui omnes grammatici. In primis conſtat priori ætate NEI ac NEIVE a Latinis ſcriptum; illæ enim coniunctiones, ſeu ut mavult Priſcianus, adverbia eo modo per diptongum EI ſcripta paſſim leguntur in fragmentis legum de agris ac iudiciis, quas Antonius Auguſtinus, Sigonius, ac Grute-

rus

rus ediderunt. At illa diphthongo vel omiſſa, vel poſtea antiquata, modo per I, modo per E eadem voces ſcriptæ inveniuntur. In vetuſtiſſima inſcriptione A. V. 649. poſita, in col. 1. pag. 207. bis *NI* legitur, & in col. 3. *Dum NI MINVS viginti adſient*. Item in decreto ante Cæſarum imperium pag. 629. dicitur: *DVM NI in ieis viatoribus &c. legant*. In epitaphio pag. 956. 12. *Rogo per Deos ſuperos inferoſque, NI velitis oſſa mea violare*. Servius grammaticus in 3. Æneid. ad v. 686. *NI teneant curſum*, ſcribit: *Antiqui* NI *pro* ne *ponebant*, *qua particula plenus eſt Plautus*. Ex quibus patet poſteriori manu eam particulam in Plauti codicibus mutatam; ſiquidem *ne* ubique legitur. Priſcianus ſub initium lib. 15. ait: *NI quoque pro* ne *accipitur*, *ſicut ſupradictus Virgilii verſus oſtendit*: Ni tenant curſus, *pro* ne teneant. *Quod etiam Donatus in comment. Æneid. affirmat*, *dicens*: *NI pro ne*; *ſic veteres*. Vide Turnebum lib. 17. Adverſ. cap. 11. Paſſeratium ad eleg. 7. lib. 2. Propertii, alioſq. ad cit. v. Virgilii.

Vox CAISARI cum diphthongo AI, quæ a V. C. erroris notatur, nuſquam in Piſanis tabulis legitur, ſed conſtanter cum diphthongo AE. Verum etiamſi eo charactere ſcripta fuiſſet, nullo iure emendanda eſſet. Nam veteres Latini more Græcorum, dipthongo AI utebantur, cuius teſtis locupletiſſimus Ennius, qui paſſim ita ſcribit. Unicum locum appellabo ex libro 16. Annalium:

Reges per regnum, ſtatuaſque, ſepolcraque quairunt,
Aidificant nomen.

In faſtis Capitolinis *Aimilius*, *Ailius*, *Caiſar* leguntur, qui poſteriori ætate fuere *Aemilii*, *Aelii*, *Caeſares*. Quintilianus lib. 1. cap. 7. *AI ſyllabam*, inquit, *cuius ſecundam nunc E literam ponimus, varie per A & I efferebant; quidam ſemper ut Græci: quidam ſingulariter tantum, cum in dativum vel genitivum caſum incidiſſent. Unde* pictai veſtis, *&* aquai *Virgilius amantiſſimus vetuſtatis ſuis carminibus inſeruit*. In vetuſtis etiam Inſcriptionibus CAISAR legitur, Gruteri pag. 235, 8. & rurſus 236. 4. 9. 238. 6. In nummis etiam *Caiſar* inſcribitur, ut erudite obſervat doctiſſimus Spanhemius diſſert. 2. de Uſu & præſt. numiſ. Conſule cap. 19. Indicis Gruteriani, ubi plura exempla denſantur.

Præ-

Præterea corrigitur in Caiano lapide vox SPOLEIS pro *ſpoliis*. Fateor in hac voce nuſquam E pro I poſitam occurrere. In Capitolinis faſtis ad A.V.531. recitatur triumphus M. Claudii Marcelli, ubi legitur: *Iſque SPOLIA opima retulit, duce hoſtium Virdumaro ad Claſtidium interfecto*. Hoſce vero triumphales faſtos collegit Verrius Flaccus Caii ac Lucii Cæſarum præceptor. In vetuſto etiam Virgilii codice Mediceo *ſpolia* per I ſcripta leguntur. lib.9.

Victores præda Rutuli, ſpoliiſque potiti.

Verum neutra ſecundæ declinationis recto caſu in *ium* deſinentia, non paucos per *eum* extuliſſe teſtatur Chariſius Lib.1. Inſtit Gram. pag.56. ſcribens: *Pallium, ſcrinium, dolium, alium, ſolium; ſic enim dici debent, non ut alii diſerti dicunt; alleum per E, & doleum, & palleum*. Eos vero ſic ſcribentes non imperitos de plebe viros, ſed *diſertos* vocat. Et ſane in veteri Kalendario apud Gruterum pag.139.ad menſem Septembrem DOLEA, non autem *dolia* legitur. Pierius in Eclogam 2. Virgilii ſcribit: *Eius quoque*, nempe allii, *ſyllaba pæne ultima negotium faceſſit antiquis grammaticis, cum ea iam ætate vulgatum eſſet per E Alleum ſcribere, quod adhuc in vetuſtis aliquot codicibus habetur; ita doleum & palleum*. Codicem laudatum Virgilianum appellare non poſſum, quod quinque priores Eclogæ cum parte ſextæ ad carmen uſque 47. interiere. Sæpius vero E pro I poſitum plurimis exemplis oſtendit Dauſquius pag. 33.

Arguit etiam quod GAI pro *Caii* ſcalptum eſt. Hæc tamen minus erudita cenſura eſt. Diomedes lib. 2. ait: *G nova eſt conſonans, in cuius locum C ſolebat apponi, hodieque cum Gaium notamus Cæſarem, ſcribimus C. Cæſarem.* In columna Duiliana C pro G ſcribitur; ibi enim *leciones, macistratos, Cartacinienſes, pucnando*, legimus. Quintilianus lib. 1. cap. 7. ait quædam aliter ſcribi, aliter enuntiari. *Nam Gaius*, inquit, *C litera notatur*. Terentianus Maurus pag. 2402. in fine ſcribit:

Vel priores G latini nondum ab apice finxerant.
Caius prænomen proinde C notatur, G ſonat.

Dauſquius part.1. Orthograph. cap.5. ſcribit: hanc rationem delumbatam eſſe. *Nam*, inquit, *cum C ſcriberetur, nondum adinvento G, credibile cuiquam eſt C. ſonuiſſe ſonore ipſius G?*

Non

Non opinor, non enim erat; quonam igitur ore exprimerent? Miror hunc ſcriptorem contendere de veterum pronuntiatione cum Quintiliano aliiſque vetuſtiſſimis latinæ linguæ magiſtris. Litera C non eodem ſono in omnibus vocibus efferebatur; nam in quibuſdam ſonum G præferebat. Hinc Spurius Carvilius libertus parvo apice inferiorem partem C ſignans, teſte Plutarcho in queſt. Rom. literam G præformavit, qua poſtea latini uſi ſunt in iis verbis perſcribendis, quæ diverſo ſono a ceteris, in quibus erat C, efferebantur. Ceterum in prænominibus *Caii* ac *Cneii* eadem vetus litera C remanſit, quæ tamen uti antiquitus G ſonum habebat. Equidem *Caium* cum ſono G *Gaium* pronuntiatum Quintilianus teſtatur. Cur vero litteram G non adhibebant, niſi ob reverentiam vetuſtiſſimi prænominis C litera deſignati? Græci quidem cum *Gaium* atque *Gneum* litera G pronuntiari intelligerent, immo audirent, gamma iiſdem prænominibus præpoſuerunt, ac Γαῖος, Γναῖος græce ſcripta leguntur. Sed latinos quoque non paucos G littera uſos teſtatur antiquus ſcriptor de Nominibus Romanorum, qui appendicis loco ponitur in volumine Valerii Maximi: *Alii*, inquit, *Neum*, *alii Gneum*, *alii Cneum ſcribunt. Qui G litera in hoc prænomine utuntur; antiquitatem ſequi videntur, quæ multum ea litera uſa eſt.* Hoc tamen poſtremum ex proxime dictis falſum apparet; ſiquidem paulo poſt initium ſexti ſæculi ab Urbe condita, litera G in uſum venit. Marius Victorinus in orthographia pagina 2456. ait: *Gneus Pompeius Magnus & ſcribebant & dicebant*. At ſecus fuiſſe non ſolum Fabius laudato cap. 7. ſed ipſæ inſcriptiones vetuſtiſſimæ oſtendunt. In Capitolinis faſtis *Cneus* hiſce notis exprimitur CN. Verum cum plerique contenderent eodem modo ſcribendum quomodo & loquebantur, cum *Gaium* pronuntiarent, *Gaium* quoque ſcribebant. Ea de re gravis inter veteres grammaticos controverſia fuit. Cornutus Annæus in excerptis a Caſſiodoro ait: *Nonnulli putant auribus deſerviendum, atque ita ſcribendum, ut auditur. Ego*, inquit, *non omnia* auribus dederim. Papirianus apud eumdem Caſſiodorum ſecus ſentiens, *aliter*, inquit, *ſcribere*, *& aliter enuntiare vecordis eſt*. Quid hac de re Auguſtus iudicaverunt, prodit Suetonius

tonius cap. 88. de eodem ſcribens: *Orthographiam, id eſt, formulam rationemque ſcribendi a grammaticis inſtitutam, non adeo cuſtodiit; ac videtur eorum ſequi potius opinionem qui perinde ſcribendum ac loquantur, exiſtimant*. Apud Gellium libro 15. cap. 7. Auguſtus epiſtolam ad Caium Cæſarem hiſce exorditur: *Have, mi Cai, meus ocellus iucundiſſimus &c. Caii* prior litera variari potuit ab exſcribente. Ex tabula Piſana videtur colligi Auguſtea ætate eo in prænomine tum C tum etiam G literas pro libito uſurpatas. Nam ibidem etiam legitur: *Cum ad IIII. Nonas Apriles allatus eſſet nuntius CAIVM Cæſarem &c.* Unde Victorinus dixit veteres in *Cneo* etiam ſcribendo, G literam poſuiſſe, non quod omnes, ſed quod plerique ita ſcribebant. Inter inſcripta antiquitus ſaxa, quæ in cimeliis alias mihi laudati Apollonii Baſſetti Florentini Magno Duci Etruriæ a ſecretis, ſervantur, viſitur urna elegantiſſima cum epitaphio:

V. F
GNVS· PECCATIVS
BALBVS. VI. VIR
SIBI. ET. Q. PEC
VIXIT. AN. LXI

Ex iis quæ proxime dixi, alterius vocis character in cenotaphio Lucii Cæſaris defenditur, quem idem cenſor corrigit, nempe: CABINO *ritu*, pro *Gabino ritu*. Quod enim ante G inventam, Urbs Cabiorum in Volſcis, eiuſque populi in ſacris peragendis, cinctus Cabinus diceretur, inducta etiam conſuetudine literæ G, a pleriſque litera antiqua C retenta fuit, quamvis ſono G proferretur. Habemus huiuſce ſcribendi formulæ teſtem Marium Victorinum hæc in cap. de Orthographia ſcribentem: *Apud antiquos C poni ſolitum, ut pro agro Gabino, Cabino: pro lege, lece: acna, pro agna*. Itaque Piſani vetuſta litera uſi ſunt. In Mediceo Virgilii codice G legitur lib. 7. v. 612.

Ipſe Cirinali trabea, cinctuque Gabino.

& v. 682.

Quique altum Præneſte, quique arva Gabinæ
Iunonis &c.

Ubi vox illa *Cyrinali* Græcorum more ſcripta eſt; hi enim Cyrinum ſcribebant, quem Latini Quirinum, uti patet ex cap. 2. Evangelii D. Lucæ; nam pro latino Q. ipſi K reponunt.

Duo inſuper verba contra orthographiæ regulas ſcalpta in Caiano lapide reprehenduntur, videlicet: ALI magiſtratus pro *alii*, ac LEGITVME pro *legitime*. Hæc tamen ex ſuperius productis facile defenduntur. Nam uti dictum eſt ad *V. IMPERI*, ſæpe unica litera I pro duplici II in vetuſtis monumentis poſita fuit. In veteri inſcriptione pag. 1081. dicitur: *Si qui ALI atfines ſunt*. Recte etiam LEGITVME legitur. Etenim ex præmiſſis in penultima ſyllaba loco I ponebatur V; ita *optime*, *maxume*, *legitume* veteri formula Latini ſcribebant. Haud neceſſe eſt ſerram per eamdem lineam reciprocare. Denique cenſuræ ſubiicit, quod prope finem Caianæ inſcriptionis habetur: IN PERPETVOM *ita fieri*, *agi &c.* ubi ait ſcalpendum fuiſſe *in perpetuum*. Hunc quoque ſcrupulum cenſori ſuperius evulſi. Nam quoties duplex V, etiam ubi digamma non interveniebat, ſimul ſcribenda erat, poſteriorem in O permutabant; ita *compaſcuos*, *arduos &c.* in vetuſtis monumentis legitur. Immo *Perpetuom* diſerte a Plauto non ſemel poſitum videmus. In Ciſtel. Act. I. 3. v. 46. ait:

Ut ſunt humana, nihil eſt perpetuom datum.

In Epid. I. verſ. 15. *Quid ais? perpetuom valuiſti?* In Curculione I. 3. v. 33. *Nullum eſt homini perpetuom bonum*. Hoc ipſum apparet in fragmentis vetuſtiſſimarum legum, quæ ante Ciceronis ætatem conditæ ſunt. Pag. 506. ver. 27 & 444. 8. legitur: IN PERPETVOM. pagina 207. col 2. *marginem* PERPETVOM. In Narbonenſi lapide Auguſto inſcripto, habetur in titulo: *Votum ſuſceptum a plebe Narbonenſium IN PERPETVOM*; & poſtea verſu 11. *Qui ſe Numini eius in PERPETVVM colendo obligaverunt*. Gruteri pagina 229. Hinc pater Auguſteo ſæculo utramque vocalem pro libito ea in voce uſurpatam.

Hactenus de verbis quæ vir eruditus in Piſanis Tabulis uti minus latine aut dicta, at ſaltem ſcalpta, barbariſ-

mi

mi incuſabat; quæ tamen locupletiſſimis teſtimoniis, de quorum fide dubitare nemo poſſit, aurei ſæculi latinitatis characterem præ ſe ferre demonſtravi. Ceterum ut amanuenſes & librarii non ſemel ab idiographo aberrare ſolent, idem etiam lapidariis ſcalptoribus contigiſſe innumeræ veterum inſcriptiones multis erroribus corruptæ, oſtendunt. Neutra Piſana tabula ab hoc infortunio immunis fuit. In cenotaphio Lucii verſu 12. legitur: *Per conſeſum*, pro *conſenſum*. In v. 25. ponitur *Habeant* loco *abeant*, a verbo *abeo*, *abis*. In proſtremo verſu eſt OMIA ſine N, cum *omnia* legendum ſit, quos ſane errores lapidarii fabri vitio deputandos, nullus, ut arbritror, inficias ibit. In Caiano vero ſaxo v. 21. DECESVS legitur; verum ante ſeptem verſus recte ſcalptum eſt: EX DECESSV, S geminata. Unus hic tantum leviſſimus error in prolixa illa inſcriptione ſcalptori excidit.

Digitized by Google

CAPUT VI.

Aurei latinitatis ſæculi orthographia ex Piſanis cenotaphiis demonſtratur. Nuntius, *ac* Nuntio *non per C, ſed per T ſcribenda. Dauſquii dictum confutatum.* Felix *ſine diphthongo* OE. *Piſana inſcriptio producitur.* Mæſtus *ac* Mæror *cum diphthongis AE & OE antiquitus ſcripta.* Non dum *ſeiunctim exarandum.* Allienſi *cum unica L ſcribendum. Manutius, Sigonius, aliique perperam dixere. Servii error notatur.* In præſentia *phraſis aurei eloquii. Vox* impræſentiarum *ante Ciceronis tempora uſurpata, ſecus ac Scioppius cenſuit. Scæna cum diphthongo AE in inſcriptis ſaxis ſæpius occurrere, aliter ac Scaligero iudicatum.* Auctor *cum CT, non cum TH in vetuſtis elogiis legi.* Aſpicio *cum D ſcribendum Dauſquius falſo putavit. Beda cum duplici SS* aſſpicio *ſcribens, reiicitur. Virgilius ſolœciſmi inepte a Comminiano ac Donato incuſatur. Nomina ſingularia collectiva eleganter verbo plurali iuncta. Plura Virgilii ac Livii teſtimonia producta.* Sæpio *cum diphthongo AE in vetuſtis ſaxis ac codicibus legi. Varia orthographia in voce* ſolemnis. *IN Præpoſitio in compoſitis non mutata. Vox* Magiſtratus *in quas ſyllabas, ſecus ac grammaticis viſum, antiquitus diviſa. Accentus in Piſanis tabulis ſignati, exponuntur, ac veterum grammaticorum canones de iiſdem recitantur.*

LIteratos lapides rectam ſcribendi formulam docere, eoſque vetuſtis quibuſque codicibus præferendos nullus inficias ibit, præſertim vero ſi illi aureo latinitatis ſæculo inſcripti fuerint; unde & ad eorumdem obruſſam recta ſcribendi ratio exigenda eſt. Hinc quorumdam verborum characterem ex Piſanis cenotaphiis utpote Auguſtea ætate exaratis, hic ſubiiciam, ut aurei ſæculi orthographia intelligatur. In Caiano lapide verſu 7. legitur. *Cum allatus eſſet* NVNTIVS *Caium &c.* & v.21. NVNTIATVS *eſſet*. Itaque *Nuntius* per T non per C ſcribendus eſt, uti etiam verbum *nuntio* cum compoſitis *denuntio*, *enuntio*, *pronuntio.* Manutius in Orthographicis monet etiam in Virgilio

Digitized by Google

gilio Carpenſi ita legi. Et ſane in eodem codice, qui modo Mediceus eſt, libro 2. Æn. v. 547. ſcribitur:

Cui Pyrrhus: referes ergo hæc, & nuntius ibis.

& L. 11. v. 540.

Nuntiet, ac lucos vocet hoſtia pinguis in altos.

Illuſtriſſimus Boldonus in Piſana tabula laudata *nuncius*, & *nunciatus* præter lapidis characterem edidit. Voſſius lib. 1. de Analogia cap. 36. ait: *Claſſicis nuncius*. At omnium claſſicorum auctoritas infra Piſani lapidis fidem eſt. Dauſquius par. 2. in fine tract. 13. ſcribit: *Alter an omnino lapidem litteratum viderit, cui* Nuntius *per T, nullus mihi dictat nuncius*. Ibi vero per C ſcribendum contendit, quod ſit *a nunc & ciendo, quod rei* nunciatæ *audienti* nunc *primum deſiderium* cieat, & *cognitionem exacuat*. Hanc tamen etymologiam lapis Piſanus elidit. Et ſane in verborum origine deducenda vel ipſe Varro dum acutus videri voluit, quandoque ridiculus evaſit. Verum profert cum Manutio inſcriptionem, in qua *denunciatores* per C leguntur. Eſt illa æneæ ætatis anno quinto Antonini Pii ſcalpta, nempe centum ac quadraginta annis poſt Caianum cenotaphium. In antiquiſſimo S. C. ante Ciceronis ætatem edito, Gruteri pagina 499. 12. legitur: *Vobeis NONTIATA eſſe*. Lipſius, Lambinus, Gronovius, alliique litera C *nuncium* extulerunt.

In verſ. 10. legitur: FELICITER *peregerat*. Igitur in Orthographiam peccant priorem ſyllabam per diphthongum OE ſcribentes, cum ſimplicem vocalem E exigat. In elogio tamem quod Decio Imperatori dicatum Feltriæ, quæ Venetorum urbs eſt, etiamnum viſitur, ſcalptum eſt: *Pio Fœlici*. Inſignis tamen inſcriptio cenſenda eſt, quod ibidem dicitur: *Trib. Pot. III. Coſ. II.* nam in annis Decii viris eruditiſſimis erratum eſt. Sed de hoc alias dicemus. Manutius nummorum ac lapidum inſcriptiones plurimas addenſat, in quibus *Felix* ſine diphthongo ponitur. Videndus etiam Spanhemius diſſert. 8. pagina 726. In Auguſteæ ætatis elogio apud Gruterum pagina 229. legitur: *Quando eum ſaeculi FELICITAS orbi terrarum rectorem edidit*. Unum hic epitaphium producam, quod Piſis quinque ab hinc annis extabat, at Florentiam poſtea advectum,

ſtum, in periſtylio Muſei Magni Ducis Etruriæ cum aliis inſcriptis antiquitus ſaxis viſitur.

D M
M. VLPIO. AVG. LIB
VERNAE
AB. EPISTVLIS
LATINIS
VIBIA. THISBE
VXOR.
INFELICISSIMA

Hic M. Ulpii Traiani Auguſti libertus fuit, ac eidem ab epiſtolis latinis. Hæc autem inſcriptio inter officia domus Auguſtæ apud Gruterum non legitur.

Verſ. 17. ita initio detruncatus legitur: M... OREM. Pichena repoſuit MAIOREM. Recte vero Boldonus MOERORE M. Nam periodus orationis id exigit; ſiquidem ſcribitur: *Eaque res non dum quieto luctu, quem ex deceſſu L. Caeſaris fratris eius conſulis deſignati &c. colonia univerſa ſuſceperat, renovaſſet, multiplicaſſetque mærorem*. Eſset enim cacophonia *multiplicaſſetque maiorem*, ac aureo ſæculo non digna locutio. Ipſe quidem *Mærorem* cum diphthongo œ repoſui; ita tamen ut cenſeam diphthongum AE characterem antiquiorem exhibere. Profecto in Mediceo numquam ſatis laudato Virgilii codice, ſemper diphthongus AE ſcripta fuit.

Lib. 4. v. 32.

Solane perpetua MAERENS carpere iuventa?

v. 82. *Sola domo MAERET vacua, ſtratiſque relictis.*

Variant tamen ſcriptores diphthongum, quibuſdam OE, aliis AE ea in voce adhibentibus; utriſque vero vetuſtæ Inſcriptiones ſuffragantur. Cum AE legitur pag. 717. ult. 799. 8. Pag. 707. 4. hocce epitaphium ponitur:

Parce tuam coniunx fletu quaſſare iuventam,
Fataque mAErendo ſollicitare mea.

Et pag. 939. 1. in altero:

Nondum ſecura dum flet mAEſtiſſima mente,
Occidit, & triſtes decepit mAEſta fovendo.

In

Digitized by Google

In aliis tamen epitaphiis viſitur diphthongus OE, pagina 669. 10. 673. 12. 712. 4. 619. 9. 832. 8. 851 12. & pag. 1003. 4.

MOEſta ſoror, mOEſti fratres, mOEſtique parentes.

Et pag. 556. 1. legitur:

AELIA	AELIANA
PARens	MOERens
FILia	MERenti
P	C

Præterea in verſ. 14. viſitur adverbium temporis NON. DVM diſiunctim medio puncto ſcalptum; quæ tamen verba Pichena perperam iuncta exhibuit. Illa autem in epitaphio ex pag. 939. proxime recitato, coniunctim leguntur. Manutius licet in memorato ſaxo ſecus poſitum dicat, ait: *Non dum diſiunctim ſcriberem*, laudatque locum quendam Ciceronis, ex quo tamen ad arbitrium exſcripto, nihil certi probari poſſit. Dauſquius pagina 212. coniunctim ſcribendum docet. Neuter aureæ ætatis orthographiam, quæ in noſtro cenotaphio apparet, obſervare potuit. Hoc ipſum ex analogia DVM TAXAT deduci poteſt, quod diſiunctim medio puncto in duabus vetuſtis inſcriptionibus, florentis rei publicæ Romanæ tempore in æneas tabulas relatis, conſpicitur pagina 505. & 507. cum tamen Dauſquius *Dumtaxat* ſcribat, ne quidem de diſiunctione dubitans, uti etiam Manutius. In poſterioris ævi inſcriptionibus pagina 573. 1. 574. 6. *Dumtaxat*, & pagina 275. 1. *Dumtaxat* coiunctim ſcalptum eſt. At adverbium *Non dum* maiori Romana litera coniunctim in ſæpe memorato codice Virgilii ſcribitur libro 2. Georg. v. 322.

NONDVM hiemem contigit equis; iam præterit æſtas.

Ubi etiam vides *hiemem* ſine y ſcribi. Sed hoc nihil ad Caianum lapidem. Invaluit autem conſuetudo *Nondum* iunctim ſcribendi; quam tamen ita retinendam cenſeo, ut qui ſecus ſcribat, vetuſtiſſima noſtri lapidis orthographia defendi poſſit.

In

In verſu 25. dies quo Caius Cæſar deceſſit, decernitur PRO ALLIENSI deputandus. In charactere Alliæ fluminis; unde dies acceptæ apud ipſum cladis a Romanis, Allienſis dicta, Servio erratum fuit, idemque doctis viris Manutio ac Dauſquio impoſuit. Servius ad verſ. 717. libri ſeptimi Æneid.

Quoſque ſecans infauſtum interluit Allia nomen,

ſcribit: *Sane Alia dicitur, cui additur unum L propter metrum, ut reliquias. Lucanus bene poſuit, ut: Quas Aliæ clades*. Idem poſtea tradidere Manutius ac Dauſquius, & ante utrumque Sigonius in notis ad epitomem Livianam lib. 5. docet: *Aliam ſcribendam uno L, & dies Alienſis*; tum quia Servius id olim monuerat, tum quia Plutarchus in Camillo ἀλίαν unico L exaravit. Horum tamen orthographiam redarguunt plura teſtimonia Varronis, Livii, Ciceronis, Taciti, Svetonii, ac Macrobii mihi diſſertatione 3. cap. 3. laudata, in quibus conſtanter cum LL geminata *Allia* legitur. Sed locumpletiſſime id oſtendit Caiana tabula, in qua diſerte habetur: *ALLIENSI*. Servius vero Lucani ſenſum neutiquam aſſecutus eſt. Etenim lib. 7. ſcribit:

Non iſtas habuit pugnæ Pharſalia partes,
Quas aliæ clades.

Ubi *aliæ* relativum nomen eſt, non vero fluvii nomen proprium. Comparat enim ibidem cladem Pharſalicam cum aliis cladibus. Et ſane in eodem libro 7. ſuperius idem Lucanus, ut in MSS. Mediceis conſtanter legitur, ſcripſerat:

Et damnata diu Romanis Allia faſtis.

Plutarchum ſcriptorem Græcum non moror; quamvis librariis error ille adſcribi poſſit; nec res tanti momenti eſt, ut velim vetuſtos codices conſulere, cum ex Piſano cenotaphio recta eius nominis orthographia extra dubium ponatur.

In verſ. 26. legitur: *Notarique in præſentia, omnium iuſſu ac voluntate*. Auguſti ac Ciceronis ætate *in præſentia*, non autem *impræſentiarum* dicebant. Cicero libro 15. ad Atticum epiſtol. 20. *Hoc*, inquit, *video in præſentia*. Pompeius Magnus inter epiſtolas libri 8. ad Atti-

Digitized by Google

ticum 19. ait: *Quot præſentia cohortes contra te habeat Cæſar*. Qua phraſe in altera epiſtola ibidem utitur. Livius lib.21. *Id quod maxime in præſentia deſiderabatur*. Et lib.42. *Queis legati nullo in præſentia reſponſo dato, Chalcidem ſe ſequi iuſſerunt*. Scioppius maximus ille latini ſermonis cenſor, in libro de Stylo hiſtorico pagina 118. Caſaubonum carpit ac Thuanum, quod hic ſemel & iterum *in præſentiarum*, ille vero *impræſentiarum* dixerint, vocatque vocabulum *lutulentum*, nempe *lutea demum latini ſermonis ætate fabricatum*. Verum antiquitus illud vocabulum uſurpatum patet ex lib. 1. Annalium C. Fannii, cuius hæc verba Priſcianus recitat lib. 13. cap. de ſecunda declinatione pronominis pag. 960. editionis Putſchianæ, quam ſecutus ſum ubicumque in hac diſſertatione veteres grammaticos appellavi: *Cum*, inquit Fannius, *in vita agenda didicimus multa, quæ impræſentiarum bona videntur, poſt inventa, & multo amplius alius modi atque ante viſa eſſent*. Cicero in libro de amicitia dialogum recitat habitum a C. Fannio C. Lælii genero, cum Lælio ſocero ac Mutio Scævola *paucis diebus poſt mortem Africani*; hic autem cum pridie quam exceſſit e vita, a Senatu P. Q. R. ſociis & Latinis domum reductus, mane in lectulo repertus eſt mortuus M. Aquillio, C. Sempronio Coſſ. ex Velleio libro ſecundo V. C. 625. Itaque eo anno C. Fannius vivebat, de quo ſcribit Cicero in Bruto: *Eius omnis in dicendo facultas ex hiſtoria ipſius non ineleganter ſcripta, perſpici poteſt*. Bruti *epitomam Fannianiorum*, id eſt, annalium nominat Cicero libro 12. ad Atticum epiſt. 4. Ex his conſtat contra Scioppium vocabulum *impræſentiarum* diu antequam Cicero naſceretur, Latinis ſcriptoribus uſitatum; quod etiam in Catonis fragmentis legi idem Scioppius fatetur, ſed putat recentiori librarii manu intruſum, quod quidem ridiculum eſt. Nam ea ratione quælibet verba quæ grammatici ex ſcriptoribus Cicerone ac Varrone vetuſtioribus producunt, in dubium revocari poſſent, ac luteo latinitatis ſæculo ficta iudicari, neque enim ex invariatis lapidum inſcriptionibus probari poſſunt.

In verſu 30. legitur: *Nive qui ludi SCAENICI CIR-*

CIENSESVE eo die fiant. Iulius Scaliger ineptos vocat ſcribentes *ſcaenam* cum diphthongo AE. At non ineptus Varro lib. 6. L. L. dum ſcribit: *Obſcænum dicitur a* ſcæna, *&* *ut Græci ſcribunt*, *&* *Accius ſcribit* ſcena. *In pluribus verbis A ante E alii ponunt, alii non, ut quod partim dicunt* ſcæptrum, *partim dicant* ſcæptrum &c. Quod enim ſcæna a Græcis non per *αι* ſed per *η* ſcribebatur, ab Accio more ſolito *η* in *α* in latino vocabulo mutata eſt. In vetuſtis Inſcriptionibus cum diphthongo SCAENA paſſim occurrit: pag. 330. 1. 331. 4. 6. 583. 1. 655. 1. & alibi, ut palam ſit Accii charactere antiquato, Varronis literas invaluiſſe. Cum vero laudatæ inſcriptiones poſt Auguſti imperium poſitæ fuerint, ex Piſano lapide omnium antiquiſſimo, diphthongus AE in voce *Scæna* aureo latinitatis ſæculo uſurpata intelligitur. In Virgilii codice Mediceo ſcæna cum diphthongo ſcripta eſt; quamvis ſemel cum E ſimplici etiam legatur. In III. Georg. v. 24.

Vel ſcena ut verſis diſcedat frontibus, utque &c.

Verum in aliis eiuſdem codicis carminibus diphthongus inſerta viſitur. In lib. 1. Æneid.

v. 168. —— *tum ſilvis ſcæna coruſcis.*

v. 433. —— *ſcænis decora alta futuris.*

Lib. 4. v. 471.

Aut Agamemnonius ſcænis agitatus Oreſtes.

In verſ. 41. ſcribitur: *Eorum publica* AVCTORITATE *adhibita, legitume id caveatur,* AVCTORIBVSQVE *iis in tabulas publicas referatur*. Variatum & quidem contentioſe in orthographia vocis *Auctor*, *&* *Auctoritas*. Nam Iul. Scaliger in lib. de cauſis L. L. ac Erythræus putarunt ſcribendum *Autor*; Ramireſius aliique multi malunt *Author* ſcribere, ac ita plane ſcribit Famianus Strada. Plurimi vero *Auctor* cum CT exarant. Hanc poſtremam ſcribendi formulam ex quibuſdam inſcriptionibus Manutius ac Dauſquius erudite firmarunt. At illæ ſequioris ævi ſunt; quibus tamen ingens auctoritatis pondus ex Auguſteæ ætatis Piſano monumento accedit. Præterea in oratione Claudii Imperatoris de civitate Gallis danda, quæ in lapideas tabulas relata fuit, Gruteri pag. 502. legitur: *Nam & hoc inter* AVCTORES *diſcrepat*. Eodem modo ſcriptum eſt pa-

pagina 197. 5. 370. 3. 386. 3. 443. 6. 452. 5. 646. 6. Verum *Auctor*, vel cum H *Author* antiquitus etiam quoſdam ſcripſiſſe colligi poſſit ex libello M. Probi de Notis, ubi ait: AVT. vel AVTR. vel AVC. *Autoritas*, vel *Auctoritas*. Probus autem circa Traiani imperium vivebat, uti ſuperius adnotabam. Quæ ex libri afferuntur teſtimonia, quod illi recentiori manu ſcripti ſunt, minus auctoritatis habere videntur. Ceterum in vetuſtiſſimo illo Virgilii codice Mediceo *Auctor* legitur. Libro 6.

Iluſque, Aſſaracuſque, & Troiæ Dardanus AVCTOR.

Et l. 12. v. 158. *Auctor ego audendi.*

In cenotaphio Lucii verſu 14. legitur: ASPICIENDIQVE *uter eorum &c.* Dauſquius parte2. tract.1.pag.11. *V.Adſciſco* ait: *Omnino ante S*, Ad *incolumen ſervari vel ſubiectis binis conſonis, ut Adſcllo, Adſcendo, Adſpiro, Adſpicio*; quem ſcribendi modum alii quoque ſervarunt præpoſitionem *ad* in eo verbo compoſito retinentes; ſpicio enim antiquitus uſurpabatur. Plautus in Milite Act. III. ſc. 1. v.100. ait: *quo ſupercilio ſpicit*. At poſtea compoſitum tantum *aſpicio* in uſu fuit. Erratum ſane Dauſquio aliiſque qui integram præpoſitionem retinendam putarunt. Nam in noſtro Piſano lapide omittitur. In vetuſta etiam altera inſcriptione pag. 655. QVEI ASPICIS. & pag. 653. 8. in qua ADSERIT legitur. D in verbo *aſpicio* omittitur:

Amiſſos ornat titulis; en aſpice iunctos.

Et pag. 450. 5.

Te canat & placidum iugiter aſpiciat.

Papirianus apud Caſſiodorum ſcribit: *Neceſſe eſt hanc literam interire, id eſt D, ut aſpiro, aſpicio*. In collectione Puſchii pagina 2293. Priſcianus libro 1. cap. de numero literarum verſus finem pag. 560. ait: *Subtrahitur D etiam cum ſequens ſyllaba ad S & alia conſonante incipit, ut aſpiro, aſpicio, aſcendo, aſto*. Idem pag. 569. ſcribens de verbis a præpoſitione AD compoſitis, ait: *Subtrahitur etiam*, nempe D, *in quibuſdam, cum ſequens dictio a gn, vel ſp, vel ſc incipit, ut agnitus, aſpectus, aſcendo. Aliis enim ſequentibus literis, integra manet in compoſitione, ut adhibo, adhæreo, admitto, adquiro, advoco*. Ita vetuſti gram-

Digitized by Google

matici Piſano lapidi ſimiliter ſcribendum iudicarunt. Hinc corrigendus Beda, qui initio libelli de Orthographia ſcribit: *Aſſpiro, aſſpicio ſine D ſcribenda ſunt per duplicem S, licet cum AD præpoſitione compoſita ſint, quia perit ibi* D. Verum quamvis ibi D pereat, nulla litera eiuſdem loco ſubſtituenda eſt. In optimo illo æque ac vetuſto Virgiliano codice Mediceo legitur lib. 4. Æneid. v. 372.

Nec Saturnius hæc oculis pater aſpicit æquis.

Et lib. 11. v. 56.

Volneribus pulſum aſpicies.

In verſ. 26. legitur: *Vtique locus quo ea STRVES CONGERANTVR, COMPONANTVR, pateat &c.* Quod *ſtrues* nomen ſingulare ſed, collectivum eſt plura ſignificans, recta plurali verbo iungitur, nempe: *& ſtrues congerantur &c.* Miror hæc doctos alioqui grammaticos ignoraſſe. Nam Comminianus apud Soſipatrum Cariſium pag. 239. inter ſpecies ſolœciſmorum recenſet eum qui fit *per numeros. ut*: pars in fruſta ſecant (Virgilii lib. 1. Æneid. hemiſtichium eſt ad v. 216.) *pro* ſecat, *poſuit pluralem numerum pro ſingulari.* Quem ſolœciſmum *per numeros* eodem in verſu notat Donatus pag. 2769. Verum perperam poetarum principem in ea conſtructione ſolœciſmi incuſarunt, cum ea dicendi formula, & quidem eleganter ſæpius uſus fuerit. In libro 2. Georg. v. 14.

Pars autem poſito ſurgunt de ſemine, ut altæ
Caſtaneæ &c.

Lib 2. Æneid. v. 400.

—— pars ingentem formidine turpi.
Scandunt rurſus equum, & nota conduntur in alvo.

Et lib. 12. v. 278.

Pars gladios ſtringunt manibus, pars miſſile ferrum
Corripiunt, cæcique ruunt.

Et lib. 11. v. 466.

Pars aditus urbis firment, turreſque capeſſant.

Ita quod eques ac pubes pro equitatu, ſeu plurium equitum vel iuvenum turma ab eodem poeta accipiuntur, plurali verbo iunguntur lib. 10. v. 238. qui ita in Mediceo codice ſcribitur.

Iam loca iuſſa tenent forti permixtus Etruſco
Arcas eques.

Lib.

Digitized by Google

Lib. 5. v. 119. —— *triplici pubes quam Dardana verſu Inpellunt.*

Farnabius præter MSS. fidem, ac paſſim vulgatam editionem *tenet* repoſuit. Hanc vero ſcribendi formulam oratores quoque & hiſtorici eleganter ſecuti ſunt, a quibus nomina ſingularia collectiva, *civitas*, *plebs*, *Populus*, *pars*, *numerus*, *&c.* vel partitiva, *quiſque*, *alius*, *uterque*, *neuter*, verbo plurali iuncta leguntur. Ex uno Livio pauca ex plurimis quæ occurrunt, teſtimonia exhibeo. Lib. 7. cap. 19. *Delecti nobiliſſimus quiſque qui Romam mitteretur*. Lib. 27. cap. 51. *Tum enim vero ætas omnis currere obvii; primus quiſque oculis auribuſque haurire tantum gaudium cupientes*. Ibidem capite 3. *Par numerus Romanorum ſociorumque eodem in præſidium cum frumento miſſi ſunt*. Lib. 22. cap. 6. *Pars magna, ubi locus fugæ deeſt, per prima vada paludis in aquam progreſſi, quod capitibus humeriſque extare poſſunt, ſeſe immergunt*. Lib. 23. cap. 44. *Itaque quamquam utraque pars avidi certamini ferant, eo die tenuerunt ſeſe tamen munimentis*. Lib. 24. capite 15. *Tum redintegrata pugna eſt, & eques etiam in hoſtem emiſſus; quibus cum impigre Numidæ concurriſſent &c.* Ita *pars* & *eques*, uti ante Virgilius ſcripſerat, a Livio etiam cum plurali verbo poſita ſunt. Cum vero *pars* ac reliqua nomina collectiva utriuſque numeri verbo copulari poſſunt, num in eadem periodo modo ſingulari modo plurali recte iunguntur? In codice Mediceo laudato lib. 11. v. 466. legitur:

Pars aditus urbis firment, turriſque capeſſat:

Et ſane in Taciti itidem Mediceo codice pervetuſto lib. 2. cap. 24. habetur: *Pars navium hauſtæ ſunt*; & poſtæ: *Ut quis ex longinquo revenerat, miracula narrabant*. Quam lectionem Lipſius, Pichena, aliique ſervarunt. Ex his infertur recte ſcalptum in Piſana tabula: *Ea ſtrues congerantur, componantur*, quod *ſtrues* plura ſimul ligna coacervata ſignificat. Quæ quidem Ughellus, ſeu potius qui ad Ughellum, utriuſque tabulæ exemplum tranſmiſerunt, non intelligentes, ac mendoſam ſcriptionem cenſentes, ſingulari numero, *congeratur*, *componatur*; ſcripſere.

In

Digitized by Google

In v. 7. habetur : *Stipitibuſque robuſtis SAEPIATVR*. Quidem teſte Pierio in lib. 7. Æneid. pag. 120. *ſtypitibus* per Y in prima ſyllaba ſcripſerunt, quod στύπος Græce ſcribatur ſtipes ſeu truncus, ut plane Græcum vocabulum ſit Latio donatum. Equidem Dauſquius pag. 298. fatetur eam vocem origine literam Pythagoræ exigere, quamvis Latiari I ſcribatur. Pierius ſub lite characterem dimittit. Verum ex noſtro cenotaphio conſtat aureo latinitatis ſæculo cum I ſcriptum *Stipitibus*. In Virgiliano etiam codice Mediceo lib. 7. Æneid. v. 524.

Stipitibus duris agitur, ſudibuſve præuſtis.

Verbum *ſæpio*, ac *ſæpes* nomen vulgo ſine diphthongo ſcribuntur. Voſſio libro 1. de Analogia cap. 33. Farnabio, Erythræo, Heinſio, aliiſque ad v. 34. & 54. eclogæ primæ. In Virgiliano vetuſtiſſimo codice Mediceo eius vocis variatur orthographia. In lib. 1. Æneid.

v. 415. *At Venus obſcuro gradientes aere ſæpſit.*

443. *Infert ſe ſæptus nebula (mirabile dictu)*
Sæpta armis, alioque alte ſubnixa reſedit.

Verum lib. 7. v. 600. & iterum lib. 9. v. 551. Sepio, ac ſeptus ſine AE diphthongo legitur.

Sepſit ſe tectis, rerumque reliquit habenas.
Ut fera quæ denſa venatum ſepta corona.

At Pierius ad v. 54. ecl. 1. ait: *Romanus codex* (nempe ille vetuſtiſſimus Aldo Manutio, Achilli Statio, aliiſque commendatus) *& alter oblongus SAEPES per AE diphthongum ſcribunt*. Ita *ſæptum*, & *ſæpſit ſe tectis*, *Quæ*, inquit, *recte ſcribi oſtendit adverbium* ſæpe *eiuſdem originationis*. Hanc plane orthographiam aliæ vetuſtæ inſcriptiones confirmant. Pag. 61. 5. legimus : ARAM SAEPIENDAM. Et pag. 864. SAXO SAEPTVM. Quibus ſi noſtra aureæ ætatis inſcriptio addatur, nullus ad ea voce diphthongum excludere iure poterit; præſertim cum hactenus nullus inſcriptus antiquitus lapis SEPIO ſine diphthongo nobis exhibuerit. Scio apud Dionem Σέπτα ſcribi; at Dio ducentis annis & quod excurrit, poſt Piſani lapidis inſcriptionem vixit, & idiographum forte librarius perperam exſcripſit. Interim ex codice Mediceo colligimus, etiam abhinc mille, ac ducentis annis *Sepio* cum ſimpli-

pli-

Digitized by Google

plici vocali E, tum etiam cum diphthongo AE ſcriptum, quod illud verbum apud auctores utroque modo id temporis ſcriptum legebatur.

In ver. 30. & 31. eiuſdem cenotaphii Lucii Cæſaris legitur: *Nam quod ad cetera SOLEMNIA, quæ eodem illo die vitare &c.* Iam ſuperius vocem *cetera* ſine diphthongo AE ſcribendam, ex vetuſtiſſimis victoris gentium populi monumentis demonſtravi. Verum de charactere vocabuli *Solemnia* diſcrepant auctore, immo & ipſæ veteres inſcriptiones. Aldus Manutius in Ortgographia ait: *Sollemne, non ſolenne habent antiquiſſimi libri & lapides.* Profert fragmentum vetuſtum, in quo legitur: RITVS SOLEMNES. Pag. 39. 5. apud Gruterum.

LAPIS AVSP. S. Q. CECILIO METELLO
PONT. MAX. SOLEMNI CVM
PRECATIONE &c.

Hæc omnium antiquiſſima inſcriptio eſt ante A.V. 691. poſita; nam Q. Cæcilius Metellus Pontifex Max. obiit A. V. modo ſignato, in cuius locum C. Iulius Cæſar Pontifex Max. creatus fuit, ut diſſert. 1. ex Dione ac Svetonio notabam. Præterea pagina 121. 3. in fragmento fratrum Arvalium legitur: SOLEMNE DEAE DIAE. Quædam de Dea Dia nuper adnotata vidi a Iacobo Sponio viro eruditiſſimo libro 1. ſupplementi Gruteriani ſect. 1. art. 2. Sacrificium *ſollemne* appellatum dicunt, quod *ſollum*, hoc eſt, totum, integrum, ac ſolidum ſtata anni die fiebat, uti teſtatur laudatus Manutius. Hinc cum duplici LL ab Oſca voce *Sollo ſollemne* ſcribunt. Hæc ſane orthographia hac in voce in Virgiliano etiam codice Mediceo ſervatur.

Lib. 2. v. 202. *Sollemnis Taurum ingentem mactabat ad aras.*

Lib. 5. v. 53. *Annua vota tamen ſollemniſque ordine pompas.*

Lib. 8. v. 102. *Forte die ſollemnem illo rex Arcas honorem.*

Lib. 9. v. 626. *Ipſe tibi ad tua templa feram ſollemnia dona.*

Hein-

Digitized by Google

Heinſius venerandæ antiquitatis codicem ſecutus, idem vocabulum cum duplici LL. ubique ſcribit. Verum plerique viri eruditi exarant SOLENNE cum unica L, ac loco M altera N litera ſubſtituta. Huic orthographia adhæret Dauſquius poſt prolixam de hocce ſcribendo vocabulo diſputationem pagina 292. & 293. Laudat ibidem eius vocis etymologiam hiſce verbis ab S. Auguſtino traditam tom. 10. ſerm. 2. fer. 2. Pentecoſtes; *Solemnitas namque*, inquit Magnus Pater, *ab eo quod ſolet in anno, nomen accepit; quomodo* perennitas *fluminis dicitur, quia non ſiccatur æſtate, ſed per totum annum fluit, ideo* perenne, *id eſt, per annum, ſic & ſolenne, quod ſolet in anno celebrari*. Favet huic etymologiæ Feſtus ſcribens; *Sollemnia ſacra dicuntur quæ certis temporibus anniſque fieri ſolent*. Ita legit Dauſquius; ſed Scaliger *ſolemnia* in ſua Feſti editione, ac Gruterus pag.124. ad frag. I. *ſolemnia* ex eodem Feſto ſcribunt. In vetuſtis etiam inſcriptionibus iiſdem literis *ſolenne* ſcalptum apparet pagina 47. 3. legitur: *Cum pia* SOLENNE *mente rite feciſſet*. Et pag. 1063. 3. VOTO SOLENNI. Neutram tamen ſcribendi formulam alii ſequuntur; nec enim *ſollemne* vel *ſolenne*, ſed *ſolemne* dicendum contendunt. Beda in libro de Orthographia pagina 2347. ait: *Solemne eo quod ſolet in anno, per unum L ſcribendum eſt, ſed & M ſequenti ſyllabæ ſecundum Priſcianum iungi debet*. Gruterus proxime laudata pag.124. ait: SOLENNE *autem, non* SOLEMNE *inciſum eſt conſtanter in vetuſtis monumentis*. At falſo iudicaſse conſtat ex iis ipſis inſcriptionibus, quas variata eo in vocabulo orthographia, ex eiuſdem ſcriptoris theſauro produxi. Voſſius lib. 1. de Arte Gram. cap. 43. ait ſcribendum *ſolemne, non ſollenne, ut vulgo exaratur*; at poſtea bis cum geminata LL. repetit *ſollemne*. In Pandectis ante mille annos, & quod excurrit, maiori Romana litera exaratis, ubique legitur SOLLEMNE, quod poſt Taurellum, in nova editione Pandectarum, quam adornat, oſtendet Gronovius iunior, qui integra hieme Florentiæ in utroque aureo volumine habitavit, ac plures textus mihi ad ipſum adeunti, recitavit. Cum in vetuſtis lapidibus habeamus *Sollemne*, *Solemne*, *ac Solenne*, eamque diverſam orthographiam doctiſſimi ſcriptores ſecuti ſint, non auſim

cer-

certos eius vocabuli characteres ſtatuere. Interim conſtat aureo ſæculo Hortenſii ac Ciceronis ſcriptum SOLLEMNE, quod laudata inſcriptio Q. Metello Pio Pont. Maximo dicata, oſtendit. Eodem vero ſæculo puriſſimæ latinitatis exeunte, in Piſana tabula ea vox unica litera L expreſsa legitur. At *Solenne* ænei ſæculi characterem præfert: quod ex recitatis inſcriptionibus patet. Omitto hic barbaræ locutionis vocem SOLEMPNE, quam lutea poſtea ætas invexit.

Quædam tamen verba in noſtris cenotaphiis iis literis inſcripta ſunt, quas poſterior ætas non recepit. Etenim in Caiano legitur verſ. 24. APSTINERE; & prope finem: OBSERVARIQVE; in fine etiam alterius lapidis OPSEQVENTI. Pichena & Ughellus ubique B loco P ſubſtituerunt. Boldonus *Obſervarique* repoſuit. Auctor eſt Quintilianus lib. 1. cap. 7. veteres B ſono literæ P pronuntiaſse: *Ut cum dico*, inquit, *OBTINVIT*, *ſecundam enim B literam ratio poſcit*; *aures magis audiunt P*. Hinc cum plerique, quos inter Auguſtum Svetonius fuiſse ſcribit, eo quo loquebantur, modo ſcribendum putarent, P pro B ponebant, ubi hæc litera alterius ſono efferebatur. Ita in duplici elogio dicitur ſtips anno novo Auguſto APSENTI data. Et in antiquiori lapide C. Marius dicitur conſul III. APSENS creatus pag. 436. 3. In fragmento legis agrariæ legitur pag. 203. v. 40, OPTINEBIT; itemque in altero S.C. antiquiſſimo pagina 628. in oratione Claudii pag. 502. *OPTINVIT*: Pagina 453. OPSIDES, & OBSIDIONE. Vide indicem Gruterianum cap. 19. lit. B. Et ſane res vetuſtis grammaticis dubia viſa eſt. Terentius Scaurus in collectione Putſchii pagina 2261. ſcribit: *Item non conſtat*, obſcurum, *utrum per OB, an per OP debeat ſcribi*; *nec minus* Obſervo, Obſideo, *cum in illis B litera evidenter ſonum ſuum vindicet*. Puto legendum: *in illis P litera*, ut ex Quintiliano dicebam. Velius Longus qui ante Hadriani imperium floruit, pagina 2224. *quoniam*, inquit, *&* accondit *habet*, *&* abſcondit *durius ſonabat*, *intervenit P litera*, *quæ exornaret auditum*; *de qua ſcriptione quæritur*, *utrum per P*, *an per B & S debeat ſcribi*. Qui per P & S ſcribendum cenſebant, rationem eius ſcriptionis aſſignabant,

teſtibus laudatis ſcriptoribus, quod græci ea vocabula per literam pronuntiabant, cui P S apud latinos æquivalent. Et ſane Curtius Valerianus in iiſdem Caſſiodori excerptis pagina 2289. ſcribit: *Ubicumque P S erunt, dividi non poſſunt, ſed ad ſequentem, vel antecedentem ſyllabam applicabuntur, tamquam unius literæ poteſtatem habeant*: apſtinui, aps *&* *tinui*: apſceſſi, aps *& ceſſi*: apſcondo, aps *& condo*. Ita eum characterem in verbis illis veterum more ſervabat. Tanta vero cognatio eſt inter B & P, ut in eodem verbo variato tempore, invicem commutentur. Ita in præſenti dicitur: *Labor, ſcribo &c.* at in præterito *ſcripſi*, *lapſus ſum*. Ceterum poſteriori ætate in vocabulis *obſervari*, *abſtinere*, *& obſequenti*, dimiſſa P litera, antiquis licet uſurpata, B conſtanter ſervata fuit. Hinc in veteri epitaphio pag. 669. 4. legitur: OBSEQVENS *magiſtris ſui*. *OBSERVAVI parentum præcepta*. Quæ orthographia modo vulgo retinetur.

Caianus lapis v. 20. habet: *Tam* INPROVISAE *calamitatis*, N litera loco M in priori ſyllaba vocis *inproviſæ* collocata. Hanc quoque literam Pichena variavit; nam legit *improviſæ*. Verum apud antiquos quoties præpoſitio IN alteri voci a P incipienti iungebatur, neutiquam N literam in M mutabat. Hinc in codice Theodoſiano paſſim legimus: *Inplicat*, *inportune*, *inponere*, *inprobus*, *impunitas*. Idem character in Virgilii codice Mediceo ſervatur. Lib. 1. Æneid.

v. 59. *INPROVISVS ait: coram quem quæritis adſum*.
Et lib. 2.

v. 182. *INPROVISI aderunt; ita digerit OMINA Calchas*.
In vetuſta inſcriptione poſita A. V. 649. legitur pagina 207. in priori columna: INPONITO. Et in tertia: *Quod ieis* INPROBARINT, INPROBVM *eſto*. Pag. 203. v. 20. INPASTVM. Quæ ſcribendi formula frequenter occurrit in vetuſtis monumentis. Grammatici tamen N in M mutandam docuerunt, hacce regula adſignata ex Papiriano apud Caſſiodorum pag. 2293. *IN præpoſitio, ſi compoſita ſit, & P, aut B, aut M ſequatur, N in M convertit, ut improbus &c.* Priſcianus etiam idem tradit lib. 1. pag. 556. auctore, inquit, *Plinio*, *Papiriano*, *& Probo*. Hanc

Digitized by Google

tamen regulam Auguſtea ætate non ſervatam noſter lapis oſtendit, neque eamdem univerſis poſtea probatam patet ex aliis vetuſtis monumentis. Nam & in Pandectis Florentinis legimus: *Impreſſum*, *inperfectum*, *inpoſſibile &c.*

Quod vero Piſanarum tabularum orthographiam illuſtramus, quidpiam in Lucii cenotaphio video, quod præter tum veterum tum recentium grammaticorum præcepta ſcalptum eſt. Quintilianus lib. 1. cap. 7. ſcribit: *Eſt etiam in dividendis verbis obſervatio, mediam literam conſonantem priori, an ſequenti ſyllabæ adiungas*. In ea tabula v.16. nomen *magiſtratus* ita dividitur MAGIS-TRATVS; poſtrema enim pars verſus 16. finitur MAGIS, ac TRATVS initio inſequentis ponitur. Cæſellius antiquus grammaticus in excerptis apud Caſſiodorum pag. 2316. ſcribit quoties in verbo tres conſonantes iunctæ ſunt, ita dividi: *Ut ploſtrum ſtrum, luſtrant ſtrant, capiſtrum ſtrum; æque clauſtrum, raſtrum, campeſtre. Fere autem tres hæ conſonantes tertio loco* R *habent*. Beda etiam in lib. de Ortographia pagina 2343. eiuſdem collectionis Putſchii ait: *Plauſtrum, capiſtrum, clauſtrum, veſtrum, & talia, tres conſonantes vocali ſequente, in unam ſyllabam iungendæ ſunt*. At ſecus in Piſana tabula apparet: ibi enim tres conſonantes eædem STR in voce magiſtratus ita ſcalptæ ſunt, ut S ad ſecundam ſyllabam GIS, duæ reliquæ TR inſequenti vocali A coniunctæ appareant. Illam vero earumdem literarum diviſionem apud Romanos in uſu fuiſſe patet ex laudata oratione Claudii Cæſaris apud Gruterum pag. 507. ubi eadem vox *magiſtratus* uti in Piſano cenotaphio, dividitur; ſiquidem verſus ibidem 26. in binas haſce ſyllabas deſinit MAGIS, inſequens vero incipit TRATVS. Quare ex utraque antiquioris ætatis inſcriptione vulgata illa grammaticorum regula minus antiqua convincitur. In Caiano etiam cenotaphio v. 19. legitur: *inter* SESE *conſenſerunt*; & verſ. 24. SESE *apſtinere*. Quare cum nullum punctum inter *ſeſe* poſitum fuerit, patet unam vocem ex iiſdem ſyllabis componi. Verum in antiquiori inſcriptione pagina 506. habetur: *Iouratoque* SE. SE. EOS. EX. H. L. *legiſſe*. Hinc nihil certi ea de voce repetiti pronominis ſtatuo. Quomodo vero differant *ſe* ac *ſeſe*, tradidit Iulius Cæſar lib. 2. de Ana-

Digitized by Google

logia apud Soſipatrum Cariſium lib. 1: Gramm. pagina 86: nempe cum aliquem quid in alium feciſſe oſtendimus, *ſe* dicimus, ut ille ait *ſe hoc illi feciſſe*. Cum autem in ſeipſum, tunc dicamus *ſeſe* geminari, ut *dixit ſeſe hoc ſibi feciſſe*. Hinc cum conſenſus & abſtinentia in iis ſint, qui conſentiunt & abſtinent, recte pronomen *ſeſe* utrobique in Piſana tabula geminatur.

Denique ad eamdem orthographiam pertinent accentus, qui in utraque tabula viſuntur, de quibus quædam ſubnotabo, nequidpiam in iiſdem omittam. Voſſius lib. 2. de Arte Gram. cap. 8. ſcribit: *Quam recens ea ſit conſuetudo apponendi accentus? De latinis ſatis apertum ex lapidibus antiquis; quo enim vetuſtiores, eo magis accentiunculis carent. Lapides aliquos obiectant, ubi reperiantur, ſed imperite adeo ſcalptos, ut ſatis liqueat nullam eorum rationem haberi oportere*. Hæc vir doctiſſimus. At eiuſdem opinionem uterque lapis Piſanus edidit, in quibus accentus notantur, quorum etiam rationem ex vetuſtis grammaticis producam. In primis non eſse recentem conſuetudinem apponendi accentus colligimus ex noſtris tabulis, quæ vetuſtiſſimæ ſunt, utpote imperante Auguſto ſculptæ, & aurea latini ſermonis ætate. Rariores quidem in lapididus accentus ſignatos videmus. Nam inter innumera inſcripiiones in theſaurum Gruterianum collectas, pauciſſimæ accentus præferunt; exempli gratia pagina 453. 607.4. 637.1. 698.3. 816.8. 950.8. Et aliæ rariſſimæ. In pluribus forte accentus ſcalpti ſunt, quos tamen exſcriptores omiſerunt. Equidem Manutius in V. *Lacrimæ* pag. 476. editionis ſecundæ Orthographicorum, Telephi eiuſdem epitaphium recitat quibuſdam accentibus notatum; quos tamen Gruterus idem epitaphium pagina 709. 8. recitans, omiſit. Et, ut verum fatear, ipſe etiam nullam eorumdem in exſcribendis tabulis Piſanis rationem habendam ducebam, quod & in tot verſibus pauciſſimi occurrebant, & in iiſdem verbis modo poſiti, modo omiſſi apparebant. Verum cum exempla utriuſque cenotaphii Ioh. Baptiſtæ Ricciardo, in Academia Piſana Ethices interpreti, legenda tradidiſsem, is ſedulo monuit, ne accentus ſibi antea in utroque lapide adnotatos, præterirem. Itaque doctrina æque ac amicitia commendati

Digitized by Google

ti mihi viri monitis morem geſſi. Porro hi omnes accentus acuti ſunt, quales etiam viſuntur in laudatis apud Gruterum inſcriptionibus. In cenotaphio Lucii v. 16. & in Caiano verſ. 22. legitur MA'NIBVS priori ſyllaba accentu acuto ſignata. Hic ſane diſcretionis gratia additus eſt, ut dii Manes intelligerentur, non autem *manus* humani corporis partes. Legitur cum eodem accentu DIS MA'NIBVS Gruteri pag. 836. 1. 916. 1. 910. 6. & alibi. Quintilianus libro 1. cap. 7. ſcribit apicem ſeu accentum addi ſolitum, *cum eadem litera alium atque alium intellectum prout correpta vel producta eſt, facit, ut* malus *utrum arborem ſignificet, an hominem non bonum, apice diſtinguitur*. Lapidarius tamen in eadem voce *Manibus* bis in cenotaphio Lucii omiſit accentum v. 19. & 22. Addit ibidem Quintilianus: *Cum eadem litera nominativo caſu brevis, ablativo longa eſt, utrum ſequamur, plerumque hac nota monendi ſumus*. Hinc in tabula Lucii v. 15. PECV'NIA, & in Caii v. 24. COLONIA' in ultima ſyllaba accentum habent, quod ablativo caſu utrumque nomen ibidem poſitum eſt. Donatus in cap. de tonis ait: *In latinis numquam acutus accentus in ultima ſyllaba poni poteſt, niſi diſcretionis cauſa, ut in adverbio* poné, *ideo ne verbum putetur imperativi modi.* Quare *Colonia* ac *pecunia*, cauſa diſcretionis a caſu recto, in Piſanis lapidibus ablativo caſu elatæ, acuto accentu in poſtrema ſyllaba notantur. In Caiano tamen cenotaphio v. 5. & 18. *colonia* in ablativo itidem caſu nullo accentu diſtinguitur. In voce autem *Pecunia* tetraſyllaba præter ultimam, antepenultima etiam accentum habet. Voſſius laudato loco ait: *Quomodo alioqui vox una accentus habet binos?* At certe in epitaphio pag. 452. bini accentus ſemel & iterum in ſingulis verbis viſuntur, de quibus tamen alii viderint. Priſcianus in lib. de Accentibus pag. 1287. ait: *Obſervatur namque unus accentus in integris dictionibus, ut* Románus, Hiſpánus; *in compoſitis vero unus ſimiliter, ut maleſánus, interea loci*. Idem inferius pagina 1290. de accentu nominum ait: *Omnia vocalem I ante vocalem habentia, in antepenultima mutant accentum, ut Veneria, Marcelia, Placentia, Auſonia, Iunonia*. Proxime autem prænotarat nomina quæ I ante vocalem producunt, uti philoſophia, Papia, fio, penul-

nul-

Digitized by Google

nultimam acuere. Quare cum *Pecunia* I ante A in penultima corripiat, accentum acutum in antepenultima habere debet, uti reapſe in Piſano marmore ſcalptum fuit; ubi etiam in ultima accentum iterat diſcretionis cauſa; quod ibidem etiam poſt Donatum Priſcianus advertit pag. 1288. Itaque duo accentus ea in voce notati ſunt, quorum prior in antepenultima proprius eiuſdem vocis eſt, alter vero in ultima ex accidenti ponitur, ablativi caſus a nominativo diſcernendi gratia. Præterea in Caiana inſcriptione v. 14. LV'CTV, & v. 18. CA'SV in priori ſyllaba acuuntur. Et recte quidem; ſiquidem omnis vox biſyllaba priorem acuit, ut inquit Diomedes lib. 2. pag. 426. Collect Putſchii, *cum poſitione longa eſt utraque*, *ut ſollers*. Quæ inter grammaticos certa ſententia eſt. Hac ipſa ratione verſ. 19. legitur A'TRI in Lucii cenotaphio priori ſyllaba accentu ſignata. At ibidem BO'SQVE itidem acuitur, quod enclitica particula QVE ſequatur. Voſſius cap. 9. lib. 2. laudati ſcribit: *Hodie eas*, nempe accentiunculas, *contra conſuetudinem veterum*, *at non contra grammaticorum præſcriptum*, *duobus locis apponimus. Unus eſt in compoſitis cum encliticis. Servius in* 1. *Æn. Pronuntiationis cauſa*, *contra uſum latinum*, *ſyllabis ultimis*, *quibus particulæ adiunguntur*, *accentus tribuitur*, *ut Muſáque*, *illéne*, *huiúſce*. Hæc illi; quorum tamen opinio ex voce laudata Piſani marmoris refellitur. Nam ex eadem conſtat antiquitus nomina encliticæ copulata, in poſtrema ſyllaba ante encliticam acutum accentum habuiſſe; ac proinde minus recte Servium putaſſe id eſſe contra uſum Latinum, ſeu contra conſuetudinem veterum, uti Voſſius dixit. Recte Martianus Capella lib. 3. *Encliticarum*, inquit, *hoc proprium eſt acuere partes extremas vocum*, *quibus adiunguntur*. Præterea in Lucii tabula v. 15. legitur: A PRIVA'TIS, media ſyllaba acute ſcripta. Diomedes cit. pag. 426. hanc regulam aſſignat: *Si omnes tres ſyllabæ longe fuerint*, *media acuetur*, *ut Románi*, *legáti*, *prætóres*, *prædónes*.

In Cenotaphio Caii v. 6. vox *Magiſtratus* nullo accentu notatur. At v. 31. legitur: Per MAGISTRATVS. Inferius vero v. 55. MAGISTRATVS, eodemque accentu in ultima ſyllaba ſcripta eſt in tabula Lucii verſ. 17. *Per Magi-*

gi-

Digitized by Google

giſtratus. Cur in eodem quarto caſu multitudinis modo ultima, modo penultima acuitur? Cur ſemel & iterum ultima ſyllaba accentu acuto notatur? Donati ſuperius regulam appellavi: *In Latinis numquam acutus accentus in ultima ſyllaba poni poteſt*. Quæ communis grammaticorum ſententia eſt, Cledonii in Arte pag 1888. Diomedis lib. 2. cap. de accent. pag. 425. Priſciani in lib. de Accent. pagina 1237. Maximi Victorini in Arte grammat. pag. 1942. Præterea in Caiana inſcriptione v. 26. habetur *Omnium* IVSSV' *ac voluntate*: voce *iuſſu* acute in ultima ſyllaba ſignata, quæ apud Latinos, ut iidem grammatici tradiderunt, diſcretionis tantum cauſa accentum ſubire poteſt. Huius tamen accentus ea ratio aſſignari forte poſſit quod *iuſſu* verbum paſſivum fuit præteriti temporis apud Ennium, Lucretium, ac antiquiores poetas. Illi enim metri gratia, in voce *iuſſus* omittebant poſtremam S, quod Cicero ſua ætate *ſubruſticum, olim autem politius* iudicatum teſtatur in oratore ad M. Brutum. Ennius in lib. 7. Annalium, ait:

Comiter impertit; magna quom laſſu' diei
Parti fuviſſet, de ſummeis rebu' gerundeis.

Hinc quo ablativus caſus *iuſſu*, a verbo paſſivo *iuſſu* diſtingueretur, acuto accentu ultimam ſyllabam nominis notatam voluere. Profecto nulla alia huiuſce accentus cauſa mihi occurrit. Hactenus de utriuſque cenotaphii Piſani latinitate & orthographia.

F I N I S.

Digitized by Google

Digitized by Google

005673902
005673901

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google